आचार्यपुरन्दरश्रीमद्हरिभद्रसूत्रिता श्रीललितविस्तरा

श्रीचैत्यवन्दनसूत्रवृत्तिः

(संक्षेपटीप्पनयुता)

प्रकाशिका—मालवदेशान्तर्गतश्रीरत्नपुरीयश्रीऋषभदेवजीकेशरीमलजीत्यभिधाना श्वेताम्बरसंस्था

मुद्रयिता—मोहनलाल मगनलाल बदामी, धी "जैनानंद" प्रीन्टींग प्रेस, दरिआ महेल—सुरत.

वीरसंवत् २४६० विक्रमसंवत् १९९० क्राइस्ट १९३४ प्रतयः ५०० पण्यं. ०-१०-०

उपोद्घातः ।

सुगृहीतनामधेयभगवद्धरिभद्रसूरिसूत्रितां वृत्तिमेतां ललितविस्तराख्यां प्रादुर्भाव्यमानां प्रज्ञाचक्षुष्काः प्रतीच्छन्तु, इयं च वृत्तिरादिमैव, यतो विंशत्यधिकानामप्युपलभ्यमानानां चैत्यवन्दनसूत्रविवरणानां नैकं किमपि विवरणमितः प्राचीनं। अन्यच्च–भगवान् श्रीहरिभद्रोऽप्यारम्भे यदुवाच—'यावत्तथापि विज्ञातमर्थजातं मया गुरोः। तावदेव निगदतः' (२ श्लोकः) तत् ज्ञापयति यदुत न श्रीहरिभद्रसूरिकाले विवरणं किमप्यस्य वित्तमभूत्, अन्यथा यथा–'यद्यपि मया तथाऽन्यैः कृताऽस्य विवृति' रिति आवश्यकव्याख्यायामन्यकृतिं ससार तथाऽत्रापि प्राचीनं चेदभविष्यद्विवरणं निरदेक्ष्यदवश्यं, न च गुरोरधिगतमात्रार्थविवरणकृतिं च प्रत्यज्ञास्यत्। किञ्च–श्रीमतां सत्तासमये ऽनेकास्ते आसन् स्वयूथ्या ये चैत्यवन्दनसूत्रं मन्त्र इवाविवृतमेव स्वस्मरणेनानिष्टघातपूर्वकेष्टप्राप्तिनिबन्धनममंसत, तदर्थमेव च भगवान् 'तत्सम्पादनार्थमेव च नो व्याख्याऽऽरम्भप्रयासः' इत्युक्त्वा व्याख्याबोधजन्यमेव सम्यक्करणं ज्ञापितवान्, पर्यवसानेऽपि च व्याख्यायाः 'शुष्केक्षुचर्वणप्रायमविज्ञातार्थमध्ययन' मित्यपि निजगाद, केचित्तु चैत्यवन्दनस्य सुगमतां मन्वाना व्याख्याया निरर्थकतामभिमेनिरे तानपेक्ष्य चोवाच वाचंयमपुङ्गवः 'ये सत्त्वाः कर्मवशतो मत्तोऽपि जडबुद्धयः। तेषां हिताय गदतः' इति प्रारम्भ एव वाक्यम्, केचित्त्वविवृतं चैत्यवन्दनसूत्रं दृष्ट्वा विभाव्य चाभावितार्थत्वं निष्फलतां निश्चिक्यिरे तक्रियायाः, कथमन्यथा जङ्घाचारणविद्याचारणादिकृतायाः यस्यास्त्रिसन्ध्यमकरणे महानिशीथागमोदितप्रायश्चित्तसद्भावे सति तस्याः साफल्यमाविष्कर्तुं प्रयासं विदध्यात्, साफल्यसम्पत्तय एव च क्रियाया विवर-

॥ २ ॥

पस्य च सम्यक्कृतिः 'प्रायोऽधिकृतत्वोक्तेनैवे' त्यादिना अधिकारलक्षणानि च 'एतद्बहुमानिन' इत्यादिना तल्लक्षणानामपि लिङ्गानि च ' तत्कथाप्रीतिः ' इत्यादिना प्रतिपादितानि. तत्त्वतश्चैत्यवन्दनस्य विधिर्विवरणं च श्रीमद्धरिभद्रोपज्ञं.नान्यत्र क्वापि श्रीमद्भ्यः प्राक्तनेषु सूत्रनिर्युक्तिभाष्यचूर्णिवृत्त्यादिषु दृश्येते इमे,चैत्यवन्दनभाष्यकारश्रीदेवेन्द्रसूर्यादिभिर्ललितविस्तरातोऽधिकारा नव गृहीता इत्युक्तम्। सूरिभिश्च कुलमण्डनाख्यैर्विचार (सार) सङ्ग्रहे स्पष्टमेतत्प्रामाण्येनैव चैत्यवन्दनविधेः प्रामाण्यं प्रत्यपादि.स्पष्टितं च तत्र श्रीमतां पूर्वधरासन्नकालभावित्वमपि. तथा च ये वैयावृत्त्यकरस्तत्स्तुत्योरपलापकास्ते दूरतरमपास्ताः. चतुर्दशशतीप्रकरणप्रासादप्रतिष्ठापटिष्ठैरेव श्रीहरिभद्रसूरिभिरेतस्या वृत्तेर्वैयावृत्त्यकरस्तत्स्तुतिनियतक्रियानियामिकाया निर्मयात्. किञ्च श्रीपञ्चाशकवृत्त्यष्टकवृत्त्याद्युक्तः श्रीहरिभद्रसूरीणामङ्कोऽपि 'विरह' इत्यभिधानमयोऽत्र प्रकरणान्त्यभागे ग्रन्थोपसंहारे प्रशस्तौ चेत्येवं त्रिरुक्तः समुपलभ्यत एव, अन्यच्च—श्रीमन्तः सिद्धर्षयोऽप्येनां वृत्तिं ललितविस्तराभिधां स्वप्राक्कालीनैरनागतं मामतिशयितविज्ञानेन विज्ञाय श्रीहरिभद्रसूरिवराश्चकुरिति स्पष्टतममाख्यासिषुरिति उपमितिभवप्रपञ्चाकथाया आद्य एव प्रस्तावे. ततो निस्सन्दिग्धमेतद् यदुत नैते श्रीसिद्धर्षिसमानकालोद्भवाः,किन्तु प्राचीना एव ततः,अन्यच्च प्राकृतकुवलयमालाकृतो दाक्षिण्यचिह्नसूरयोऽप्यस्मार्षुरेनानभियुक्ततमान्, किञ्च श्रीमद्भिर्विहितां नन्दीसूत्रलघुविवृत्तिमनुसृत्य श्रीमतां स्वयं प्राभृतादीनां पूर्वगतभेदानामासन्नव्युच्छेदमभिसमीक्ष्यापि प्राचीनतमत्वमेषां न सन्देहकोटीमाटीकते। मुद्रितचरामप्येनां सपञ्जिकामधुना दुष्प्रापामवलोक्य मुद्रणमेतस्या वृत्तेर्विहितम्, सूक्ष्मटीप्पनेन चालङ्कृतैषा, तद्विमृश्यैनां यथार्थमनिशमनुतिष्ठन्तु सज्जना इति विज्ञप्य विरम्यते।

अलेख्यानन्दसाधुना (वीरात्) २४६० भाद्रपदासिताष्टम्यां महेशानपुरे।

विषयानुक्रमः

॥ ४ ॥

ललितविस्तराटीप्पनिका

पृ. १ ला. ३ भुवनालोकं—सचराचरजगदालोकक़ं। ३ जिनोत्तमं—भावार्हन्त्यचतुरतिशययुक्तं। ४ गमाः—अर्थमार्गाः। ४ पर्यायाः उदात्ताद्या अनुवृत्तिव्यावृत्तिरूपाः। ४ कः अपलापे। ५ जातं प्रकारः समूहो वा। ५ अल्पमतिनेति न वज्रादिवदधिकमतिना घ्यामलनिर्मलदीपदृष्टांतात्। ७ व्याख्यापरिश्रमसाफल्योक्तेः। ७ चैत्येति चैत्यवंदनक्रियायाः तर ग्रस्यापि दृश्यफलाभावात् निष्फलत्वात् न तद्व्याख्यानस्य साफल्यं, न च तद्व्याख्या सफला, फलमारंभव्यापकं, परं न तत्। ७ असिद्धमिति कर्मक्षयफलकत्वात् कर्मोपादानहेतुभावविरोधात्। ८ सम्यक् अनुबन्धी भावः, विधिमत्ताज्ञापनाय विशेषणं वा। ९ क्षयः—क्षयक्षयोपशमोपशमाः। ९ आदिना सर्वकल्याणं। ९ अनाभोगः मूढचित्तं अव्यक्तता वा, मातृस्थानं माया, चलचित्तत्वादिना। ८ प्रजायते धर्मगुर्वालम्बनजातभावात् देवालंबनत्वात् प्रकर्षः। १० विपर्ययः कर्मक्षयाभावः। १० सम्यक्करणं वक्ष्यमाणविधिना। ११ लब्ध्यादीति आदिना अपरिणामादि। ११ मातृस्थानं कर्मक्षयादिभिन्नेच्छा प्रायः जातिस्मृत्यादिमत्सम्यक्रियाभावात्, विधिनेति हेतौ, इत्थंभूते चेत् लब्ध्याद्यपेक्षावत्परिहारः। १२ एवेति आधिगमिकस्यान्योपायाभावात्, भाववंदनहेतुर्भक्तिरिति ज्ञापनाय वा, व्याख्याफलायाधिकृतेत्यादि, अर्थज्ञानायोपेत्यादि, लब्ध्यादिपरिहाराय आशंसेत्यादि, कर्मक्षयफलाय समेत्यादि, सूत्राद्यालंबनाय भक्तीति।

पृ. २ ला. १ सर्वत्रैव—क्रियातत्सूत्रव्याख्याश्रावणपाठेषु १। अस्य—चैत्यवन्दनसूत्रव्याख्यानस्य। २ प्रत्युत—कर्मक्षया-

॥ १ ॥

दिरूपार्थहेतुत्वे अवज्ञादिनाऽनर्थभावात्। २ पाठस्यापथ्यत्वाशंकायामहितमित्यादि। २ अनर्थ्युद्देश्यंव्याख्यानस्यानुचितत्वात् असमर्थे भंगोज्झनादि भावात् विनयादिरहितस्यापरिणमनात् अर्थीत्यादि। ३ आगमोक्तमैत्र्याद्यनुगतानुष्ठानस्य धर्मत्वात् कारण इत्यादि। ४ एतदिति पाठादि,तत्कारिणश्च, उचितेति आमुष्मिकविधिरूपचैत्यवन्दनपाठादिषु। ४ कर्मणामावारकत्वान्नहीत्यादि। ५ अमीषामिति एतद्बहुमानादीनाम्। ५ बहुमानकार्यत्वाद्भावस्य भावेत्यादि। ५ अयं विधिप्रयोगः। ६ लौकिकं स्यादौचित्यं चेदाह—विषयेति, कर्मोपादानहेतुभावविरोधात्। ६ केवलैहिकौचित्येऽप्रेक्षेत्यादि। ७ व्याख्यानस्य परार्थं प्रवृत्तिः। ७ लिङ्गेऽवश्यं लिङ्गीति। ८ तत्कथाप्रीत्यादयो बहुमानस्य, गुरुविनयादयो विधिप्रयोगस्य, लोकप्रियत्वादीनि उचितवृत्तिताया लिङ्गानि, अर्थ्यादीनां च रूपान्तराणीमानि। ८ तदनुकम्पा निन्दाकारिषु दया। १४ अनुष्ठानस्य वचनमात्राधारत्वात्तद्वक्ता लोकनाथः, लोकसंज्ञात्यागे तद्बहुमानात्

पृ. ३ ला. १ मार्गप्रवेशेऽपि तथाभावेऽतीत्यादि। २ सामर्थ्ययोगस्यातिक्रान्तत्वेऽपि न शास्त्रोक्तिविपरीतता। २ लोकनाथस्य सर्वानुभवात्। २ शिष्टसमागमाद्यभावेन शिष्टेत्यादि। ३ गुर्वित्याद्यपवादलक्षणं, सूत्राबाधा वचनोक्तमार्गबाधा। ४ परमगुरुस्तीर्थंकरः, निन्देयुर्विरोधिनस्तमेव। ३ एतदिति क्षुद्रसत्त्वचेष्टा। ५ निरूपणीयेत्यादिषु हेतुहेतुमद्भावः। ७ महेत्यादिषु पश्चानुपूर्व्या हेतुहेतुमद्भावः, अधिकारितयेत्यध्याहारः। ८ क्षुद्राः सत्त्वा अपुनर्बन्धकात् प्राक्, शेषानर्थश्रवणात् धैर्यक्षतेः, लौकिकफलश्रेयस्तरत्वाभावात्। ११ द्वेषशङ्कायामपक्षेति, डमरुकमणिन्यायात् पूर्वत्राधिकरणेऽपि। १३ प्रणिपातदण्डकः शक्रस्तवः, आदिनमस्कारा अनियताः। १४ आदिनोपाश्रयादि। १५ साधोरुपचारासम्भव इति यथेत्यादि।

॥ २ ॥

पृ. ४ ला. १ रजोहरणेन वस्त्रप्रान्तेन वा प्रमार्जना, पञ्चाङ्गप्रणिपाताय क्षितीत्यादि। १२ वियद्वेति पृथगालापकः। १३ आदिकरत्वं साधारणं।

पृ. ५ ला. १ तद्भावः स्तोतव्यभावः। २ परार्थत्वात्-भव्यार्थत्वाद्, अतिशयादीनां तथात्वात्। ३ परेत्यादि, धर्मदानादिद्वारा। ५ सर्ववीतरागताहेतुः। ७ सिद्धौ ज्ञानाद्यक्षयात्। ७ इयमित्यन्त्या त्रिस्वरूपेति। ८ सिद्धात्मनि त्रयाणामपि मुख्यत्वात् स्तुतिरपि मुख्यवृत्त्या, स्तोतव्ये भव्ये तन्निमित्तमादिकरत्वादि अन्विष्यते ततस्तस्यापि निमित्तोपयोगादि। १० संहितेत्यादि, व्याख्याकारापेक्षया अनुगमे, तथा च शास्त्रापेक्षयोपक्रमादौ श्रोत्रपेक्षया सूत्रार्थमात्रादौ च व्याख्याङ्गभेदः। १२ प्रागधिकारित्वे क्रियाविधिः,अत्र तु व्याख्याविधिः।

पृ. ६ ला. १ प्राकृतेत्यादि भवतीति, न संस्कृते, इतिहेतौ, देवादीत्यादि शब्दार्थापेक्षं, कर्मघातादि तु निरुक्तापेक्षम्। २ इष्टं नमस्कारलाभः। ४ अस्य चैत्यवन्दनसूत्रस्य। ५ सम्यगिति, तथा च पढममित्यत्र सम्यक्क्रियोपयोगिज्ञानग्रहाज्ज्ञानस्य सम्यग्ज्ञानमित्येवार्थः। ५ विशिष्टेति आश्रवादिदेवादितत्त्वविषयकहेयोपादेयादिबुद्धिजनकक्षयादिगोचरेति।

पृ. ६ ला. ६ तन्त्रेति लोकोत्तरशास्त्रात्। यथार्थेति तत्त्वनिरूपकेण, न तु मूकगीतार्थेन तदाश्रितागीतार्थेन वा, स्वेति व्याप्तीतरविभागज्ञात्रा,परेति परिश्रममगणयता,पराशेति चालादिदशाज्ञायकेन, सम्येति परमशुश्रूषावद्भावेन। ७ एतेति व्याख्याऽसिद्धेर्विपरीतव्याख्यासिद्धेर्वा। ७ गोमांसाद्यन्त्यजादीनां भक्ष्यत्वस्पर्शनीयत्वे सत्यप्यनिष्टानुबन्धात्, अत्रापि मोक्षमार्गविघ्नात्। ८ मण्डेति पर्षदि स्थितो निषद्याद्वयविधाता अक्षाणां स्थापयिता ज्येष्ठवन्दकादिः, ज्येष्ठक्रमः–रत्नाधिकपरिपाटी, उचीति समोच्चासनवर्जनं, वीति विकथानिन्दादित्यागः। ९ तद्भावेति उपायोपेयभावः। १० रत्नेति अनु-

॥ ३ ॥

ष्ठानवुद्धि रत्नम्। ११ अनेति शेषावोधः, जिना गुरवश्च परम-भाववैद्यास्तत्स्वरूपावगमः। १२ ज्ञानेति ज्ञानापेक्षया, संयेति क्रियापेक्षया। १४ क्रियेति क्रियावियुतज्ञानस्यानुपादेयत्वात्, अशक्ये श्रद्धानं, येति स्वमतिप्रवृत्तेर्भवाङ्गत्वात्।

पृ. ७ ला. २ न हीत्यादि, चिन्तामणियोग एव दौर्गत्यभित् तथा जिज्ञासादियोग एव दीर्घसंसारभेदी, सर्वत्र तदुद्देशेन गुरुशिष्यप्रवृत्तेर्व्याख्याङ्गताऽल्पभवस्य। ३ तस्याः साकल्यजातव्याख्यासिद्धेः। ४ दुरापत्वात्प्रार्थना, न त्वप्राप्तेः, तत्त्वधर्मः-पारमार्थिकधर्मः, प्रार्थनावीजं सत्प्रशंसारूपत्वात्। १२ तत्प्रकर्षः भावनमस्कारप्रकर्षः। १४ प्रतिपत्तिः-निष्कपायवृत्तिः।

पृ. ८ ला. १ अद्वैतेनात्मबाहुल्यं कुतोऽर्हन्तः, नमनेन तन्निरासे विषयेत्यादि। ३ एतदिति अद्वैतनिरासादि। ६ न्यायेति शास्त्रानुक्ता अपि। ६ विकलेत्यादि यथाक्रमं योगाः। ७ विकलः अतिचारवत्तया। ९ सामेति फलप्राप्त्यनन्तरहेतुः, एतत्साधनाय सिद्धेत्यादि। १२ अपूर्वात् क्षायिकभावात्।

पृ. ९ ला. १ स्वस्थानं नमो जिणाणमिति। २ नमस्कारः कारणं तरणान्त्यहेतुः कार्यं। ६ अधीत्यादि चतुर्ज्ञानकेवलयोरन्तराव्यवधानात्। ८ भावार्हन्तः भावोपकारका एव। ८ इङ्गना-संज्ञा। शुभानुबन्धिकस्याप्यपायाभावो धर्मबोधश्च भव्यानाम्। १० महेति सुरसान्निध्यमात्रस्य प्रातिहार्यत्वात्। १० रागेत्यादि प्रकृष्टं धर्मवीरत्वं। १२ सम्येति स्वरूपं, दानेति प्रवृत्तिः, सेति भेदौ, महेति मोक्षनैकट्यं। १२ एकेत्यादि छाद्मस्थ्ये, सम्विति संयोगायोगित्वे।

पृ. १० ला. १ प्रधानं प्रकृतिः, मौलिका निरीश्वराः। ३ जन्मेत्यादि, न साङ्ख्यानामात्मकृतः प्रपञ्चः, अन्ययोगव्यवच्छेदापेक्षं, अयोगव्यवच्छेदे तु श्रुतस्येति अध्याहार्यं, तस्यैवार्थात्मागमत्त्वात्, तत्र कर्म्मणः अत्र रथन्तरादिवदकर्मणष्टः, वर्तमानतावद्यादित्वमनादित्वेऽपि। ३ अधीति भग-

वद्भवस्याकस्मिकत्वात्तज्जन्मपूर्वको हि भवप्रवञ्चः। ३ प्रस्तुतेत्यादि, आत्मनः कर्माणुसम्बन्धयोग्यताराहित्ये। ४ मुक्तानामपीत्यतिप्रसङ्गदर्शनं, प्रस्तुतस्य तत्तत्कर्मण्वादेः, प्रक्रान्तेति जन्मादिप्रपञ्चस्य। ६ कल्पनेति आत्मजन्मादिकायाः, द्व्याधीनो वन्ध इति न्यायः, तत्स्वभेति अवन्धस्वभावेऽपि वन्धनस्वभावस्य। ७ तत्स्वेति अलोकाकास्यावन्धस्वभावतया सम्वन्धाभावे आत्मनो वन्धस्वभावता। ८ तदेति कालादिसापेक्षतया। ९ एतदिति स्वभावमात्रस्य फलहेतुत्वं,अन्यत्रेति शास्त्रसमुच्चयानेकान्तजयपताकादिपु स्वयं। १० आगमधार्मिका —अनीश्वरवादिनः साङ्ख्या वेदान्तिनो वा। १० तन्निरासेन तन्निरासद्वारा, शरीराभावे तीर्थाकरणादचिन्त्येति, ताच्छील्याय। ११ अन्येति देशनातीर्थकरणाद्यभावे। १२ जन्मेति व्याप्तेः, मिथ्येति उन्मज्जनाभावहेतोः, महेति विक्षोभहेतोः, सुदुरिति भ्रमोत्पादात्, विचीति व्यथाकृत्त्वात्, रागेति अनन्तरेतरक्षोभहेतुः, संयोगेति सर्वावस्थाव्याप्तेः,प्रवेति इच्छातद्विपयप्राप्तेराश्वासरूपत्वात्, यथेति अनन्तज्ञानादिस्वभावेन क्रमेण सज्ज्ञानमयता यथाचारुकारिता सत्पुरुपसेविता फलप्रापकता च॥

पृ. ११ ला. १ निरेति सङ्घस्य तीर्थत्वे हेतुः। २ उद्देश्यतीर्थशब्देन सङ्घादि, द्वितीयतीर्थशब्देन तरणसाधनम्। ३ आदीति तीर्थकृत्स्वभावाय, प्रणयनं स्पष्टवाचः। ४ तदेति शरीरासम्भवात्प्रणयनासम्भवः, अनन्तरपरम्परागमवतां धर्मप्रवर्त्तकत्वात्। ३ अप्रत्ययो महेशः, अनुग्रहो दया, अनादिमुक्तिवादात्,सदाशिववादिनः। ७ तथेति आदिना कालाद्याः, प्रेति आद्यसम्यक्त्वे, उपदेशेऽपि स्वेति। ८ तीर्थेति गर्भादारभ्य कल्याणकभावात्, तद्भवीयसम्यक्त्वापेक्षं, तस्य भवान्तरागतत्त्वाद्, अन्यत्र चारित्रापेक्षमिदं, अन्ययोगायोगव्यवच्छेदौ पूर्ववत्। ९ योग्येति प्रधानस्वयोग्यता, कर्मण उप-

॥ ५ ॥

देशादेः, क्रिया व्यापारः,क्रिया फलदात्री, अश्वानां मापाणां स्वयोग्यताप्राधान्यात् शिक्षादि। ११ एतदभावे परम्पराहेतुभेदाभावे, तद्विशीति फलयोः ॥ १२ अतदिति भगवद्भावानिर्वर्त्तनस्वभावः, तद्वेति अन्तकृद्बोधिवत्।

पृ. १२ ला. २ पुर्विति सर्वसत्त्वैवंभावेन तथात्वं,पुरीति शरीरे, सहजेति तथाभव्यत्वस्य वटबीजे वटवदङ्गीकारात्। ४ अनुशयः क्रोधः। ५ खुड्ङ्कानां स्वार्थपरादीनां, नेत्यादि जात्यरत्नवत्पुरूपोत्तमाः। ६ तच्छेदेति जात्याजात्यवत्, जात्येति अजात्यानुच्छेदेन प्रत्येकबुद्धानामजात्यरत्नत्वात्, तच्छेदेति जात्युच्छेदे, तच्छेदो जात्याजात्ययोः, मुक्तेति भव्यत्वाभावात्। ९ तदन्येति आयुपोऽन्ये पुण्याद्यो, निदेति सर्वत्रापरविशेषाभाववारणाय। १० बलेति स्वरूपं, वैतेति मृषातया, निरुदेति उपमां विनैव। १४ तदेति असाधारणगुणैः साधर्म्यात्, विनेयेति उपमाबोध्याः, उक्तेति उपमेयशौर्यादीनाम्।

पृ. १३ ला. १ चित्रो निमित्तोपनिपातः कार्यः, यथेति व्यापकेऽप्यनुग्रहविधौ यथाभव्यमुपकारः प्रत्युपकारनिरपेक्षा महान्तः, अधीति प्रणिपातदण्डकः, भिन्नोऽयं शक्रस्तवात् दीवो इत्याद्यनुक्तेः, अन्येषां श्रुतधराणां। ४ अवीति स्वरूपं,अयोगः अनुरूपयोगाभावः, पुरुषस्य पुरुषेण वोपमेति पुण्डरीकाणां भिन्नजातीयत्वात्। १० यथोदितेति तद्धर्मापत्तिरूपः, एकेति कथंचित्तद्धर्मापत्तौ त्विष्टापत्तेः, तत्त्वेति वस्तुतत्त्वस्य, न सत्त्वभिन्नमूर्त्तत्वादि,सर्वत्र सत्त्वात्,सत्त्वाभावे एव मूर्त्तत्वात् विशेषकाभावात्, अभिन्ननिमित्ते विरोधः। १३ गुणेति गुणानां क्रमवृद्धिनियमादुपमाऽपि आदौ हीना, व्यवच्छेदकं विशेषणम्। १४ पुरुषेति आदावेवोत्तमोपमा।

पृ.१४ ला. १ आदिना शौण्डीर्यवत्त्वादि, धर्मो गुणः, गन्धवत्पुण्यं विहारपवनगन्धो वा। २ परचक्रं परराज्यसैन्योपद्रवः। ३ सर्वेत्यादि, एकाश्रयत्वादादिना पश्चानुपूर्व्यादि,

॥ ६ ॥

अमीति गुणा वाच्यानि वा । ४ अमीति क्रमाक्रमाभ्यां प्रवृत्तेरभीति वस्तु, अक्रेति कथंचिदस्ति क्रमः, अन्यथेति क्रमाक्रमोभयाभावे वस्तुन एकान्तेन क्रमितरगुणाभावात्, तथा च वाच्यवाचकसम्बन्धो न। ७ आदीति तिसृष्वप्यवस्थासु। ८ अनेकेति साक्षात्पर्यायसमस्ततद्रितादिरूपेण, अपिद्वये आद्योऽवयववाचकत्वं द्वितीयः समुदायवाचकताऽनिवृत्तिं ख्याति। स्तवे इति, तात्त्विकगुणोक्तिप्रसङ्गात्। ९ तत्त्वेति व्युत्पत्तिपरिभाषाभ्यां, सत्त्वो जीवः, अर्थेति मुक्त्यर्हत्वात्। १२ तथाभव्येति तथाकालादिप्राप्त्यैव पाकस्वभावं, योग्येति मुक्तियोग्यताया एकरूपत्वे, तदेति कालादिभेदेन बीजादिसिद्धेरभावात्, तुल्येति सर्वेषामेकदा सहकारियोगात्, अन्येति सहकारिप्राप्तितुल्यत्वाभावे।

पृ. १५ ला. २ येषां न योगक्षेमे ते इतरे, तदन्तस्तथा, बीजेति सत्प्रशंसा बीजं, गोशालादिवदाश्रयीयः, महेति सर्वमहत्त्वात्, औपेति अनव्यानां दीक्षितानां प्राप्यता, एते योगक्षेमे। ९ सांख्येति, पृथ्व्यादिषु व्यवहारमापन्नोऽनादिसूक्ष्मनिगोदनिर्गतो वा, आदिनाऽव्यवहारी। १२ तत्कर्तुरिति असत्स्यरूपत्वादेः, अनिष्टकारणमनागमस्त्यादि, पापहेतुप्रवृत्तिः कर्म ततो नेति,नायमिति उपचरिताहितायोगो न।

पृ. १६ ला. १ गुरुपापकत्वात्। ६ तदभ्युपेति देशनीयानुष्ठानं, अनेति आयव्ययदीर्घतुलना, कार्यद्वये वा गुरुलघुबन्धनिर्जरापेक्षा। ७ वस्तुस्वेति अन्ये प्रदीपवत्, तत्त्वेति व्यतिरिक्ततायोगः। ९ तदन्येति अचैतन्यम्। १४ अयमिति दर्शनभेदः, अस्येति अभिन्नप्रकाशस्य, सः अभिन्नप्रकाशः॥

पृ. १७ ला. १ एकस्येति अन्यतमपूर्वविदः, तेनेति स्वभावेन, अपरस्येति अन्यपूर्वधरस्य, तत्त्वेति अभिन्नप्रकाशत्वं, इतरे इति स्वभावकार्यभावापेक्षः, तदिति स्वशास्त्रः। २ उत्कृष्टेति अन्यान् प्रति प्रदीपत्वं,प्रानेति प्रद्योतानुक्तौ,शान्देरि

॥ ७ ॥

तदभावे प्रद्योतकरत्वाभावात्, अन्येति योग्यार्थककृत्याभावे, असम्भेति अचेतनेषु फलाभावात्। ४ अन्येति सामान्यसर्वज्ञमन्यं वा ज्ञानिनमपेक्ष्य, अपुष्केति अचेतने प्रद्योतनाभावाद्सदर्थता, तत्त्वेनेति ज्ञानयोग्यतास्वीकारेण। ७ अर्थत इति भवनिर्वेदमयत्वाद्भगवतस्तदाराधनस्यैतदेव फलमिति वा, तदन्येति आत्मस्वास्थ्यमन्तरेण। १० असिन्निति स्वास्थ्ये, यथोदीति नैःश्रयसधर्मः, सन्तीति स्वास्थ्याभावे भयवति चित्ते। ११ तस्येति भयपरिणामस्य। १३ गुणेति स्वास्थ्यरूपत्वात्, अचिन्त्येति मोक्षहेतुत्वात्, तथेति धर्महेतुतया, सर्वेति भगवत्स्वभावात्।

पृ. १८ ला. १ तदेति प्रकरणे, तत्त्वेति श्रद्धाजन्यज्ञानं, इयमिति श्रद्धा, एतेति तत्त्वदर्शनम्। ३ अत्रेति श्रद्धाभावे तत्त्वदर्शने, निपुणेति परमार्थेन, तथेति विशिष्टविशिष्टतरतया, तादिति श्रद्धाफलभावः, तमेति कालं, तदिति फलं, विशीति श्रद्धोपादानम्। ६ भुजङ्गेति न हिंतस्यां किञ्चित्, निर्गम एव किञ्चित्, परं निर्विघ्ना। स्वेति स्वाभाविकः।७ असिन्निति क्षयोपशमविशेषे। ८ अन्येति सानुबन्धक्षयोपशमेऽसति, क्लिष्टेति स्खलनस्य, तत्रेति मार्गे, एतदिति स्खलनम्। ९ भूय इति पातात्, तदिति मार्गस्य, तदिति अन्तःकोटीकोटयधिकस्य, प्रवृत्तीति पञ्चकम्।

पृ. १९ ला. १ प्रतीति सम्यग्दृष्टीत्यादिवत्। २ एतेषामिति तत्त्वज्ञानिशुश्रूपादीनां, वस्त्वेति पुण्यसाधकतया, स्वार्थेति पापपरमाण्वपगमः, अन्येषामिति विविदिषारहितानाम्। ४ अप्रत्येति महेशः। ५ अभक्ष्येति भक्ष्यमपि पापकृत्। ६ यथोदीति विविदिषारूपम्। ८ पश्चेति उत्पत्तिक्रमः, न्यासः प्राधान्येन, अपुनेति अपुनर्बन्धकत्वतस्तद्भावात्। ९ इतेति अपुनर्बन्धकत्वपञ्चके, अनीति पुनर्बन्धकस्य, तत्त्वेति यथार्थपञ्चकम्। १० उत्कृष्टेति सप्ततिकोटीकोटी, ग्रन्थीति अन्तः-

॥ ८ ॥

कोटीकोटेः, तद्रूपेति श्रद्धानं प्रशमादयः। ११ फलं ग्रन्थि-
भेदः, लापस्येति विश्लेषेऽपि सर्वथा विभागाभावात्। १४
प्रशेति विज्ञप्तेरप्येतानि।

पृ. २० ला. १ यथोदीति अभयादिद्वारैव लोकपुरु-
षोत्तमत्वाद्युपयोगात्। ४ क्रियेति अनुष्ठानमपि क्षयोपशमजं
तत्कारि च, साध्विति यावत्पापपरिहारचिकीर्षुत्वात्। ६
विचीति तत्तद्द्रव्यादिः, महेति कारकभूतात्मनि योजनात्,
भवेति उभयावधारणं, तत इति तदभावे तदयोग्यतैव, तदिति
धर्मः। १० सिद्धेति स्वरूपं, आलुका—वार्घटी तयोर्निर्विशेषता,
असदिति ज्ञानाद्यनुबन्धी, रक्षेति न कार्यं कथञ्चित् स्वपरकृतं
छादनीयं, न च तत्कारकपोषस्तेषां शिक्षणीयत्वात्। १३ सूत्रेति
पारत्रिकविधौ तस्यैव मानं, निमीति सन्देहपराकृतेः, यतीति
तीव्रालम्बनत्वात्, विस्रोतेति स्खलना, प्रतीति प्रक्षालनाद-
स्पर्शस्य श्रेयस्त्वात्, अनागतभये तच्छरणान्वेषणात्, एव-
मिति सिद्धान्तस्वीकारादिना।

पृ. २१ ला. १ निर्विति नैतच्छङ्कयाऽप्यप्रवृत्तिः। २ तद्व-
शीत्यादयः स्वामित्वे मूलहेतवश्चत्वारो, विधिसमेत्यादयश्च
षोडशावान्तराः प्रतिहेतवः। ११ परेति श्रोता। सम्यक्
प्रवर्तनाद्यस्त्रयो हेतवः। १२ परीति श्रोतृषु बाहुबल्यादिष्विव।
प्रवर्त्तेति तद्योग्यहेतुः। प्रकृत्येति न पुनर्बन्धकानाम्। १३ सह-
कारीति लघुत्वे। अतीति सातिचारस्यातथात्वात्। प्रत्य्विति
परमप्रकर्षभावात्। निर्वेति, ऐकान्तिकात्यन्तिकम्। सम्येति—
सम्यक् पालनमिति। १४ कर्म्मेति अनधीनात्मत्वात्। अनीति
अमूढलक्ष्यत्वात्।

पृ. २२ ला. १ स्वेति—परमपदसाधने। स्वात्मीति
तन्मयताम्। भावेति अप्रतिपातिनः। तदिति सर्वेषां धर्मिणां
सर्वावस्थासु क्षयोपशमवैचित्र्येण विविधतायां तथा २भव्यत्वम्।
अस्थानेति आदिधार्मिकतायाः। २ अवन्ध्येति तथा भव्यत्वसा-

न्निध्यात्। ३ कोटयः क्रयणहननपचनानि। चत्वेति सम्रुध्यादित्वादाः, उपचाराभावे व्युत्पत्त्यन्तरम्। ६ चत्वेति चतुरोऽन्तयतीति चतुरन्तं, गतीः प्रक्रमात्, पचा(लिहा)द्यचि, व्यधिकरणापेक्षया च द्वितीयः, स्वभावरूपत्वात्। हेत्विति स्वापेक्षया। चतुरिति श्रोत्रपेक्षया। उच्छेदेनेति उच्छिदन्तीत्युच्छेदाः,पचाद्यच्,तेन भावप्रधानत्वात् तदुच्छेदकत्वेन, निर्मूलनाशेन वा। ७ भावेति शुभाध्यवसायमात्रग्रहः, न ह्यत्र रत्नत्रयधरभक्तितत्कार्यभवजुगुप्सारूपो भावः, तस्य परमपदोत्पत्तिपर्यन्तमननुधावनात्। ८ आदिना शिवादयः, द्वितीयेनाविरत्यादिः। ९ एतेनेति दानादिचतुष्कमयेन,तथेति तीर्थकृत्त्वहेतुः। ११ भगवतां विशेषेणैष एवोपयोगः। १३ सर्वत्रेति यावत्पदार्थे। १४ सर्वेति जीवस्य, अन्येति अतत्स्वभावत्वे, तत्त्वेति सर्वज्ञादेः।

पृ. २३ ला. १ सामेति सत्त्वज्ञेयत्वादितया, विशेषेति यावद्विशेषाणां, न चेति दूरान्तरितादयः, साक्षेति अतीन्द्रियसाक्षाज्ज्ञानं, सामेति अन्यथा, सर्वेति सत्र ज्ञानगोचराः सङ्गोचरत्वात्,साक्षेति यावद्विशेषाः। २ अतिक्रमादिति अनुमानादिभिर्विशेषानवगमात्, निरेति न स्वभाविकम्, चेति नेश्वरादिजनितं वा, प्रतीति बन्धहेतुप्रतिपक्षः, तदिति साध्यक्षज्ञानदर्शनादेः, तदिति निर्मूलम्, तदिति अजीवभेदात्। ३ ज्ञानेति स्मृतितदभावयोरुपलब्धेर्ज्ञानस्वभावता, समानायां सामग्र्यां तारतम्योपलब्धेश्च, अस्येति साक्षात्कारस्य, अवीति श्रोतृसंशयच्छेदः, स्वेति सर्वज्ञत्वम्, इत्थमिति अर्हतः सर्वज्ञत्वम्। ६ आजीवीति आजीवेन प्रकरणाच्छिल्पाजीवेन चरन्त्याजीविका मङ्खा इत्यर्थः। अव्यावृत्तेति तात्कालिकच्छद्मरहिताः। निकेति अवनतिः। ७ कर्म्मेति एषामेवावारकत्वात्। ८ तदिति घातिकर्म्मणाम्, योग्येति अधिकारः, अधीति प्रपञ्चः, असतीति भवाधिकारः, योगेति वेद्यस्य क्षणिकत्वात्, असहेति

कर्मजा। ९ नाशीति घातिकर्मक्षयाभावे। क्षीणे इति सति च तस्मिन् अवताराभावात्, इतीति तीर्थनिकारजोऽवतारः. सदेति छद्मभावेऽपि। १० अवीति भवाधिकाररूपा, सम्भवेति जन्मनः, तदिति भवाधिकारे। ११ चेति भवावताराभावे, भव्येति सकलः, आनेति भव्यानां। १२ इष्टेति तीर्थनिकारदर्शनागतवत्, अनीति उपदेश्योपदेशकत्वाभावात्। १३ स्वेति अपायापगमज्ञानस्वरूपत्वात्। १४ कल्पीति अनिर्वाच्यत्वेऽप्यविद्याया वेदान्त पक्षेऽसदविद्यावादिन एते। जिनेति रागादीनामसत्त्वात्

पृ. २४ ला. १ रागेति 'रागद्दोसकसाये'त्यादिनिरुक्तेः। २ येषामिति रागादीनाम्, निमीति भ्रान्तिनिमित्तोपगमे तस्य सत्त्वे कल्पितत्वसत्, इतरथाऽसती भ्रान्तिः, तथा च वास्तवो जयः। ३ निमीति नियतभ्रान्तेरभावः, तदिति भ्रान्तेः,अन्विति सदा चिन्मात्रात्,अनिर्मोक्षेति जिनत्वाभावः, तथेति चिन्मात्राद्भ्रान्तेरभ्युपगमे असत्त्वे इति चितिभ्रान्तत्वे। ४ अयमिति अनुभवः। ५ सर्वेति पुरुषेषु। अभावेतिभावादिति। ६ चरणेति मोहप्रतिपक्षत्वात्। ७ भावेति तीर्णत्वेऽप्यावर्तनात्। ८ चारीति तपसश्चारित्ररूपत्वात्, तीर्णा इति कर्त्तरि क्तः गत्यर्थत्वात्,जीवितेति उभयमपि न। ९ मरणेति विशेषणं,तदिति मुक्तेः,तदिति अत्यन्तमरणं,भवनेति आवर्तीभावः। १० तदिति मरणप्रतियोगिभवेन, मरणेति तदात्यन्तिकवियोगरूपं तत्, न्यायेति प्रागृतुपुष्पफलादीनां तत्राप्यभावात्। ११अन्येति परिणामान्तराभावेऽसति,तस्येति साम्प्रतीनस्य, अवस्थेति साम्प्रतीना,तदिति आवृत्तेः। १२ सर्वेति उपचरितत्वाभावाय तदिति मुक्तेः।१३ ज्ञानेति अस्वसंवेद्यम्, भेदैरिति विशेषाः।१४ अपरेति केवलज्ञानस्य तथात्वात् जिनानां तद्भवापेक्षया श्रुतस्यापि तथात्वात्,तत्त्वतस्तु अनुभूतिरेवंभूता, बुद्धा इति अविवक्षितकर्मत्वेन, गत्यर्थेत्यादिना कर्त्तरि क्तः, स्वेति स्वरूपमेतत्।

पृ. २५ ला. १ बोधेति अन्धोपलप्रतिविम्बाभाववत्। वुद्धेरिति ज्ञानस्य। अवेति बौधम्। उपेति आकाशे चेतनासमवायाभाववत्। अन्विति प्रत्यक्षपूर्वकत्वात्। अविशेपेति, तथाऽपि स्वविदितत्वरूपाध्यक्षाभावात्। २ तदेति अनुमानावसरे ज्ञानव्यक्तेरेवासत्त्वात्, सत्त्वे च स्वविदितत्त्वं व्यक्त्यात्मकत्वात्। तदिति घटनिरपेक्षमाद्यसमये घटत्वग्रहवत्, अनुवृत्तिवुद्धेरसत्त्वात्, धर्मिज्ञानाविनाभावित्वाद् धर्मज्ञानस्य, दर्शनं तु निराकारम्। प्रत्येति अर्थप्रत्यक्षं ज्ञात्वा प्रत्यक्षज्ञानवानहमित्यनुस्मृतेः। ३ प्रत्येति अर्थस्य प्रत्यक्षतां मुक्त्वा नार्थप्रत्यक्षता नाम, सा च स्वसंवेद्ये प्रत्यक्षे। आपेति प्रत्यक्षानुत्पत्तौ नायमीदृक्षः। विशीति प्रत्यक्षविषयवती। अप्रतीतेति प्रत्यक्षस्य। ४ रूपेति निवृत्त्याद्यपेक्षया। स्वेति अर्थप्रत्यक्षता। कारीति अर्थपरिच्छेदः। तदिति निर्वृत्त्यादिकार्यं नाध्यक्षं, अर्थप्रत्यक्षतायास्त्वध्यक्षत्वम्। परीति स्वसंविदितप्रत्यक्षाभावे च सा। ६ कर्त्रीति उपादानतया। लीनमिति भेदराहित्यम्। उक्तेति उक्तस्वरूपाः। तत्त्वेति पुनर्विचटने भेदभावात्। सङ्गेति भेदभावे। ७ कर्म्मेति जिनशब्दादिषु रागादिकर्म्मवत् कर्मापादानमत्र। कृत्येति आवरणाभावेन स्वरूपस्फूर्त्तेः। निष्ठीति अंशतो न कृतकृत्यता, भवस्थजिनादिवदिति। तदिति लयस्य साध्यत्वेन तस्य च वर्त्तमानत्वेन, जगत्करणेन वा। इच्छेति चिकीर्षात्वात्। द्वेषेति हीनादित्वात्। तदिति इच्छादि। ९ तथेति लयकरणादि। सामान्येति जगत्कर्त्तुर्बहिर्भावाभावात्। निमीति उपादानविधातृपक्षे बाधात्। अकर्तृत्वमिति स्वतन्त्रस्य कर्त्तृत्वात्। १० एकीति जगत्कर्तृजीवयोः। अन्विति स्कन्धस्य स्कन्धान्तरप्रवेशे इव। सैवेति पूर्वा। सेति युक्तम्। तदिति सत्तान्तरम्। ११ आसेति उपचेता, आपन्न आसन्नं वा प्रत्यन्तरे। नीतिरिति युक्तः। अन्येति जीवस्य। अन्येति जगत्कर्त्तरि। मोहेति विषयवन्मोहत्वात्। कटेति

दवरकवन्धवद्बोधकः। निमीति साक्षात्कर्तृत्वे रागादिप्रसङ्गात्। परेति केवलसम्यक्त्वादीनामात्मभावानामनिवृत्तेः। १२ परेति विनियोगस्यैवंरूपत्वात्। १३ ज्ञानेति महतो बुद्धिरिति नाम, तद्योगे ज्ञानमात्मनि, नित्यचिद्बुद्धियोगात् । १४ तदिति ज्ञानदर्शने,मत्त इति कथंचिद्भेदात्।

पृ. २६ ला. १ मदिति स्वोपयोगाः, भावेति निरावरणस्वभावमपेक्ष्यावरणीयतां वा, विज्ञेति तन्मयत्वात्। २ तदिति भिन्नमावारकं च, करेति तत्त्वतः स्पर्शनादीनि छाद्मस्थिकज्ञानकरणानि, स्वभावज्ञाने स्वस्यैव करणता। तदिति करणम् । ३ दुःखेति वेद्यादिहेतुत्वाज्ज्ञानाद्भेदेन वेद्यन्ते दुःखादयः। तथेति उपेक्षाबुद्धेः सुखदुःखाहेतुत्वं, सर्वज्ञस्तु परमोपेक्षावान् । तदिति आत्मा । ४ सामेति सर्वपदार्थधर्मत्वात् । ५ भेद इति आश्रयभेदः । अभीति धर्मे धर्मानङ्गीकारान्न तयोस्तदाशङ्का परस्पराशङ्का वा। १० इतीति गौरवमुख्यकृत एव भेदः,न तु ज्ञानाज्ञाने। ११ ज्ञानेति 'पर्वते वह्निः' इति 'पर्वतो वह्निमान्' इति वत् । तदुभयं, छद्मस्थानां निर्विकल्पस्यादौ भावादादौ दर्शन, केवलिनां न तथेति ज्ञानमादौ, दर्शनं तु सामान्यमुख्यकतया पारिशेष्यात्। १२ तदिति अमूर्त्तः। तत्त्वादिति अमूर्त्तत्वात्। १३ वृत्तेति अहंताऽस्मिताद्याः। तदिति महदादेः। तदिति वृत्तीनाम् । सर्वेति यावद्विषयाणां प्रतिबिम्बाभावात्सर्वविषयकमहत्त्वाभावात्। १४ तस्येति विषयग्रहणस्य। अनेकेति प्रतिबिम्बोदयो नानेकेषां युगपत्, न च सावरणानाम्। अस्येति परिणामस्य। चित्रेति परस्परविरुद्धानेकपरिणामभावः।

पृ. २७ ला. १ सङ्केति अमूर्त्तत्वात्। परीति स्वभावः। बिम्बेति तदाकारमात्रतामपेक्ष्य। ३ सर्वे इति जिनेतरभेदाः। गतेति सर्वमूर्त्तसंयोगिनः। द्रव्येति षडुलूकाः। तत्त्वेनेति जिनोदितत्वेन। लोकान्तेति यत्र स्थिता मुक्तास्तत्स्थानस्थाः, स्थि-

तिश्च चरमभोगायतनापेक्षा ५ स्थानमिति आश्रयः। सिद्धीति सिद्धिशिलोपरि लोकान्तम्। सिज्झंति, ऋजुसूत्रस्य व्यवहारतामपेक्ष्य, तदिति सिद्धानाम्। तिष्ठन्तीति समभिरूढः। तत्रेति विशेषणसमूहे। उपेति आध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकोपद्रवाभावात्। चलनेति पराननुवेधात्। चलेति चलनेऽनुपद्रवास्थितेः। ७ व्याधीति मूलाभावाय। ८ अनेति ज्ञानगुणतः। अक्षेति साद्यनन्तत्वात्। ९ तदिति व्याबाधाया असति वेद्यजत्वात्। भावेति सातस्यापि सान्तत्वात् परत्वाच्च, स्वाभाविकसुखमयम्। आवृत्तीति भावे। १० आवेति चतुर्गतिभ्रमणम्। निष्ठीति पिधूः संराद्धार्थः, आधारे क्तिः। प्राणीति भावप्राणवन्तः। ११ गतीति कर्मणि क्तिः। नामेति नाम्नः कोमलामन्त्रणादावपि सत्त्वात्। प्रागिति विशेष्यस्थानम्। स्थानेति अनन्तादिषु ज्ञानादेस्तद्वतश्च कथनात्। १२ सम्येति निगोदसूक्ष्मादिव्यवच्छेदाय। स्वरूपेति स्वरूपावस्थानरूपत्वात्। अन्तेति औदयिकनारकत्वादिवत्, न तु तत्पर्यायनाशे जीवनाशः। प्राप्तीति स्थानान्तरगतेः सिद्धत्वपरिणामाच्च, औदयिकक्रोधित्वाद्यपगमेऽकषायतादिवत्। १३ एकेति न स्थानान्तरम्। नित्येति अप्रच्युतादिरूपस्यासम्भवात्। १४ नम इति नमोऽस्त्वर्हद्भ्य इत्यतः।

पृ. २८ ला. १ नम इति परममहत्त्वोपेतत्वात्। व्यापीति यत्नतोऽनुवृत्तेः, अत्र न उक्तिर्यत्नः, योगापेक्षया तु शास्त्रयोगार्थं,प्रार्थनानुपन्यासश्च वचनानुष्ठानात् स्वयमसङ्गानुष्ठानभावात्। एत इति जिना एव। २ भवेति सर्वभयप्रधानस्य मरणभयस्य निवृत्तेस्तत्त्वत इहलोकादीनां सर्वेषां भयानां निवृत्तिः परमस्वास्थ्योपेतत्वात्। भयेति अनभिभवनीयतायां, भयसत्त्वेऽपि जितभयत्वसम्भवात् क्षपितेत्यादि। ३अद्वैतमिति अद्वैतमताभिमतानां मुक्तानामित्यर्थः,अद्वैते भयाभावात्।कल्पा इति समानाः। तेषामिति जीवानाम्। तत इति ब्रह्मणः। ४ हेतुरिति पृथग्भावे

|| १४ ||

इत्यर्थः, तथा च द्वैतम्। सेति नैवं चेदित्यध्याहार्यम्। तदिति अनन्यहेतुताऽऽसां पूर्ववदेव । सहेति अनारोपित इत्यर्थः। ५ तदिति आत्मनः। रूपेति भवनेति। ७ इहेति तदभावे न जितभयत्वम्। अशुद्धेति अशुद्धाद् ब्रह्मणः। तत्रेति अशुद्धे। विभागमिति निरवयवम्। तदिति ब्रह्म। इतीति जीवपार्थक्याभावात्। अनेकेति ब्रह्मणः। ८ क्षेत्रेति जीवात्मानः। ९ समुद्रेति अभेदाय। आदीति आदिना सहेतुकत्वादि। युक्त्येति युक्त्यतीतत्वात्। इन्द्रीति तदेवाह। १० प्रयोजेति फलम्। तथेति अनुभवात्। एवेति इष्टेश्च। ११ तदिति कूपपतितोद्धारवत्। शेषेति पतनहेतुचिन्तनादि। द्वैतेति ब्रह्मापेक्षयाऽभावेऽपि जीवात्मापेक्षया भावात् । एतेति आत्मपार्थक्यात्। श्रद्धेति वर्णसत्त्वासत्त्वयोः, वचनमात्रसाध्यत्वाभिधानाद्युक्तिगम्यत्वनिषेधाच्च। दृष्टेति वचनस्यापि परीक्ष्यत्वम्। १३ वचनेति आगमत्वात्, श्रद्धामात्रगम्यं न। अन्येति दृष्टेष्टविरोधे, एकत्वे

सुखादिपार्थक्यस्य दृष्टस्येष्टस्य च स्वकृतभोगित्वस्य बाधात्। तत इति बाधितागमात्। असिद्धेरिति विश्वासाभावात्। वचनेति अपरीक्षितवचनाभ्युपगमे। दुरिति विचारणमन्तरा। अपरेति सर्ववचनानां प्रवर्त्तकत्वेऽनभिप्रेतस्य। १४ वचनेति यदृच्छयाऽन्यतमवचनस्वीकृतौ। तदिति अनभ्युपगतस्य। नेति इष्टस्य प्रवृत्तिमात्रोपयोगित्वे। अवेति अनङ्गीकुर्वन्।

पृ. २९ ला. १ वेति अभीष्टबाधकम्। नेति अनभ्युपगतस्य दुष्टत्वे। विचेति निर्णयानुकूलः। २ उदेति नार्थसाधकम्। न्यायेति पतितत्त्वविचारेणैवोद्धारप्रवृत्तेः। तदिति मत्स्यदर्दुरादेः। तथेति उद्धरणम्। दोषेति मरणादुःखाच्च। अशक्येति बहूनामधस्तले च भावात् । ३ प्रयासेति, गालनशोषादिषु। उपायेति उत्तारणम् । इहेति पतितोद्धारे । दैवेति, उद्धारस्य विचारणीयत्वे । ४ दैवेति, अंशीभवनस्याविषयतावत् तदुद्धरणविचारोऽपि दैवायत्तत्वात् अतीन्द्रियहेतुकः। शकुनेति

उद्धरणप्रयत्ने। इतेति अंशीभवने। यथेति शास्त्रोक्तम्। ५ परीति कषादि। शुद्धीति न निर्विचारम्। आगेति श्रद्धानुसारी। अन्विति युक्त्यनुसारी। अभ्यासेति अतीन्द्रियदर्शी। तत्त्वमिति सहेतुकप्रज्ञाभावं तत्त्वज्ञानम्। ६ आगेति केवलान्तस्यागमत्वात्। दृष्टीति ज्ञानम्। सद्धेति तत्त्वज्ञानाय। आगेति शाब्दागमलक्षणम्। ७ तदिति दृष्टेष्टाव्याहतत्वेन। वाक्येति अविरुद्धवाक्यवक्तारः। ८ अन्येति यत्तद्वाक्याभ्युपगमे। तयेति उपपत्त्या। तदिति प्रमाणत्वम्। ९बह्विति अद्वैतनिरासेन। विषयेति जात्याऽनिर्देशे। आशयेनि बहूनां गुणवतां ज्ञानात्। ९ एकेति नमस्कृत्या। १० अनेकेति अनेकजिनानाम्। आशयेति क्रियैव स्यात्। इयेति स्फातिः। विवेकेति समानगुणयुक्तधारणम्। ११ अल्पेति अनेकलक्ष्यभावात्। क्रियेति अनेकानामेकवचनप्रयोगवत्। रत्नेति जिना रत्नानि। १२ हेत्विति धारणास्तुतिरूपे। १३ अन्विति वचनवत्तदुपभोगाभावात्। तदिति उपकाराभावे। १४ तदिति बहूनामर्हतां, अनेकज्योतिरालम्बनदृष्टेः स्पष्टं दर्शनोपलम्भः। तदिति बह्वर्हताम्। तदिति शुद्धचित्तस्य। तथेति आलम्बनीयस्योपकाराभावेऽप्यालम्बकस्येष्टसिद्धेः। कथमिति पूज्यानामुपकारभावेऽपि।

पृ. ३० ला. १ अस्तीति वैयावृत्त्यादावपि। २ अन्विति व्यक्तिं गौणीकृत्य गुणांश्च प्रधानीकृत्य तद्द्वारा तद्वतां सर्वेषां पूज्यभावेन चित्तोदारताभावात्। अन्येषामिति इतरव्यक्तीनाम्। सङ्घेति सर्वक्षेत्रसर्वकालीनसङ्घानां पूजाभावात्। अयेति तत्तत्क्षेत्रादिगतसङ्घपूजायां तत्पूजकस्य। अपेति अन्यसाध्वाद्यागमात्। ३ लिङ्गेति दातुः। आत्मनि स्तोत्रकर्त्तरि। गुर्विति तत्तुल्यगुणानां ग्रहात्। ४ कुशेति मोक्षानुकूलानुष्ठानकृत्। सूक्ष्मेति गुणतदाधारचिन्ता। अतीति गुणपूजावताम्। प्रधानेति सर्वज्ञत्वादिभावात्। प्रथेति शिवादिस्थानप्राप्तेः। अभेति जितभयत्वात्। ६ स्तोतेति स्तुतिगोचरा-

णामर्हस्त्वादिदर्शनपूर्वकनमस्कारा त्। अत्रार्थेति आदिकरत्वादि। ८ एते इति विदुषः। तदिति पुरुषोत्तमत्वादीनाम्। ९ तदिति लोकोत्तमत्वादीनाम्। १० विचित्रेति विशुद्धेर्निपुणारम्भः। तदिति अभयदानादेः। ११ तदिति धर्मदयादीनाम्। १२ तदिति अप्रतिहतज्ञानादेः। तदिति जिनजापकादीनाम्। १३ तदिति सर्वज्ञादीनाम्। १४ एते इति अर्हन्तः।

पृ. ३१ ला. १ नीतीति प्राप्तेः। तदिति स्तोतव्यादीनाम्। आक्षेपेति स्थापनानुकूल्येन। चेति निःश्रेयसहेतुतासमुच्चयाय। अयमिति चित्रसम्पद्दण्डकरूपः। २ अन्येति एकानेकस्वभावाभावे। एता इति सम्पदः। वस्त्वेति स्वरूपापेक्षया तथात्वेऽपि मन्दप्रतिपत्त्यर्थम्। ३ पूर्वेति दैशिकं श्लाघाकृतं वा पौर्वापर्यम्। समेति दृढादृढाः। ४ लब्धेति मुधा प्राप्तः। हतेति छिद्रवदादि। घटेति समानजातीयाचेतनस्ववाच्यरूपापेक्षम्। वेति एकानेकस्वभावता। चित्रेति दृष्टेष्टत्वात्। तदिति अनेकस्वभावः। ५ नासेति घटादावभावात्। अयेति भेदव्यवहारः। तासामिति भिन्नवासनानाम्। निवेति भिन्नरूपम्। तत इति पदार्थात्। ता इति भिन्ना वासनाः। जातीति रूपरसादीनां जातिभेदान्नैकस्मादपरवासनेति नानेकस्वभावत्वम्। ६ तदिति नीलादेः। वाञ्छिति तत्तत्पीतादीनाम्। युक्तेति भेदेऽपि पीतत्वादेरनेकस्वभावताभावात्। ७ पीतेति स्वभावभेदाभ्युपगमात्, अनेकस्वभावतामन्तरेणैकस्मिन्ननेकव्यवहाराभावात्। अत्रेति पुत्रादिव्यवहारे। एकेति पुत्रादेः। ८ नेति नाध्यक्षेऽनुपपन्नम्। चेति चाद‌भ्युपगमः। एवमिति दर्शनवत्। अयमिति विरोधः। १० उपेति नीलादौ। निमीति पुत्रादौ। अनेकेति एकान्तताहानेः। ११ केषामिति फलानाम्। एकेति स्वभावस्य। एके तीफले। तदिति अनेकस्वभावः। १२ एतेति अनेकान्तजयपताकायाम्। एकमिति फलम्। भवेदिति एकस्वभावत्वे। भूती स्वभावत्वात्पदार्थस्येति। तदिति तद्धेतुत्ववत्। १३

अन्येति अन्यजननस्वभावम्। एवमिति तज्जननस्वभावं प्रथेति तद्धेतुमन्तम्। १४ निर्विति आरोपे यथार्थशुभभावाद्यभावात्। सर्वेति शुभभावकर्म्मक्षयसर्वकल्याणानाम्। प्रणीति दीवो इत्यादिपदयुतः शक्रकृतः स्तवः गणधरकृतस्त्वयं, प्रश्चाङ्गप्रणिपाते भणनात् प्रणिपातदण्डकः, पर्यङ्कासनेनेति प्रार्थनापरत्वाद्वा। तदिति प्रणिपातसूत्रम्

पृ. ३२ ला. १ उदीति सूत्रप्रस्तावनाभिहितविधिना। आदिति पौषधिकासनग्रहः। २ यथेति असद्भूतगुणकीर्त्तनस्य भयङ्करत्वात्। गुणेति आलम्बनीयविषयकशुभभावस्य हेतवः। दुष्टेति गुणिनां कुविन्दतादिवत्। प्रेति न कट्ग्राम्यादयः। ३ परीति श्रोतॄणाम्। सदिति यथार्हम्। परीति मालवादिरागेण। ४ सम्येति क्रियाविशेषणम्। प्रवेशेति गुरुतरध्वन्यकरणात्। दंशेति भगवद्गतचित्तत्वात्। येगेति 'अन्नोऽन्नंतरिअंगुलिकोसागारेहिं दोहिं हत्थेहिं'। ५ तुल्येति उपसर्गहरादिवत्। तदिति पठ्यमानम्। तदिति स्वस्तोत्रात्। ६ येगेति शुभचित्तलाभः। अत्रेति स्थानादिगतचितेन पाठे। ज्ञातेति तादृग्विधानानुपलब्धेः। ७ तदिति अङ्गपाठस्य। अभेति अङ्गपाठेन। ८ बाह्येति अनुद्देश्यत्वात्। ९ पुर्विति तदङ्गाः। तदिति आगमस्य। अन्येति सर्वदर्शनेषु भावात्। प्रतीति कायोत्सर्गरूपा। पश्चेति क्षमाश्रमणदानात्। १० अभीति 'जावंते' त्यादिना। आचेति श्रुतस्तवे जिननमस्कारवत्। सेति नान्दीपाठकवत्।

पृ. ३३ ला. १ वन्देति प्रतिपत्तेर्वन्दनारूपत्वात्। इतेति एतत्पाठमन्तरोत्सर्गे। २ अन्विति अङ्गक्रिया। आस्थेति कर्त्तव्यताबुद्धिः आदीति अन्येऽतिशया देशनाकालीनाः। प्रतीति चैत्यशब्दस्य प्रतिमायां रूढत्वाद् व्यत्ययः, अन्यथा जिनौकांसि। ७ चैत्येति प्रतिमानां स्वयंफलाहेतुत्वाद्वन्दनाद्येव तद्धेतुः। १३ वचेति आवश्यकनिर्युक्तेः। तत्रेति द्रव्यस्तवे परमार्थबुद्धेः। १४ विपेति साधोरधिकाराभावात्, इतरस्य

स्वयं कृतेः।

पृ. ३४ ला. १ सामेति त्रिकरणेन। प्रमोदेति श्लाघानुमतिः। २ इदेति पूजादि। अन्विति दानानुमत्याऽऽरम्भपरिग्रहानुमतिवन्नैवमारम्भाद्यनुमतिः, तत्र त्यागांवशवदत्र भक्त्यंशस्य श्लाघा, प्रशस्तेतरधर्मानुमोदनप्रसङ्गे तु क्षीणमोहं सिद्धं वा मुक्त्वा सर्वत्र श्लाघायां दोषभावापत्तेः। ४ दोषेति असदारम्भादि। प्रयोजेति कर्तुः। तथेति असदारम्भनिवृत्तेः। उपेति विरतेर्निरालम्बनतायाश्च। ५ भावेति स्वरूपसावद्यत्वात्। इत्थेति कारणानुमतिवत्। वचेति एतस्येवान्यस्यापि वाचकादेः। अन्येति प्रकृतसूत्रदेशनयोः। ६ सन्तोषः सर्वतोभद्राध्यवसायात्। तदिति श्रावकः। तथेति पूजाद्यसन्तोषः। ७ देशेति अविरतस्तु स्यादेव। प्रवृत्तीति पूजादेः। सदेति सर्वनिवृत्तिरूपत्वात्। ८ औचीति औचित्यं चाज्ञामृतं चेति। अन्येति सर्वविरत्यभिलाषाभावे। अयोगेति कारणमूलद्रव्यस्तवायोगात्। तथेति अकारणस्यापि तथात्वे। ९ तस्येति सर्वविरत्यहेतुकस्य। औचीति जिनबहुमानरूपः। अल्पेति सिद्ध्यभिलाषात्। १० अयमिति आज्ञाऽमृतहीनोऽपि, तत्पापस्यैव पूजाकाले व्यपोहात्, इतरस्य तु क्रियाकाल एव, विपाककालस्तु तदर्थमन्यायकृतः। हेतेति औचित्यरूपम्। अनीति आज्ञामृताप्तिमन्तरा। इष्टेति आरम्भनिवृत्तिः। स्थाने पूजायाम्। १२ मानेति सत्कारात् प्राक् तद्भावात्।

पृ. ३५ ला. ४ अक्षेपेति अतः क्षायिके दर्शनदृष्टी। ७ चेतेति रुचिरूपा क्रियायां नोपयोगिनी साक्षात्। तत्त्वेति ज्ञेयहेयोपादेयविभागानुसारी। समेति अतत्त्वतत्त्वादिविषयः। आदीति आदिना कर्मतद्धेदननित्यजीवमोक्षतदुपायादि। चित्तेति स्यादेवापनयनम्। ९ सम्येति जलाच्छतावत्। १० ग्रन्थेति परलोकविधौ वचनमानत्वात्। ११ पापेति चिन्तादिकालुष्यापादकभौमाद्यरुचिः। महेति प्रशमः। परीति विनयाविनया-

विनयादिगुणदोषबोधात्। १२ मेधेति पटुपरिणामः। १४ धीरेति दैन्यादिराहित्यात्।

पृ. ३६ ला. १ जिनेति मोक्षहेतुः। २ संसेति दौर्गत्योपमः। उत्तेति निःश्रेयसम्। ३ आदीति वासनास्मृती। ४ आन्विति यथालभ्यम्। ५ आदीति आदिना वर्णार्थालम्बनानि। ६ पुष्टीति-पुष्टिः पुण्योपचयः। अभ्येति पुनः पुनः प्रवृत्तिः। ७ सम्प्रेति प्रतीतिरूपः। १० प्रतीति प्रतिपत्तिरभ्युपगमः। आदीति अवश्चकयोगत्रयम्। ११ स्थैर्येति विपक्षचिन्तारहितं यमपालनम्। सिद्धीति परार्थसाधकम्। उच्चेति अवस्थारूपाणाम्। उयेति श्रद्धाराहित्यम्। १२ एतेति उपधाशुद्धिमान्। अस्येति कायोत्सर्गस्य। १३धृतीति अनाकुलता।

पृ. ३७ ला.२ अतेति श्रद्धादिविकलस्य। ४ भोगेति अलक्ष्याः। एत इति श्रद्धादयः। ५ शनेति क्रमवृद्धम्। ६ इहेति श्रद्धादिप्राप्तौ। ७ यदिति शास्त्रनिरपेक्षम्। द्वेपीति मूलमेतन्मृषावादस्य। ९ अन्येति गुणानुरागिणः। ११ प्रेक्षेति गुणाद्वेषिणमिति तत्त्वम्। तिष्ठेति अभ्युपगच्छति।

पृ. ३८ ला. ७ गमेति उपयोगे निरोद्धव्यः, पश्चाल्लक्ष्यैः। सदिति आहारपरिणामशरीरादिहेतुभिः। सञ्चेति निरुत्सायामपि भवद्भिः। 'आई'ति निर्युक्त्यपेक्षोऽयमादिशब्दः। ९ ज्योतिरिति प्रकाशेन। यत्रेति प्रस्थापनादौ। अपठेति अपठित्वा पारयत इत्यर्थः, गुरुपारणं यावदवस्थानात्। १२ स इति भङ्गः। अत्रेति आकारे सति इति। एतेति आद्याकारैर्ज्योतिःस्पर्शे कल्पग्रहणमित्यादि। १३ आग्रहीति प्रतिज्ञाप्रारम्भादौ। १४ सर्वेति स्थानादिकमन्तरेण सर्वव्यापारत्यागरूपः। आकेति भग्नापेक्षया तृतीया, विद्यमानैरप्याकारैरभग्न इत्यर्थः, न चेतः सप्तमी। त्रिरेति स्वार्थे णिजन्तः।

पृ. ३९ ला. १ भूयेति कायोत्सर्गस्याशंसत्वात्। २ अतीति सर्वथा कायोत्सर्गे एतद्विधा अप्यतिचाराः, तद्भवनस्याप्यवश्यं

भावज्ञानाज्ञानाभोगादिरूपाः, न च निरोधनीयाः, मरणादिभावापत्तेः । वद्धेति पर्याप्तत्वे । ३ उद्वेति विकारकरणेनासमाधेः । ४ मात्रेति निरोधबुद्धावप्यनिरोधात् । ५ निःश्रेयेति सातिचारस्य साश्रवत्वेन पुण्यहेतुत्वात् । ६ 'वये'ति आकारानिच्छापेक्षया । लाघेति जीवनापेक्षया । ८ उक्तेति गुरुलाघवालोचनात्, आगेति अभिष्वङ्गाभावे हेतुः । ९ अर्थेति विराधनायाः । ११ 'अई'ति अविधिमरणात् । विसोहीति प्रायश्चित्तादिना, तथा च मूलापत्तिरक्षणाय पातेऽपि न विराधना । ११ 'ये'ति भवान्तरादिना ।

पृ. ४० ला. ३ प्रलेति ऊर्ध्वस्थानविधिः । ४ प्रमेति अन्यकृतापलापपरत्वात् । वचेति अशठागीतार्थाचरणाया आज्ञात्वरूपम् । विद्येति अगीतार्थाचरणम् । ५ पूर्वेति आचरणाभ्युपगमात् । उदिति अनुक्तत्वात् । अनेति क्रियादर्शनात् । अन्तेति कायत्यागाभावे । ७ वन्देति सत्कारप्रत्ययादिवत् । अतेति प्रत्ययादिशब्दाभावात् । कायेति तत्सूत्रोच्चारणपूर्वकम् । ८ मात्रेति न मानम् । प्रमेति अभिभवाभावे परिशेषेण चेष्टात्वात् । प्रकेति तृतीयभेदाभावात् । १० एकेति उपसर्गप्रसङ्गात् । ११ उक्तेति अष्टोच्छ्वासाः । १२ अत्रेति जीतकल्पे । अयमिति वन्दनोत्सर्गः । आदीति 'पडिक्कमणमादी' त्युक्तः । उपेति भाष्यादावनुक्तेः । १४ अनीति वादी ।

ला. ४१ पृ. २ समेति वादी । ४ आज्ञेति वर्त्तमाने । श्रवेति पूर्वम् । एवमिति प्रलम्बितभुजत्वमात्रम् । ५ एतदिति अष्टोच्छ्वासमानोत्सर्गकरणम् । विरोधेति असावद्यहेतूपलक्षणम् । ६ भावेति भगवतीयोगे पारिष्ठापनिक्युच्चारेऽपि तदनुपयोगवत् । निवेति अमानप्रलम्बभुजत्वस्य । ८ वेति यथापरिणामेन ध्येयमिति सम्बन्धः । एतेति गुणादिध्यानम् । विद्येति भावनासारम् । ९ तदिति नमस्काराद्यनुच्चारेऽपि । अत इति कायोत्सर्गात् । कर्म्मेति कुशलानुबन्धि । १० एतेति विघ्नाजन्मबीज-

त्वम्। अपीति आस्तां स्थानादावित्यपेरर्थः। १२ इतेति मोह-विषये। इतेति अतत्त्वज्ञः। सर्वेति वाह्याभ्यन्तरयोः। १४ अवेति गुणादिध्येयतारूपम्।

पृ. ४२ ला. १ स्तुतिमिति चूलिकास्तुतीनामनैयत्यान्न व्याख्या, परं नियमेन क्रियेति, तथा च पूर्वधरकालीनास्ताः। प्रतीति 'जीवे'त्यादि पाठात्। नमेति नतेः प्रतिज्ञा चेत्। अन्येति प्रतिज्ञायां रूढ्यनङ्गीकारे। २ अपीति पर्यायस्यापि। तथेति मन्त्राक्षराणामपर्यायाणामुच्चारात्। एकेति नान्यसूत्रवदनुभाषा। तिष्ठेति प्रतिक्रमणान्त्यस्तुतिवत्सम्भूय। ४ शोभेति सन्निहितस्तुतेः। तस्येति सन्निहितस्य। तत इति स्तुतिसमाप्तौ। नमस्केति पृथक् पारणम्। ६ एकेति स्तोतृसमाने। ९ भेदेति असमासो ज्ञापकम्। १० भावेति कर्मसाधनः। गृह्येति तथा चाकाशास्तिकायमयोऽलोकोऽपि, अन्यत्र धर्मादिमत् क्षेत्रं सः। करेति ताच्छील्येटः परिणतिः। ११ केवेति आत्मनः। दीपेति परान्। १२ धर्मेति सम्यग्दर्शनादिरूपो दानादिप्रवृत्तिसमयो वा। शुभेति व्यवहारतो देवलोकस्य शुभत्वात्। १३ धर्मेति सम्यक्त्वादिः। प्रथेति दानादि।

पृ. ४३ ला. १ भावेति तुल्यगुणतया। अन्येति अतीतानागतानां वर्त्तमानानां च। ३ तदिति लोकदेशः। अवेति मनोज्ञानिनां मनोमात्रग्रहणात्। विभेति अतीन्द्रियज्ञानात्। चन्द्रेति दूरमपि प्रकाशात्। ५ सुधीति अनिष्क्रयम्। धर्म्मेति लोकानां धर्म्मबुद्धेः। अवेति पद्यादि। ६ अतीति सम्यग्दृशां तु तत्र न लेशतोऽपि धर्म्मबुद्धिः। ७ उक्तेति भवावतारेणाजिनेषु। ९ निकेति तीर्थावनतिनाशोपद्रवाः। बीजेति कर्म। १० अज्ञेति अन्वयाय। ११ दग्धेति व्यतिरेकाय। १३ इवेति तेषां स्तुत्यत्वेऽपि नात्राधिकार इत्येवेति। व्युदेति तीर्थकरत्वाभावात्।

पृ. ४४ ला. १ 'विशे' इति गुणानां महत्त्वेऽङ्गीकृतेऽपि गुणिनां तथाऽनङ्गीकारस्य मिथ्यात्वाद्विशेष्योक्तिः। २ आदिति

॥ २२ ॥

केवलनामाद्यर्हद्व्युदासः। भावेति समस्तापेक्षया। ४ इतीति इत्यादिवदिति। ५ अर्हेति जगद्बोधरूपफलपाकानुकूलतीर्थकरनामोदयस्य केवलित्वे भावात्। ६ नियेति अर्हतां सिद्धेऽपि केवलित्वे तदुक्तेः। ८ अप्रेति प्रसक्तप्रदेशप्रतिषेधपरमिदं प्रशमरतौ। १० केवेति सम्पूर्णश्रुताद्यपेक्षं केवलत्वम्। एवेति तेऽपि स्तुत्याः। प्रतीति प्रतिक्षेपस्त्वनधिकारात्। ११ एतेति विशेषस्य विभापकवार्तिककरगोचरत्वात्।

पृ. ४५ ला. २ ग्रन्थेति निर्युक्त्यनुगमस्य सूत्रार्थादनुभावात् पूर्वं व्याख्यातत्वाद्वा। ४ 'विदु' इति, नामस्तवेऽपि भूतभावताया वर्त्तमानसिद्धतायाश्च प्रतिपत्तिः। ५ स्वेति सान्वर्थप्रशस्तैः। ६ विध्विति अवश्यं सिद्धिं प्राप्तेः प्राप्स्यमानत्वाद्वा। ७ इतीति श्लिष्टबुद्धेः। मलेति गाढबन्धत्वात्, रज इति अस्थिरत्वात्। ८ कारेति रजोमलौ। ९ अपीति उपक्रमे तदुक्तेः। १० पूर्वेति प्रथमगाथोक्तेन तीर्थकरपदेन। ११ आशमिति अभिष्वङ्गस्य मोक्षविघ्नत्वात्। १२ निरिति डित्थादिवचोवत्। अयथेति अरागद्वेषत्वात्। १३ अप्रसेति अप्राप्तत्वाद्विधेर्द्वेपो ह्यप्रसादः। तथेति औदासीन्यव्यपोहाय। भाव्येति प्रसन्नेऽपि देवनृपादौ तथोक्तेः। १४ उक्ताविति अक्षीणद्वेषत्वम्। धर्म्मेति प्रशंसायाः। आक्रोशेति सद्वेषत्वध्वनेः। अभीति द्वेपानुक्तावपि।

पृ. ४६ ला. १ वचेति व्याजस्तुतिरूपः। वचेति उत्तरमितः। अयेति स्तवस्य। २ उपेति निष्कामस्य निरर्थकत्वाभावात्,सप्रयोजने स्तुत्यस्य तथाऽभावेऽपि स्तोतुस्तथाफलदर्शनात्। भगेति जातफले हेतुतारोपात्। स्वेति स्तवः। ७ तदिति स्तवः। ९ स्वेति सान्वर्थैः। १० इतीति ऊर्ध्वार्थे उत्, नोपसर्गोऽयं, क्रियासम्बन्धाभावात्। ११ पुनः इति सो लोपाभावात्। सिद्धेति निरुक्तेः। १२ आरोग्यमिति अरुजेत्युक्तेः। १४ समेति निदानपरिहारेण।

पृ. ४७ ला. १ तारेति पष्ठाद्द्वादशं भेदात्। २ उत्केति

ऐकान्तिकात्यन्तिकम्। आहेति इच्छापूर्वकत्वाद्दानप्रार्थनायाः सा च निदानमिति। ३ सेति फलवन्नवेति। तथेति अप्रार्थनेऽपि दानप्रार्थनानैरर्थक्यम्, तत्पूर्वकदाने रागादिमत्ता। ४ निदेति मोहसद्भावात्। ५ तन्त्रेति देशविरतिनिष्कुडुम्बत्वयोरपि मोहत्वात्। दानेति निष्कुडुम्बत्वादेः। मोहेति आत्मवीर्यगोपनादिहेतुत्वात्। प्रार्थेति द्रव्यस्तवरूपधर्मभावात्। ६ एवेति ऋद्धयभिष्वङ्गे निदानतोक्तेः। एतेति तीर्थकृत्त्वनिदानम्। इच्छेति जिनर्धीच्छायाः। तदिति जिनत्वाप्तेः। तदिति ऋद्धेः। ७ इतेति सत्त्वसंसारनिस्तारे। एतेति ऋद्धयभिष्वङ्गि जिनत्वम्। महेति प्रतिबन्धः। अत्रीति अभिष्वङ्गेतरफलाज्ञता। पृथेति अविशेषज्ञानाम्। सिद्धेति अभिष्वङ्गानर्थकत्वम्। व्यवेति साभिष्वङ्गेतरत्वम्। भाज्येति समाधिप्रार्थनम्। चत्विति भावेऽपि। १२ प्रयेति साक्षात्। वागिति भक्तिपूर्वकवचसः। प्रवेति मार्गप्रणयनरूपेणोपकारमाश्रित्य स्तुतेः। सत्त्वेति सन्निहितदाराधनादेतल्लाभात्। सत्त्वेति वरसमाधेः। तदिति आराधनम्

पृ ४८ ला. ४ गाम्भीति समुद्रस्य द्रव्यगाम्भीर्यात्, भावस्य तु तत्रासम्भवः। ६ कृतेति कर्मादिसिद्धापोहाय। १० चत्विति अलोके अकाशातिरिक्तानामभावात्, तथा च योगरूढः। १२ तथेति त्रैलोक्ये चैत्यसम्भवार्थम्। १४ तदिति समाधिदानगुणाः।

पृ ४९ ला. १ एवेति असङ्गतत्वेऽपि। एतेति कार्योत्सर्गोद्देश्यभिन्नस्तुतौ। अन्येति सूत्रादौ। तथेति उद्देशक्रमभिन्नपाठे। ३ पदेति गौणतया श्रुतस्तवत्वम्, आदानीयपदेन तु पुष्करेति। ४ अभीति चतुर्विंशतिस्तवस्य मुख्यत्वात्तेनैव। ५ 'संडे इति, 'पण्डः कानन इङ्करे' इतिवचनात् पण्डस्य संडे इति, खण्ड इति तु व्याख्यायां। ९ महेति यथासत्त्या तु जम्बूद्वीपादिक्रमः। ऐरेति आद्ययोः समत्वात्। एकेति 'सुपां सुप' इत्युक्तेः। १० निर्विति व्युत्पत्तिः, धृगो धागश्च ग्रहा-

॥ २४ ॥

निरुक्तिः । ११ अधीति चारित्रस्य धर्मसारतायां निर्दिश्यमानत्वात् । १२ प्रस्त्विति, मम्बन्धे तथोक्तेः । अन्येति तीर्थकराभावे, तदिति श्रुतस्य । १३ एतेति, जिनप्रभवत्वेन श्रुतानामुक्तेः । यथेति अलभ्योऽयं धर्मसारः श्रीहरिभद्रप्रणीतः, श्रीमलयगिरिभिर्विवृतश्च स इति ज्ञायते नन्दीवृत्तेः । १४ अन्विति वदतो व्याघाताद् । स्वेति उक्तत्वखण्डनात् ।

पृ. ५० ला. १ अस्येति वचनस्य । एतेति पुरुषस्य । तदिति वचनम् । उपेति तथा चानुपसंहारिता, व्याप्त्यग्रहश्च। उपेति, आकाशगिरादौ । वक्रेति देवादेः । २ तदिति अदृश्यस्य वक्तुराशङ्कायाः। इन्द्रीति निर्वृत्तिस्तद्दर्शिनः,एवं चातीन्द्रियार्थवेदिसिद्धिः, न च सा मीमांसकसंमता । अन्येति अतीन्द्रियार्थवेदिनं विना । अयोगेति निवृत्त्ययोगात् । पुनेति सर्वज्ञानाभ्युपगमे । मर्वेति तीर्थकृतः। ६ तदिति जिनानाम् । तदिति श्रुतस्य । ४ तथेति अपौरुषेयस्य । एकेति जिनस्य । अपीति प्रवचनपूर्वकत्वात् । न्यायेति शास्त्रमाश्रित्य । शुद्धेति एकस्यापि सम्भवेऽपौरुषेयत्वसिद्धिः, निर्विशेषात् । अनेति जिनानां श्रुतानां च । ५ तथेति अपौरुषेयत्वस्य । तदिति जिनश्रुतयोस्तद्भावभवनतदुक्तत्वाभ्याम्। तदिति जिनश्रुतयोः। अङ्किति, परस्परपूर्वकत्वेऽप्यहेतुकत्वाभावात् । ६ वचेति बीजपूर्वकत्ववदङ्कुरस्य । अस्येति श्रुतस्य । ७ स इति सर्वेषां जिनानां श्रुतपूर्वकत्वात् । नीतीति पर्यालोचनया । यत्नेति प्रवाहदृष्ट्या । ९ तथेति केवलहेतुकबोधरूपश्रुतसिद्धेः । तदिति श्रुतपूर्वकत्वम् । १० संवेति अवचनज्ञातार्थशब्दयोः । व्यक्तीति प्रवाहेण स्थिष्टा । तथेति अर्थज्ञानशब्दानामन्यतमवत्तया । ११ अन्येति सर्वज्ञसिद्धिधर्मसङ्ग्रहण्यादिषु । १४ अस्य श्रुतस्य ।

पृ. ५१ ला. २ सुरेति पुस्तकरलपूजायाः श्रुतकृतां गणधराणां चार्चायाः । ३ षष्ठीति सयुक्तिकस्य भाषते इति

यथा। माहेति अध्याहार्यं कर्म्म। वन्देति भावे क्विपं विधाय प्रत्ययः। ४ जालेति अज्ञाननाशेऽपि दर्शनमोहादि। ५ द्वारेति तत्सारे प्रमादपरिहारद्वारेण। ९ अन्विति व्याख्येयव्याख्ययोरिवादेश्यादेशयोरैक्यात्।

पृ.५२ ला.१अन्वेति अनुबन्धि। ९ 'दये'ति ज्ञानजन्यत्वाद्याजनकस्यैव ज्ञानत्वात्वाद् दयाया जीवाजीवज्ञानाद्भावात्। ११अस्त्विति 'संडे' स्थाने यथा खण्डे तथा मर्त्त्यस्थाने मनुष्येति। अनर्थेति अभिभवार्थस्य जेः सकर्मकत्वात्। धर्म्मेति चारित्रधर्म उत्तरः फलरूपो यस्य। १३ उक्तमिति आवश्यकनिर्युक्तौ। आशंसेति ज्ञानवृद्ध्याशंसा नाशंसा मोक्षहेतुतया तदाशंसनात्।

पृ. ५३ ला. १ फलमिति मोक्षः। सद्धेति अनाशंसा वृद्धिभावात्। बीजेति वृद्ध्याशंसा बीजम्। २ तदिति शाल्यादेः। अत इति आशंसनात्। इष्टेति ज्ञानस्य। आशेति विवेकजलत्वे हेतुः। अत इति विवेकात्। ३ यतेति आशयपूर्वकः। अन्येति विवेकं विना। अपीति आशंसनवाक्यात्। इदमिति संवेगामृतास्वादनम्। ४ वर्गेति पशुजातेः। एष इति आशयः। ५ तदिति स्वादस्य। तदिति संवेगादौ। ७ अनेति इक्षुरसकल्पा। अस्थेति क्रमेलकस्य द्राक्षादाविव। ८ लक्षेति आदरादिलिङ्गकप्राप्तिः। एतेति वृद्ध्याशंसनवचनम्। वचेति सर्वव्यावहारिकाणामनन्तशो ग्रैवेयकलाभदर्शकम्। किञ्चीति संवेगामृतास्वादनम्। फलेति सम्यग्दृष्टित्वादिषु। १० एतेति प्रणिधानं। १२ प्रवेति भावश्रुतस्य। सामेति 'सामाइयमाई'त्युक्तेः। शुद्धेति कषच्छेदतापैः। एतेति जिनप्रवचनोद्भवत्वात् सर्वेषाम्, तेषु सुन्दरस्यैतन्मूलत्वात्, असर्वज्ञवाक्यानां सर्वज्ञोक्त्यनुकरणे एव सुन्दरत्वात्। १३ चेति सर्वप्रवादव्याप्तिसमुच्चयः।

पृ. ५४ ला. १ वचेति त्रिस्थल्यामितिवचनादिति क्रमेण कषच्छेदतापशुद्धये, आद्येन द्वयेन विधिप्रतिषेधौ, अन्त्ये सामान्यविशेषोभयार्थं द्वयम्। २ समेति श्रुतस्तवेन।

अन्विति समानबृंहकत्वे। तदिति श्रुद्धितत्त्वज्ञानाम्। ऐतीति परम्परापि। अत इति तथा चैतिह्येन निश्चेयं तत्त्वमागमस्य, सत्यस्मिन् न विरोधकल्पना, एवं चैतिह्यलेश एवागमोक्तिरिति। ४ अन्विति अपुनर्बन्धकावस्थाया अयोगिनि। तथेति यथोक्तपरिणामेन। तदिति सिद्धत्वप्राप्तिफलिकाः। ६ मितमिति भावसिद्धग्रहाय। ८ कर्म्मेति सिद्धत्वमात्रमपेक्ष्य। उपेति केवलस्य श्रुतवदपरोपदेशपूर्वकत्वात्, हेतुतया पूर्वकता। १० भुवेति स्वभावतो भावोऽस्याः। अचीति सर्वावस्थातीतत्वात्। चिन्तेति अचिन्त्यफलहेतोः। ११ प्रयविति सिद्धिपदम्। विग्रेति कृतकृत्याः।

पृ. ५५ ला. १ परेति प्रतिबन्धविच्छेदजन्यत्वाद्गुणस्थानानां,समेषां च तद्भावः, विच्छेदश्च क्रमेण, पूर्वपूर्वेषामुत्तरोत्तरजनकत्वात्। २ तदिति क्लेशानाम्। ३ विच्यिति न त्तिगोदादिवत्। अभीति अन्यसिद्धानाम्। ४ उपेति ऊर्ध्वग.स्वधर्मत्वात्। ६ भ्रमेति गतिभावः। अविति अलोके धर्माद्यभावात्,तावद्गतेश्च समयेन भावात्। ७ अयश्चेति प्रशस्तभावापूरणमपि। फलेति परम्परया। अभीति जघन्याभिग्रहस्यापि फलवत्त्वनियमात्। १० श्रमेति सर्ववर्णानामत्र प्रवेशात्, उपलक्षणे तु शेषास्त्रयः साध्व्यादयः परिवारभूताः। ११ अन्तेति अन्तराले।

पृ. ५६ ला. १ अन्तेति अपरोपदेशेन। २ आदिति गुणगुणिनोरभेदे, भेदे तु ०दिमतामिति। द्वादशधेति चोलपट्टमात्रकवर्जः। ३ पूर्वेति पूर्वभवाधीतम्। ४ अपीति अपिना स्वयमपि। प्रयेति न स्वयं न च गुरुसन्निधौ। आचेति स्वयं परेण वा जीवादितत्त्वं बोधिताः। ६ 'गरे'ति पुरुषाः। ७ 'णो तित्थे' इति स्त्रियः। न पुमिति अनन्तोत्सर्पिण्यतिक्रमे अपि न,अनन्तवीर्यत्वेन कृत्रिमत्वाभावात्,अन्यस्य तु चारित्रायोग्यत्वात्। द्रव्येति भावलिङ्गाव्यभिचाराद्रव्येति। ८ रज

॥ २७ ॥

इति एवं मुख्यवृत्त्या मोक्षलिङ्गमेतत् तेन स्वेति। अन्येति संसार-हेतुत्वात्त्वन्येति। १० 'उत्ते'ति पश्चानुपूर्व्यैकादिसमयान्तरेण। ११ तीर्थेति कस्यापि तीर्थमनाविर्भाव्यामुक्तेः। १२ अज्ञेति जिनत्वादिभेदेऽपि सिद्धत्वस्यैकरूपता, तथा चाश्वासस्तत्तद्भेदानाम्, अन्यथा सामान्यबोधे विशेषशङ्कायास्तादवस्थ्याद-नाश्वासः ॥

पृ. ५७ ला. १ देवेति संसारिदेवानाम्। विनेति आच्यवनादाराधनात्। २ शक्रेति इतरदेवानां स स्तुत्य एव। पूजीति आभवोत्तारमाराधनात्। उत्तेति गुणस्तवाद्भावः, उच्चा-राद्धचश्च। ३ गमेति कल्पनार्थे। इहेति गत्यर्थे। ४ स्मृतेति अनेन कर्मरणाद्वीरत्वदर्शनम्। ५ उपेति नमस्कारफलदर्शनेन। आत्मेति महाफलहेतुताभावेन। ७ वृषेति उत्तमार्थमुत्तरपदे नागादियोजनात्। ८ अपेति ऐकान्तिकात्यन्तिकतया। ९ पुर्विंति भेदेन। ग्रहेति, इतरत्रेवोपलक्षणेन ग्रहणमकृत्वा साक्षात्।

१० भवेति अन्ययूथिकवद्बोटिकवद्वा न स्त्रीणां मोक्षानर्हता। १३ जातीति, सर्वा नेत्यर्थः।

पृ. ५८ ला. १ संसेति अभव्यस्यैतदभावात्। धर्म्मेति मोक्षगुणाद्वेषस्य तदर्थकप्रवृत्तिभावात्। २ शुश्रूइति, तत्त्वशुश्रूषा, अन्या त्वन्यस्यापि। तत्त्वेति हेयोपादेयादिरुचिः। आदीति उत्पत्तिक्रमापेक्षया, आदिनाऽनुकम्पाद्याः। ४ दर्शेति देवनारकतिरश्चां सद्दृष्टावपि तदसत्त्वात्। अपेति आर्यदेशानां प्राधान्यात्, अनार्येष्वप्यवाप्तेः। ७ तेनेति तथा रौद्रध्यानाभावेन तथाशुभध्यानाभावस्य। अभेति व्याप्त्यभावात्। भावेति, रौद्रवतः शुक्लफलभावेन। लालेति आर्त्तापोहाय। स्तनेति कुन्दकुन्दैः (कौण्डिन्यैः) एतेन हेतुना निषेधात्, वस्तुतस्तु ज-लसिद्धभावात् सरोगसाधोर्मुक्तिस्वीकाराद्दण्डूपदादिमतामनिषे-धादनेकान्तिकता संसक्तशरीरत्वस्य। ११ तदिति कौण्डिन्यै-रप्रवृत्तेरितरासां विवादाच्छास्त्रेति। १२ प्रतीति गोमट्टादिषु

द्रव्यस्त्रीवेदेऽपि श्रेणेः। १४ अधीति क्षायिकाप्राप्तेः सिद्धत्वस्य।

पृ. ५९ ला. १ इदेति शाकटायनादियापनीयकाले प्रत्यक्षता। अङ्गेति दृष्टिवादस्य 'भूआवाओ अ नो थीण'मित्युक्तेः। तत इति दृष्टिवादात्। कालेति प्रच्छन्नगर्भवत्। ४ केवेति तदधिकारे एतदुक्तेः। सतीति संसारतारणसिद्ध्यर्थम्। ६ फलेति मोक्षः। फलेति सुरादि। अन्येति आचार्यादीनाम्। ७ यक्षेति यक्षा देवाः पूज्या वा। ८ तत इति नतिमात्रात्। ९ तदिति सम्यक्त्वादिसत्त्वे। १० दीनेति क्रमवृद्धिदर्शनाय। अवेति उत्तरोत्तरवृद्धेः। तथेति सम्यक्त्वादिपूर्वकम्। तदिति वृद्धेः। अधीति मोक्षे। ११ सर्वेति यक्षादिविषयाऽपि। विशीति मोक्षः। तुल्येति स्तुतिरूपात्। विपेति स्तुत्यात्त्वम्। १२ यथेति कल्पद्रुमसमत्वादिनिरासाय।

पृ. ६० ला. १ अन्येति बहुवचनात्, 'उज्जिंते'ति 'चत्तारी'ति 'जे अ अई'ति 'जाव'त्ति 'जावन्ते'ति च, स्वयं क्रियमाणानामप्यावश्यके श्रुतदेवतास्तुतेरनुक्तिवदत्रानियमता, पञ्चवस्तुके स्वयं तदुक्तेः। क्रियेनि नियमत इति। २ सम्मेति चूलिकास्तुतीः ऋते सर्वत्रानुभाषणाद्बहुत्वम्। उचीति सुरेषु। योगेति स्मरणादिना। एतेति चैत्यवन्दनम्। ५ सामेति न चैवमन्यसमाधिकरणाभाव इति। तेषामिति सम्यग्दृष्टीनामितरेषां च। सम्प्रेति सदा स्वयं तत्र प्रवृत्तत्वात्। ७ तथेति स्तुतिकरणेन। तदिति अम्बादिविषयकः। तदिति क्षेत्रभेदेन भेदात्सुरविशेषाणाम्। अस्मेति कायोत्सर्गादेः। तदिति उत्सर्गकर्त्तुः। ८ अस्येति प्रकरणस्य। तदिति तस्माद्धेतोः। योगेति उत्तरोत्तरगुणवृद्धिः। ९ सामेति वन्दनादिप्रत्ययमनुक्त्वा। वचेति प्रकृतसूत्ररूपम्।

पृ. ६१ ला. १ यथेति उक्तात् 'जयवी' त्यादेरन्यदपि। २ मात्रेति संवेगस्य। तत इति समाधेः। गुणेति अन्येषां निर्वेदादेः सिद्धत्वात्, तथा साधनात्पाताभावाच्च,

अप्रमत्तादर्वाक्तनाः ।५ भावेति तद्विपयपरिणामाय। त्वदिति छिदादौ कुठारादिवत्, भवनिर्वेदादेर्भावे भगवत्प्राधान्यात् । ६ मोक्षेति संसारविपक्षत्वान्निर्वेदहेतुकशमसाध्यत्वाच्च। तदिति भवे । प्रतीति भवपरमार्थबुद्धेर्मोक्षप्रतिबन्धकत्वात्, मोक्षप्रतिबद्धेति अभव्यस्य मोक्षप्रतिबन्धाभावात् । अपीति कृतेऽपि यत्ने । क्रियेति पाञ्चालिकानृत्यादिवत् । तत्त्वेति माध्यस्थ्यात् । ८ फलेति तत्त्वानुसारिणामविरोध्येवेष्टम् । विधेति अपूर्त्तावपि तन्नाशहेत्वसम्भवात् । अन्येति अतत्त्वे। ९ लोकेति विवेक्यविवेक्युभयम्। अनेति पापम् । तदिति अन्यपापहेतुयोजनम्। मातेति 'माता पिता कलाऽऽचार्य०' इत्युक्तेर्मात्रादीनां गुरुवर्गत्वं स्पष्टम् । लौकीति, लोकविरुद्धत्यागादेस्तथात्वात्, उत्तराधिकारहेतुतयाऽऽदर एषाम् । युगिति गुरुशब्दस्य तत्त्वविषयतया साधुत्वार्थत्वम्। अन्येति पार्श्वस्थादियोगे। पथ्येति विकारफलत्वात्,अयोगेति फलाभावात्। १२अयेति तथाकारवचनविपयत्वात् संविग्नपाक्षिकस्यापि तथात्वात्। इतीति आजन्मासंसारव्याख्याद्वये क्षमः। १३ सम्प्विति ऐदंपयपर्यन्तम्। द्रागिति अन्तर्भवाष्टकम् । फलेति मोक्षफलेन । प्रभेति 'तुहप्पभावओ' त्ति प्रत्ययार्थं योज्यमित्यर्थः । तदिति अभिव्यङ्गो हि तल्लक्षणम्। चित्तेति, मोक्षहेतुप्रणिधानात् ।

पृ. ६२ ला. २ बन्धेति, 'आविस्सइ जेण २ भावेणे'-त्युक्तेः । विपेति प्रणिधानफलतः । उपेति प्रणिधानरूपः । ३ इदमिति वैशिष्ट्यात् । ७ प्रधेति अयोगत्वादिः । ८ तदिति सुखकारणैः । तदिति समग्रसुखस्य । ९ अनेति आदरादिमान् । १० अन्विति 'जावन्ते' त्यादिना । कुप्रेति व्याख्यासमाप्तिप्रणिधानम्। एतेति सामग्रीसम्पादनप्रत्यलत्वम् कर्म्मेति देवगुर्वादिबहुमानादिषु । अकल्येति पार्श्वस्थादयः । ११ कल्येति संविग्नाः । उचीति बलवत्तरत्वात् । मार्गेति धर्माचार्याधारत्वात् । गुर्विति मातापित्रादेः । १२ तदिति विनय-

॥ ३० ॥

गुणस्य महत्त्वात् । दानेति दीनानाथादेः । भगेति जिनानाम् । साध्वित संविग्नादिः। शास्त्रेति कामार्थशास्त्राणां मोहोदीपकत्वात् । महेति ऐदम्पर्यावगमाय । १३ विधेति अविधेर्विपयत्वात् । धैर्यमिति आपत्स्वपि धर्मनिर्वाहाय, धर्मकपोपलो हि तत्। आयेति दृष्टिवादोपदेशिक्या रूपम्। मृत्स्विति भववैराग्यमूलत्वात्। परेति विमध्यमानामुभयार्थप्रवृत्तेः। १४ गुर्विति धर्मोपदेशकादिः । रूपेति योगपटालिखितदेवादेः । धारेति फलभावनया । विक्षेपेति विकथादि । योगेति सूत्रवर्णार्थालम्बनरूपः ।

पृ. ६३ ला. १ भगेति बोधिबीजत्वात् । इत्वेति दुष्पमाजनाधारत्वात् । मङ्गेति भवान्तरसंस्कारहेतुः। शरेति अन्येषामशरणत्वावगमात् । दुरिति परमोद्वेगस्य धर्मलिङ्गत्वात् । २ कुशेति तत्प्राप्तिमूलत्वात् । देवेति निरुपघाताय । सदिति शुभसंस्काराय । औदेति आद्यलिङ्गम् । उत्तेति तीव्रालम्बनत्वात् । ३ प्रवृत्तीति प्रथमगुणस्थानत्वेऽपि । आदीति सकृद्वन्धनत्वादेः । ४ रूपेति कार्यत्वात् । ५ तदिति मार्गगामिनी । हार्दाः तत्त्ववेत्तारः। अस्य अपुनर्वन्धकादेः। ६ तदिति योगसाङ्ख्यसौगतादि । एवमिति तत्त्वाविरोधकहृदा। ७ भग्नः पतितोऽपि । प्रतीति पुनः प्रतिपत्तेः। ८ एतेति व्याख्यानम्। आदेति अर्थाज्ञानेऽपि इक्षुकल्पताहेतुः । सूक्ष्मेति धर्मव्याघातवर्जनमेवम्। ९ अन्येति अर्थाज्ञानां संवेगादिशून्यत्वात्प्रायः । ११ महेति व्याख्यानम् । ११ विरेति ग्रन्थसमाप्तिद्योतकः । कल्पेति, चैत्यवन्दनजन्यकर्मक्षयात् सर्वकल्याणाप्तिः । १२ सदिति अबाधानुमानागमाश्रिता । १३ सदिति अविधिज्ञानतत्परिहारादिना। सुवीति भवान्तरवन्दनप्राप्तिसत्फलहेतुः । परेति आभिनिवेशिकशिक्षायै । १४ युज्येति अनधिगततत्त्वनीतिरियम् ।

पृ. ६४ ला. १ सत्त्वेति, असम्भवेऽपि प्रशस्तभावाय, म्रियमाणायापि जीवत्त्वित्याशीर्वत्। इति ललित० टीप्पनिका

॥ ३१ ॥

॥ टीप्पनिका समाप्ता ॥

॥ ३२ ॥

सूरिपुरन्दरभवविरहांकयाकिनीमहत्तरासूनुश्रीहरिभद्राचार्यप्रणीता

ललितविस्तराख्या चैत्यस्तववृत्तिः ।

प्रणम्य भुवनालोकं, महावीरं जिनोत्तमम्। चैत्यवन्दनसूत्रस्य, व्याख्येयमभिधीयते ॥१॥

अनन्तगमपर्यायं, सर्वमेव जिनागमे। सूत्रं यतोऽस्य कात्स्न्र्येन, व्याख्या कः कर्तुमीश्वरः? ॥२॥ यावत्तथापि विज्ञातमर्थजातं मया गुरोः । सकाशादल्पमतिना, तावदेव ब्रवीम्यहम् ॥३॥ ये सत्त्वाः कर्म्मवशतो, मत्तोऽपि जडबुद्धयः। तेषां हिताय गदतः, सफलो मे परिश्रमः ॥४॥ इति

अत्राह—चिन्त्यमत्र साफल्यं, चैत्यवन्दनस्यैव निष्फलत्वात् इति, अत्रोच्यते, निष्फलत्वादित्यसिद्धं, प्रकृष्टशुभाध्यवसायनिवन्धनत्वेन ज्ञानावरणीयादिलक्षणकर्म्मक्षयादिफलत्वाद्, उक्तं च—"चैत्यवन्दनतः सम्यक्, शुभो भावः प्रजायते। तस्मात्कर्म्मक्षयः सर्वं, ततः कल्याणमश्नुते ॥१॥ इत्यादि ॥" आह—नायमेकान्तो, यदुत—ततः शुभ एव भावो भवति, अनाभोगमातृस्थानादेर्विपर्ययस्यापि दर्शनादिति, अत्रोच्यते, सम्यक्करणे विपर्ययाभावात्, तत्सम्पादनार्थमेव च नो व्याख्यारम्भप्रयास इति, न ह्यविदिततदर्थाः प्रायस्तत्सम्यक्करणे प्रभविष्णव इति। आह—लब्ध्यादिनिमित्तं मातृस्थानतः सम्यक्करणेऽपि शुभभावानुपपत्तिरिति, न, तस्य सम्यक्करणत्वासिद्धेः, तथाहि—प्रायोऽधिकृतसूत्रोक्तेनैव विधिनोपयुक्तस्याऽऽशंसादोषरहितस्य सम्यग्दृष्टेर्भक्तिमत एव

सम्यकरणं, नान्यस्य, अनधिकारित्वाद्, अनधिकारिणः सर्वत्रैव कृत्ये सम्यक्करणाभावात्, श्रावणेऽपि तर्ह्यस्याधिकारिणो मृग्याः ?, को वा किमाह ?, एवमेवैतत्, न केवलं श्रावणे, किं तर्हि ?, पाठेऽपि, अनधिकारिप्रयोगे प्रत्युतानर्थसम्भवात्, 'अहितं पथ्यमप्यातुरे' इति वचनप्रामाण्यात्, तथा 'अर्थी[1]समर्थः[2]शास्त्रेणापर्युदस्तो[3]धर्मेऽधिक्रियते' इति विद्वत्प्रवादः, धर्म्मश्चैतत्पाठादि, कारणे कार्योपचारात्, यद्येवमुच्यतां के पुनरस्याधिकारिण इति, उच्यते, एतद्बहुमानिनो[1]विधिपरा[2]उचितवृत्तयश्च[3], न हि विशिष्टकर्म्मक्षयमन्तरेणैवंभूता भवन्ति, क्रमोऽप्यमीषामयमेव, न खलु तत्त्वत एतदबहुमानिनो विधिपरा नाम, भावसारत्वाद्विधिप्रयोगस्य, न चायं बहुमानाभावे इति, न चामुष्मिकविधावप्यनुचितकारिणोऽन्यत्रोचितवृत्तय इति, विषयभेदेन तदौचित्याभावाद्, अप्रेक्षापूर्वकारिविजृम्भितं हि तत्, तदेतेऽधिकारिणः परार्थप्रवृत्तैर्लिङ्गतोऽवसेयाः, मा भूदनधिकारिप्रयोगे दोष इति, लिङ्गानि चैषां तत्कथाप्रीत्यादीनि, तद्यथा—तत्कथाप्रीतिः[1] निन्दाऽश्रवणम्[2] तदनुकम्पा[3] चेतसो न्यासः[4]परा जिज्ञासा[5] (१)तथा गुरुविनयः[1] सत्कालापेक्षा[2] उचितासनं[3]युक्तस्वरता[4]पाठोपयोगः(२)तथा लोकप्रियत्वं[1]अगर्हिता क्रिया[2]व्यसने धैर्यं[3]शक्तितस्त्यागो[4]लब्धलक्षत्व[5](३)चेति,एभिस्तदधिकारितामवेत्यैतदध्यापने प्रवर्त्तेत,अन्यथा दोष इत्युक्तम्। आह-कश्चानधिकारिप्रयोगे दोष इति, उच्यते,स ह्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पमनेकभवशतसहस्रोपात्तानिष्टदुष्टाष्टकर्म्मराशिजनितदौर्गत्यविच्छेदकमपीदमयोग्यत्वात् अवाप्य न विधिवदासेवते, लाघवं चास्यापादयतीति,ततो विधिसमारोवकः कल्याणमिव महदकल्याणमासादयति,उक्तं च-'धर्म्मानुष्ठानवैतथ्यात्,प्रत्यपायो महान् भवेत्। रौद्रदुःखौघजनको, दुष्प्रयुक्तादिवौषधाद् ॥ १ ॥ इत्यादि' अतोऽनधिकारिप्रयोगे प्रयोक्तृकृतमेव तत्त्वतस्तदकल्याणमिति, लिङ्गैस्तदधिकारितामवेत्यैतदध्यापने प्रवर्त्तेत, एवं हि कुर्वता आराधितं वचनं बहुमतो लोकनाथः परित्यक्ता लोकसंज्ञा अङ्गीकृतं

५

१०

॥ २ ॥

लोकोत्तरयानं समासेविता धर्म्मचारितेति, अतोऽन्यथा विपर्यय इत्यालोचनीयमेतदतिसूक्ष्माभोगेन, नहि वचनोक्तमेव पन्थानमुल्लङ्घ्यापरो हितास्युपायः, न चानुभवाभावे पुरुषमात्रप्रवृत्तेस्तथेष्टफलसिद्धिः, अपिच—लाघवापादनेन शिष्टप्रवृत्तिनिरोधतस्तद्विघात एव, अपवादोऽपि सूत्राबाधया गुरुलाघवालोचनपरोऽधिकदोषनिवृत्त्या शुभः शुभानुबन्धी महासत्त्वासेवित उत्सर्गभेद एव, न तु सूत्रबाधया, गुरुलाघवचिन्ताऽभावेन हितमहितानुबन्ध्यसमंजसं, परमगुरुलाघवकारिक्षुद्रसत्त्वविजृम्भितमिति ॥ एतदङ्गीकरणमप्यनात्मज्ञानां संसारसरिच्छ्रोतसि कुशकाशावलम्बनमिति परिभावनीयं सर्वथा, निरूपणीयं प्रवचनगाम्भीर्यं, विलोकनीया तन्त्रान्तरस्थितिः, दर्शनीयं ततोऽस्याधिकत्वं, अपेक्षितव्यो व्याप्तीतरविभागः, यतितव्यमुत्तमनिदर्शनेष्विति श्रेयोमार्ग्गः। व्यवस्थितश्चायं महापुरुषाणां क्षीणप्रायकर्म्मणां विशुद्धाशयानां भवाबहुमानिनां अपुनर्बन्धकादीनामिति, अन्येषां पुनरिहानधिकार एव, शुद्धदेशनाऽनर्हत्वात्, शुद्धदेशना हि क्षुद्रसत्त्वमृगयूथसंत्रासनसिंहनादः, ध्रुवस्तावदतो बुद्धिभेदः तदनु सत्त्वलेशचलनं कल्पितफलाभावापत्त्या दीनता स्वभ्यस्तमहामोहवृद्धिः ततोऽधिकृतक्रियात्यागकारी संत्रासः, भवाभिनन्दिनां स्वानुभवसिद्धमप्यसिद्धमेतद्, अचिन्त्यमोहसामर्थ्यादिति, न खल्वेतानधिकृत्य विदुषा शास्त्रसद्भावः प्रतिपादनीयो, दोषभावादिति, उक्तं च—"अप्रशान्तमतौ शास्त्रसद्भावप्रतिपादनम्। दोषायाभिनवोदीर्णे, शमनीयमिव ज्वरे ॥ १ ॥" इति कृतं विस्तरेण, अधिकारिण एवाधिकृत्य पुरोदितान् अपक्षपातत एव निरस्येतरान् प्रस्तुतमभिधीयत इति ।

इह प्रणिपातदण्डकपूर्वकं चैत्यवन्दनमिति स एवादौ व्याख्यायते,तत्र चायं विधिः—इह साधुः श्रावको वा चैत्यगृहादावेकान्तप्रयतः परित्यक्तान्यकर्तव्यः प्रदीर्घतरतद्भावगमनेन यथासम्भवं भुवनगुरोः सम्पादितपूजोपचारः ततः सकलसत्त्वानपायिनीं भुवं निरीक्ष्य

॥ ३ ॥

पमरगुरुप्रणीतेन विधिना प्रमृज्य च क्षितिनिहितजानुकरतलः प्रवर्द्धमानातितीव्रतरशुभपरिणामो भक्त्यतिशयात् मुदश्रुपरिपूर्णलोचनो रोमांचाञ्चितवपुः मिथ्यात्वजलनिलयानेककुग्राहनक्रचक्राकुले भवाब्धावनित्यत्वाचायुषोऽतिदुर्लभमिदं सकलकल्याणैककारणं चाधः-कृतचिन्तामणिकल्पद्रुमोपमं भगवत्पादवन्दनं कथञ्चिदवाप्तं,नचातः परं कृत्यमस्तीत्यनेनात्मानं कृतार्थमभिमन्यमानो भुवनगुरौ विनिवेशितनयनमानसोऽतिचारभीरुतया सम्यक् अस्खलितादिगुणसम्पदुपेतं तदर्थानुस्मरणगर्भमेव प्रणिपातदण्डकसूत्रं पठति, तच्चेदम्-

नमोऽत्थुणं अरहंताणं १ भगवंताणं २, आइगराणं ३ तित्थयराणं ४ सयंसंबुद्धाणं ५, पुरिसुत्तमाणं ६ पुरिससीहाणं ७ पुरिसवरपुंडरीयाणं ८ पुरिसवरगंधहत्थीणं ९, लोगुत्तमाणं १० लोगनाहाणं ११ लोगहियाणं १२ लोगपईवाणं १३ लोगपज्जोअगराणं १४, अभयदयाणं १५ चक्खुदयाणं १६ मग्गदयाणं १७ सरणदयाणं १८ बोहिदयाणं १९, धम्मदयाणं २० धम्मदेसयाणं २१ धम्मनायगाणं २२ धम्मसारहीणं २३ धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टीणं २४, अप्पडिहयवरनाणदंसणधराणं २५ विअट्टछउमाणं २६, जिणाणं जावयाणं २७ तिण्णाणं तारयाणं २८ बुद्धाणं बोहयाणं २९ मुत्ताणं मोयगाणं ३० सव्वण्णूणं सव्वदरिसीणं ३१ सिवमयलमरुअमणंतमक्खयमव्वाबाहमपुणरावित्तिसिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपत्ताणं ३२ णमो जिणाणं जिअभयाणं ३३ ॥

५

१०

इह द्वात्रिंशदालापकाः, त्रयस्त्रिंशदित्यन्ये 'वियट्टच्छउमाण'मित्यनेन सह । इह चाद्यालापकद्वयेन स्तोतव्यसम्पदुक्ता, यतोऽर्हतामेव भगवतां स्तोतव्ये समग्रं निबन्धनं, तदन्यैस्तु त्रिभिः स्तोतव्यसम्पद एव प्रधाना साधारणासाधारणरूपा हेतुसम्पत्, यत आदिकरणशीला एव तीर्थकरत्वेन स्वयंसम्बोधितश्चैते भवन्ति, तदपरैस्तु चतुर्भिः स्तोतव्यसम्पद एवासाधारणरूपा हेतुसम्पत्,

पुरुषोत्तमानामेव सिंहपुण्डरीकगन्धहस्तिधर्म्मभाक्त्वेन तद्भावोपपत्तेः, तदन्यैस्तु पञ्चभिः स्तोतव्यसम्पद एव सामान्येनोपयोगसम्पत्, लोकोत्तमत्वलोकनाथत्वलोकहितत्वलोकप्रदीपत्वलोकप्रद्योतकरत्वानां परार्थत्वात्, तदपरैस्तु पञ्चभिरस्या एवोपयोगसम्पदो हेतुसम्पत्, अभयदानचक्षुर्दानमार्गदानशरणदानबोधिदानैः परार्थसिद्धेः, तदन्यैस्तु पञ्चभिः स्तोतव्यसम्पद एव विशेषेणोपयोगसम्पत्, धर्म्मदत्वधर्म्मदेशकत्वधर्म्मनायकत्वधर्म्मसारथित्वधर्म्मवरचातुरन्तचक्रवर्त्तित्वेभ्यस्तद्विशेषोपयोगात्, तदन्यद्वयेन तु स्तोतव्यसम्पद एव सकारणा स्वरूपसम्पत्, अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरा व्यावृत्तच्छद्मानश्चार्हन्तो भगवन्त इति हेतोः, तदपरैश्चतुर्भिरात्मतुल्यपरफलकर्तृत्वसम्पत्, जिनजापकत्वतीर्णतारकत्वबुद्धबोधकत्वमुक्तमोचकत्वानामेवंप्रकारत्वात्, तदन्यैस्तु त्रिभिः प्रधानगुणापरिक्षयप्रधानफलाप्त्यभयसम्पदुक्ता, सर्वज्ञसर्वदर्शिनामेव शिवाचलादिस्थानसम्प्राप्तौ जितभयत्वोपपत्तेः। इयं च चित्रा सम्पत् अनन्तधर्म्मात्मके वस्तुनि मुख्ये मुख्यवृत्त्या, स्तवप्रवृत्तिश्चैवं प्रेक्षापूर्वकारिणामिति संदर्शनार्थमेवमुपन्यासोऽस्य सूत्रस्य, स्तोतव्यनिमित्तोपलब्धौ तन्निमित्ताद्यन्वेषणयोगादिति प्रस्तावना ॥ ५

अथास्य व्याख्या, तल्लक्षणं च संहितादि, यथोक्तम्—" संहिता च पदं चैव, पदार्थः पदविग्रहः। चालना प्रत्यवस्थानं, १० व्याख्या तन्त्रस्य षड्विधा ॥ १ ॥" इति, एतदङ्गानि तु जिज्ञासा गुरुयोगो विधिः इत्यादीनि, अत्राप्युक्तम्—"जिज्ञासा[1] गुरुयोगो[2] विधिपरता[3] बोधपरिणतिः[4] स्थैर्यम् ५। उक्तक्रिया[6]ऽल्पभवता,[7] व्याख्याङ्गानीति समयविदः ॥४॥" तत्र 'नमोऽस्त्वर्हद्भ्यः' इति संहिता, पदानि तु नमः अस्तु अर्हद्भ्यः, पदार्थस्तु 'नम' इति पूजार्थं, पूजा च द्रव्यभावसङ्कोचः, तत्र करशिरःपादादिसंन्यासो द्रव्यसङ्कोचः, भावसङ्कोचस्तु विशुद्धस्य मनसो नियोग इति, अस्त्विति भवतु, प्रार्थनाऽर्थोऽस्येति, णमितिवाक्याल- १४

ङ्कारे, प्राकृतशैल्या इति चेहोपन्यस्तः 'अर्हद्भ्यः' इति देवादिभ्योऽतिशयपूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तेभ्यो, नमःशब्दयोगाच्चतुर्थी, पदविग्रहस्तु यानि समासभाञ्जि पदानि तेषामेव भवतीति नेहोच्यते, चालना तु अधिकृतानुपपत्तिचोदना, यथा—अस्त्विति प्रार्थना न युज्यते, तन्मात्रादिष्टासिद्धेः, प्रत्यवस्थानं तु नीतितस्तन्निरासः, यथा—युज्यत एव, इत्थमेवेष्टसिद्धेरिति, पदयोजनामात्रमेतद्, भावार्थं तु वक्ष्यामः, व्याख्याङ्गानि तु जिज्ञासादीनि, तद्व्यतिरेकेण तदप्रवृत्तेः, तत्र धर्मं प्रति मूलभूता वन्दना, अथ कोऽस्यार्थः इति ज्ञातुमिच्छा जिज्ञासा, न सम्यग्ज्ञानादृते सम्यक्क्रिया 'पढमं नाणं तओ दये' तिवचनात्, विशिष्टक्षयक्षयोपशमनिमित्तेयं नासम्यग्दृष्टेर्भवतीति तन्त्रविदः[1], तथा गुरुणा—यथार्थाभिधानेन स्वपरतन्त्रविदा परहितनिरतेन पराशयवेदिना सम्यक् सम्बन्धः, एतद्विपर्ययाद्विपर्ययसिद्धेः, तद्व्याख्यानमपि अव्याख्यानमेव, अभक्ष्यास्पर्शनीयन्यायेनानर्थफलमेतदिति परिभावनीयं[2], तथा विधिपरता—मण्डलिनिषद्याक्षादौ प्रयत्नो ज्येष्ठक्रमानुपालनं उचितासनक्रिया सर्वथा विक्षेपसंत्यागः उपयोगप्रधानतेति श्रवणविधिः, हेतुरयं कल्याणपरम्परायाः, अतो हि नियमतः सम्यग्ज्ञानं, न ह्युपाय उपेयव्यभिचारी, तद्भावानुपपत्तेरिति[3], तथा बोधपरिणतिः—सम्यग्ज्ञानस्थिरता रहिता कुतर्कयोगेन संवृतरत्नाधाराप्तिकल्पा युक्ता मार्गानुसारितया तन्त्रयुक्तिप्रधाना, स्तोकायामप्यस्यां न विपर्ययो भवति, अनाभोगमात्रं, साध्यव्याधिकल्पं तु तद्, वैद्यविशेषपरिज्ञानादिति[4], तथा स्थैर्य—ज्ञानद्धर्यनुत्सेकः, तदज्ञानुपहसनं, विवादपरित्यागः, अज्ञबुद्धिभेदाकारणं, प्रज्ञापनीये नियोगः, संयमपात्रता नाम बहुमता गुणज्ञानां विग्रहवती शमश्रीः, स्वाश्रयो भावसम्पदामिति[5], तथोक्तस्य—विज्ञातस्य तत्तत्कालयोगिनः तदासेवनसमये तथोपयोगपूर्वं शक्तितस्तथाक्रिया, नौषधज्ञानमात्रादारोग्यं, क्रियोपयोग्येव तत्, न चेयं यादृच्छिकी शस्ता, प्रत्यपायसम्भवादिति[6], तथा

अल्पभवता व्याख्याङ्गं प्रदीर्घतरसंसारिणस्तत्त्वज्ञानायोगात्, तत्राल्पः–पुद्गलपरावर्त्तादारतो भवः–संसारो यस्य तद्भावः अल्पभवता, नहि दीर्घदौर्गत्यभाक् चिन्तामणिरत्नावाप्तिहेतुः, एवमेव नानेकपुद्गलपरावर्त्तभाजो व्याख्याङ्गमिति समयसारविदः७, अतः साकल्यत एतेषां व्याख्यासिद्धिः, तस्याः सम्यग्ज्ञानहेतुत्वादिति सूक्ष्मधियाऽऽलोचनीयमेतत् ॥ तत्र 'नमोऽस्त्वर्हद्भ्य' इत्यत्रास्तु-भवत्विति आदौ प्रार्थनोपन्यासेन दुरापो भावनमस्कारः, तत्त्वधर्म्मत्वाद्, अत इत्थं बीजाधानसाध्य इति ज्ञापनार्थं, उक्तं च–"विधिनोप्ताद्यथा बीजादङ्कुराद्युदयः क्रमात् । फलसिद्धिस्तथा धर्म्मबीजादपि विदुर्बुधाः ॥ १ ॥ वपनं धर्म्मबीजस्य, सत्प्रशंसादि तद्गतम् । तच्चिन्ताद्यङ्कुरादि स्यात्, फलसिद्धिस्तु निर्वृतिः ॥२ ॥ चिन्तासच्छ्रुत्यनुष्ठानं, देवमानुषसम्पदः । क्रमेणाङ्कुरसत्काण्डनालपुष्पसमा मताः ॥ ३ ॥ फलं प्रधानमेवाहुर्नानुषङ्गिकमित्यपि । पलालादिपरित्यागात्, कृषौ धान्याप्तिवद्बुधाः, ॥ ४ ॥ अत एव च मन्यंते, तत्त्वभावितबुद्धयः । मोक्षमार्ग्गक्रियामेकां, पर्यन्तफलदायिनीम् ॥५॥ इत्यादि" । आह–यद्येवं न सामान्येनैवं पाठो युक्तो, भावनमस्कारवतस्तद्भावेन तत्साधनायोगात्, एवमपि पाठे मृषावादः, 'असदभिधानं मृषेति' वचनात्, असदभिधानं च भावतः सिद्धे तत्प्रार्थनावचः, तद्भावेन तद्भवनायोगादिति, उच्यते, यत्किञ्चिदेतत्, तत्तत्त्वापरिज्ञानात्, भावनमस्कारस्यापि उत्कर्षादिभेदोऽस्त्येवेति तत्त्वं, एवं च भावनमस्कारवतोऽपि तथा तथोत्कर्षादिभावेनास्य तत्साधनायोगोऽसिद्धः, तदुत्कर्षस्य साध्यत्वेन तत्साधनत्वोपपत्तेरिति, एवं चएवमपि पाठे मृषावाद इत्याद्यपार्थकमेव, 'असिद्धे तत्प्रार्थनावच' इति न्यायोपपत्तेः, तत्प्रकर्षवांस्तु वीतरागो, न चैवं पठतीति, न चान्यस्तत्प्रकर्षवान्, भावपूजायाः प्रधानत्वात्, तस्याश्च प्रतिपत्तिरूपत्वाद्, उक्तं चान्यैरपि–"पुष्पामिषस्तोत्रप्रतिपत्तिपूजानां यथोत्तरं प्राधान्यं" प्रतिपत्तिश्च वीतरागे ॥ पूजार्थं च नम इति, 'पूजा द्रव्यभावसङ्कोचः'

व्याख्यांगानि
प्रार्थनाविचारः
५

इत्युक्तं, अतः स्थितमेतदनवद्यं-'नमोऽस्त्वर्हद्भ्यः' इति। इह च प्राकृतशैल्या चतुर्थ्यर्थे षष्ठी, उक्तं च-"बहुवयणेण दुवयणं, छट्ठिविभत्तीएँ भण्णइ चउत्थी। जह हत्था तह पाया, नमोऽत्थु देवाहिदेवाणं ॥१॥" बहुवचनं तु अद्वैतव्यवच्छेदेनार्हद्बहुत्वख्यापनार्थं विषयबहुत्वेन नमस्कर्तुः फलातिशयज्ञापनार्थं च, इत्येतच्चरमालापके 'नमो जिणाणं जियभयाण' मित्यत्र सप्रतिपक्षं भावार्थमधिकृत्य दर्शयिष्यामः, अन्ये त्वाहुः-'नमोऽस्त्वर्हद्भ्यः' इत्यनेन प्रार्थनावचसा तत्त्वतो लोकोत्तरयानवतां तत्साधनं प्रथममिच्छायोगमाह, ततः शास्त्रसामर्थ्ययोगभावात्, सामर्थ्ययोगश्चानन्तर्येण महाफलहेतुरिति योगाचार्य्याः। ५

अथ क एते इच्छायोगादयः ?, उच्यते—अमी खलु न्यायतन्त्रसिद्धा इच्छादिप्रधानाः क्रियया विकलाविकलाधिकास्तत्त्वधर्म्मव्यापाराः, उक्तंच-" कर्तुमिच्छोः श्रुतार्थस्य, ज्ञानिनोऽपि प्रमादतः। विकलो धर्म्मयोगो यः, स इच्छायोग इष्यते ॥ १ ॥ शास्त्रयोगस्त्विह ज्ञेयो, यथाशक्त्यप्रमादिनः। श्राद्धस्य तीव्रबोधेन, वचसाऽविकलस्तथा ॥ २ ॥ शास्त्रसंदर्शितोपायस्तदतिक्रान्तगोचरः। शक्त्युद्रेकाद्विशेषेण, सामर्थ्याख्योऽयमुत्तमः ॥ ३ ॥ सिद्ध्याख्यपदसंप्राप्तिहेतुभेदा न तत्त्वतः। शास्त्रादेवावगम्यन्ते, सर्वथैवेह योगिभिः ॥ ४ ॥ सर्वथा तत्परिच्छेदात्साक्षात्कारित्वयोगतः। तत्सर्वज्ञत्वसंसिद्धेस्तदा सिद्धिपदाप्तितः ॥ ५ ॥ न चैतदेवं यत्तस्मात्प्रातिभज्ञानसङ्गतः। सामर्थ्ययोगोऽवाच्योऽस्ति, सर्वज्ञत्वादिसाधनम् ॥ ६ ॥ द्विधाऽयं धर्म्मसंन्यासयोगसंन्याससंज्ञितः। क्षायोपशमिका धर्मा, योगाः कायादिकर्म्म तु ॥ ७ ॥ द्वितीयापूर्वकरणे, प्रथमस्तात्त्विको भवेत्। आयोज्यकरणादूर्ध्वं, द्वितीय इति तद्विदः ॥८॥ अतस्त्वयोगो योगानां, योगः पर उदाहृतः। मोक्षयोजनभावेन, सर्वसंन्यासलक्षणः ॥ ९ ॥ इत्यादि" (योगदृष्टिसमुच्चयः ३-११) तदत्र 'नमोऽर्हद्भ्यः' इत्यनेनेच्छायोगाभिधानं[1], 'नमो जिनेभ्यो जितभयेभ्य' इत्यनेन तु वक्ष्य- १०

॥ ८ ॥

माणेन शास्त्रयोगस्य, निर्विशेषेण सम्पूर्णनमोमात्राभिधानात्, विशेषप्रयोजनं चास्य स्वस्थान एव वक्ष्याम इति २, तथा—'इक्कोऽवि नमुक्कारो, जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स। संसारसागराओ, तारेइ नरं व नारिं वा ॥१॥' इत्यनेन तु पर्यन्तवर्तिना सामर्थ्ययोगस्य, कारणे कार्योपचारात्, न संसारतरणं सामर्थ्ययोगमन्तरेणेतिकृत्वा ३।

आह—अयं 'प्रातिभज्ञानसङ्गत' इत्युक्तं, तत्किमिदं प्रातिभं नाम ?, असदेतत्, मत्यादिपञ्चकातिरेकेणास्याश्रवणाद्, उच्यते, चतुर्ज्ञानप्रकर्षोत्तरकालभावि केवलज्ञानादधः तदुदये सवित्रालोककल्पमिति न मत्यादिपञ्चकातिरेकेणास्य श्रवणं, अस्ति चैतद्, अधिकत्वावस्थोपपत्तेरिति, एतद्विशेष एव प्रातिभमिति कृतं विस्तरेण १। 5

एते चार्हन्तो नामाद्यनेकभेदाः, "नामस्थापनाद्रव्यभावतस्तन्न्यास" इति (तत्त्वार्थे अ० १ सू० ५) वचनात्, तत्र भावोपकारकत्वेन भावार्हत्सम्परिग्रहार्थमाह—"भगवद्भ्य इति" तत्र भगः—समग्रैश्वर्यादिलक्षणः, उक्तं च—"ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः। धर्म्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीङ्गना ॥ १ ॥" समग्रं चैश्वर्यं भक्तिनम्रतया त्रिदशपतिभिः शुभानुबन्धिमहाप्रातिहार्यकरणलक्षणं[1], रूपं पुनः सकलसुरस्वप्रभावविनिर्म्मिताङ्गुष्ठरूपाङ्गारनिदर्शनातिशयसिद्धं[2], यशस्तु रागद्वेषपरीषहोपसर्गपराक्रमसमुत्थं त्रैलोक्यानन्दकार्याकालप्रतिष्ठं[3], श्रीः पुनः घातिकर्म्मोच्छेदविक्रमावाप्तकेवलालोकनिरतिशयसुखसम्पत्समन्विततता परा[4], धर्म्मस्तु सम्यग्दर्शनादिरूपो दानशीलतपोभावनामयः साश्रवानाश्रवो महायोगात्मकः[5], प्रयत्नः पुनः परमवीर्यसमुत्थ एकरात्रिक्यादिमहाप्रतिमाभावहेतुः समुद्घातशैलेश्यवस्थाव्यङ्ग्यः समग्र इति[6], अयमेवंभूतो भगो विद्यते येषां ते भगवन्तः तेभ्यो भगवद्भ्यो नमोऽस्त्विति २, एवं सर्वत्र क्रिया योजनीया। तदेवंभूता एव प्रेक्षावतां स्तोतव्या इति स्तोतव्यसम्पत् १ ॥ 10

एतेऽपि भगवन्तः प्रत्यात्मप्रधानवादिभिर्मौलिकसाङ्ख्यैः सर्वथाऽकर्त्तारोऽभ्युपगम्यन्ते 'अकर्त्ताऽऽत्मेति' वचनात्, तद्व्यपोहेन कथञ्चित् कर्त्तृत्वाभिधित्सयाऽऽह—"आदिकरेभ्यः" इति, इहादौ करणशीला आदिकराः, अनादावपि भवे तदा तदा तत्तत्कर्म्माण्वादि-सम्बन्धयोग्यतया विश्वस्यात्मादिगामिनो जन्मादिप्रपञ्चस्येति हृदयं, अन्यथाऽधिकृतप्रपञ्चासम्भवः, प्रस्तुतयोग्यतावैकल्ये प्रक्रान्तसम्बन्धासिद्धेः, अतिप्रसङ्गदोषव्याघातात्, मुक्तानामपि जन्मादिप्रपञ्चस्यापत्तेः, प्रस्तुतयोग्यताऽभावेऽपि प्रक्रान्तसम्बन्धाविरोधादिति परिभावनीयमेतत्, न च तत्तत्कर्माण्वादेरेव तत्स्वभावतयाऽऽत्मनस्तथा सम्बन्धसिद्धिः, द्विष्ठत्वेन अस्योभयोस्तथास्वभावापेक्षित्वात्, अन्यथा कल्पनाविरोधात्, न्यायानुपपत्तेः, न हि कर्माण्वादेस्तथाकल्पनायामप्यलोकाकाशेन सम्बन्धः, तस्य तत्सम्बन्धस्वभावत्वायोगात्, अतत्स्वभावे चालोकाकाशे विरुध्यते कर्म्माण्वादेस्तत्स्वभावताकल्पनेतिन्यायानुपपत्तिः, तत्स्वभावताङ्गीकरणे चास्यास्मदभ्युपगतापत्तिः, न चैवं स्वभावमात्रवादसिद्धिः, तदन्यापेक्षित्वेन सामग्र्याः फलहेतुत्वात्, स्वभावस्य च तदन्तर्गतत्वेनेष्टत्वात्, निर्लोठितमेतदन्यत्रेत्यादिकरत्वसिद्धिः ३।

एवमादिकरा अपि कैवल्यावाप्त्यनन्तरापवर्गवादिभिरागमधार्मिकैरतीर्थकरा एवेष्यन्ते, 'अकृत्स्नकर्म्मक्षये कैवल्याभावा'दिति वचनात्, तन्निरासेनैषां तीर्थकरत्वप्रतिपादनायाह—"तीर्थकरेभ्यः" इति, तत्र तीर्थकरणशीलाः तीर्थकराः, अचिन्त्यप्रभावमहापुण्यसंज्ञिततन्नामकर्म्मविपाकतः, तस्यान्यथा वेदनायोगात्, तत्र येनेह जीवा जन्मजरामरणसलिलं मिथ्यादर्शनाविरतिगम्भीरं महाभीषणकषायपातालं सुदुर्लङ्घ्यमोहावर्त्तरौद्रं विचित्रदुःखौघदुष्टश्वापदं रागद्वेषपवनविक्षोभितं संयोगवियोगवीचीयुक्तं प्रबलमनोरथवेलाकुलं सुदीर्घं संसारसागरं तरन्ति तत्तीर्थमिति, एतच्च यथावस्थितसकलजीवादिपदार्थप्ररूपकं अत्यन्तानवद्यान्याविज्ञातचरणकरणक्रियाऽऽ-

धारं त्रैलोक्यगतशुद्धधर्मसम्पद्युक्तमहासत्त्वाश्रयं अचिन्त्यशक्तिसमन्विताविसंवादिपरमबोहित्थकल्पं प्रवचनं सङ्घो वा, निराधारस्य प्रवचनस्यासम्भवाद्, उक्तं च—"तित्थं भंते! तित्थं? तित्थगरे तित्थं?, गोयमा! अरहा ताव नियमा तित्थंकरे, तित्थं पुण चाउव्वण्णो समणसङ्घो" ततश्चैतदुक्तं भवति—घातिकर्म्मक्षये ज्ञानकैवल्ययोगात्तीर्थकरनामकर्म्मोदयतस्तत्स्वभावतया आदित्यादिप्रकाशनिदर्शनतः शास्त्रार्थप्रणयनात्, मुक्तकैवल्ये तदसम्भवेनागमानुपपत्तेः, भव्यजनधर्म्मप्रवर्त्तकत्वेन परम्परानुग्रहकरास्तीर्थकरा इति तीर्थकरत्वसिद्धिः ४।

एतेऽप्यप्रत्ययानुग्रहबोधतन्त्रैः सदाशिववादिभिस्तदनुग्रहबोधवन्तोऽभ्युपगम्यन्ते 'महेशानुग्रहात् बोधनियमा' विति वचनात्, एतद्व्यपोहायाह—"स्वयंसम्बुद्धेभ्यः" तथाभव्यत्वादिसामग्रीपरिपाकतः प्रथमसम्बोधेऽपि, स्वयोग्यताप्राधान्यात्, त्रैलोक्याधिपत्यकारणाचिन्त्यप्रभावतीर्थकरनामकर्म्मयोगे चापरोपदेशेन स्वयं-आत्मनैव सम्यग्वरबोधिप्राप्त्या बुद्धा मिथ्यात्वनिद्रापगमसम्बोधेन स्वयंसम्बुद्धाः, न वै कर्म्मणो योग्यताऽभावे तत्र क्रिया क्रिया, स्वफलाप्रसाधकत्वात्, अश्वमापादौ शिक्षापत्त्याद्यपेक्षया, सकललोकसिद्धमेतदिति नाभव्ये सदाशिवानुग्रहः, सर्वत्र तत्प्रसङ्गाद्, अभव्यत्वाविशेषादिति भावनीयं, बोधिभेदोऽपि तीर्थकरातीर्थकरयोर्न्याय्य एव, विशिष्टेतरफलयोः परम्पराहेत्वोरपि भेदात्, एतदभावे तद्विशिष्टेतरत्वानुपपत्तेः, भगवद्बोधिलाभो हि परम्परया भगवद्भावनिर्वर्त्तनस्वभावो, न त्वन्तकृत्केवलिबोधिलाभवदतत्स्वभावः, तद्वत्ततस्तद्भावासिद्धेरिति, तत्तत्कल्याणाक्षेपकानादितथाभव्यताभावभाज एते इति स्वयंसम्बुद्धत्वसिद्धिः ५ ॥ एवमादिकतॄणां तीर्थकरत्वेनान्यासाधारणस्वयंसम्बोधेनेति स्तोतव्यसम्पद एव प्रधाना साधारणासाधारणरूपा हेतुसम्पदिति २।

५

१०

॥ ११ ॥

एते च सर्वसत्त्वैवंभाववादिभिर्बौद्धविशेषैः सामान्यगुणत्वेन न प्रधानतयाऽङ्गीक्रियन्ते, 'नास्तीह कश्चिदभाजनं सत्त्वः' इति वचनात्, तदेतन्निराचिकीर्षयाऽऽह—"पुरुषोत्तमेभ्य" इति, पुरि शयनात् पुरुषाः—सत्त्वा एव तेषां उत्तमाः—सहजतथाभव्यत्वादिभावतः प्रधानाः पुरुषोत्तमाः, तथाहि—आकालमेते परार्थव्यसनिन उपसर्जनीकृतस्वार्था उचितक्रियावन्तः अदीनभावाः सफलारम्भिणः अदृढानुशयाः कृतज्ञतापतयः अनुपहतचित्ता देवगुरुबहुमानिनस्तथा गम्भीराशया इति, न सर्व एव एवंविधाः, खुडुङ्कानां व्यत्ययोपलब्धेः, अन्यथा खुडुङ्काभाव इति, नाशुद्धमपि जात्यरत्नं समानमजात्यरत्नेन, न चेतरदितरेण, तथा संस्कारयोगे सत्युत्तरकालमपि तद्भेदोपपत्तेः, न हि काचः पद्मरागीभवति, जात्यनुच्छेदेन गुणप्रकर्षाभावाद्, इत्थं चैतदेवं, प्रत्येकबुद्धादिवचनप्रामाण्यात्, तद्भेदानुपपत्तेः, न तुल्यभाजनतायां तद्भेदो न्याय्य इति, न चात एव मुक्तावपि विशेषः, कृत्स्नकर्मक्षयकार्यत्वात्, तस्य चाविशिष्टत्वात्, दृष्टश्च दरिद्रेश्वरयोरप्यविशिष्टो मृत्युः, आयुःक्षयाविशेषात्, न चैतावता तयोः प्रागप्यविशेषः, तदन्यहेतुविशेषात्, निदर्शनमात्रमेतदिति पुरुषोत्तमाः ६ ॥

५

एते च बाह्यार्थसंवादिसत्यवादिभिः साङ्कृत्यैरुपमावैतथ्येन निरुपमस्तवार्हा एवेष्यन्ते, 'हीनाधिकाभ्यामुपमा मृषेति' वचनाद्, एतद्व्यवच्छेदार्थमाह—"पुरुषसिंहेभ्य" इति, पुरुषाः प्राग्व्यावर्णितनिरुक्तास्ते सिंहा इव प्रधानशौर्यादिगुणभावेन ख्याताः पुरुषसिंहाः, ख्याताश्च कर्म्मशत्रून् प्रति शूरतया तदुच्छेदनं प्रति क्रौर्येण क्रोधादीन् प्रति असहनतया रागादीन् प्रति वीर्ययोगेन तपःकर्म्म प्रति वीरतया अवज्ञैषां परीषहेषु न भयमुपसर्गेषु न चिन्ताऽपीन्द्रियवर्गे न खेदः संयमाध्वनि निष्प्रकम्पता सद्ध्यान इति, न चैवमुपमा मृषा, तद्द्वारेण तत्त्वतः तदसाधारणगुणाभिधानात्, विनेयविशेषानुग्रहार्थमेतत्, इत्थमेव केषाञ्चिदुक्तगुणप्रतिपत्तिदर्शनात्,

१०

॥ १२ ॥

चित्रो हि सत्त्वानां क्षयोपशमः, ततः कस्यचित्कथञ्चिदाशयशुद्धिभावात्। यथाभव्यं व्यापकश्चानुग्रहविधिः, उपकार्यात्प्रत्युपकारलिप्साऽभावेन महतां प्रवर्त्तनात्, महापुरुषप्रणीतश्चाधिकृतदण्डकः, आदिमुनिभिरर्हच्छिष्यैर्गणधरैः प्रणीतत्वाद्, अत एवैष महागम्भीरः सकलन्यायाकरः भव्यप्रमोदहेतुः परमार्थरूपो निदर्शनमन्येषामिति, न्याय्यमेतद्, यदुत 'पुरुषसिंहा' इति' ७।

एते चाविरुद्धधर्माध्यासितवस्तुवादिभिः सुचारुशिष्यैः विरुद्धोपमाऽयोगेनाभिन्नजातीयोपमार्हा एवाभ्युपगम्यन्ते, 'विरुद्धोपमायोगे तद्धर्मापत्त्या तदवस्तुत्व'मिति वचनाद्, एतद्व्यपोहायाह—"पुरुषवरपुण्डरीकेभ्यः" इति, पुरुषाः पूर्ववत् ते वरपुण्डरीकाणीव संसारजलासङ्गादिना धर्म्मकलापेन पुरुषवरपुण्डरीकाणि, यथा पुण्डरीकाणि पङ्के जातानि जले वर्द्धितानि तदुभयं विहाय वर्त्तन्ते प्रकृतिसुन्दराणि च भवन्ति, निवासो भुवनलक्ष्म्या आयतनं चक्षुराद्यानन्दस्य, प्रवरगुणयोगतो विशिष्टतिर्यग्नरामरैः सेव्यन्ते, सुखहेतूनि भवन्ति च, तथैतेऽपि भगवन्तः कर्म्मपङ्के जाता दिव्यभोगजलेन वर्द्धिताः उभयं विहाय वर्त्तन्ते, सुन्दराश्चातिशययोगेन, निवासो गुणसम्पदः, हेतवो दर्शनाद्यानन्दस्य, केवलादिगुणभावेन भव्यसत्त्वैः सेव्यन्ते, निर्वाणनिबन्धनं च जायन्त इति, नैव भिन्नजातीयोपमायोगेऽप्यर्थतो विरोधाभावेन यथोदितदोषसम्भव इति, एकानेकस्वभावं च वस्तु, अन्यथा तत्तत्त्वासिद्धेः, सत्त्वामूर्त्तत्वचेतनत्वादिधर्म्मरहितस्य जीवत्वाद्ययोग इति न्यायमुद्रा, न सत्त्वमेवामूर्त्तत्वादि, सर्वत्र तत्प्रसङ्गात्, एवं च मूर्त्तत्वाद्ययोगः, सत्त्वविशिष्टताऽपि न, विशेषमन्तरेणातिप्रसङ्गाद्, एवं नाभिन्ननिमित्तत्वादृते विरोध इति पुरुषवरपुण्डरीकाणि ८।।

एते च यथोत्तरं गुणक्रमाभिधानवादिभिः सुरगुरुविनेयैर्हीनगुणोपमायोग एवाधिकगुणोपमार्हा इष्यन्ते, अभिधानक्रमाभावेऽभिधेयमपि तथा, " अक्रमवदसदिति " वचनात्, एतन्निरासायाह—"पुरुषवरगन्धहस्तिभ्य" इति, पुरुषाः पूर्ववदेव, ते वरगन्धह-

५

१०

।।१३।।

स्तिन इव-गजेन्द्रा इव क्षुद्रगजनिराकरणादिना धर्म्मसाम्येन पुरुषवरगन्धहस्तिनः, यथा गन्धहस्तिनां गन्धेनैव तद्देशविहारिणः क्षुद्रशेषगजा भज्यन्ते तद्वदेतेऽपि, परचक्रदुर्भिक्षमारिप्रभृतयः सर्वे एवोपद्रवगजा अचिन्त्यपुण्यानुभावतो भगवद्विहारपवनगन्धादेव भज्यन्त इति, न चैकानेकस्वभावत्वे वस्तुन एवमप्यभिधानक्रमाभावः, सर्वगुणानामन्योऽन्यसंवलितत्वात्, पूर्वानुपूर्व्याद्यभिधेयस्वभावत्वात्, अन्यथा तथाऽभिधानाप्रवृत्तेः, नैवमभिधेयमपि तथा, अक्रमवदसदित्युक्तवद् अक्रमवत्त्वासिद्धेः, क्रमाक्रमव्यवस्थाभ्युपगमाच्च, अन्यथा न वस्तुनिबन्धना शब्दप्रवृत्तिरिति स्तववैयर्थ्यमेव, ततश्चान्धकारनृत्तानुकारी प्रयास इति, पुरुषवरगन्धहस्तिन इति ९ ॥ एवं पुरुषोत्तमसिंहपुण्डरीकगन्धहस्तिधर्म्मातिशययोगत एव एकान्तेनादिमध्यावसानेषु स्तोतव्यसम्पत्तिसिद्धिरिति स्तोतव्यसम्पद एवासाधारणरूपा हेतुसम्पदिति ३ ।

५

साम्प्रतं 'समुदायेष्वपि प्रवृत्ताः शब्दा अनेकधाऽवयवेष्वपि प्रवर्त्तन्ते' स्तवेष्वप्येवमेव वाचकप्रवृत्तिरिति न्यायसंदर्शनार्थमाह —'लोकोत्तमेभ्य इत्यादि सूत्रपञ्चकम्', इह यद्यपि लोकशब्देन तत्त्वतः पञ्चास्तिकाया उच्यन्ते, 'धर्म्मादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रम् । तैर्द्रव्यैः सह लोकस्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्य ॥१॥ मितिवचनात्, तथाऽप्यत्र लोकध्वनिना सामान्येन भव्यसत्त्वलोक एव गृह्यते, सजातीयोत्कर्ष एवोत्तमत्वोपपत्तेः, अन्यथाऽतिप्रसङ्गः, अभव्यापेक्षया सर्वभव्यानामेवोत्तमत्वात्, एवं च नैषामतिशय उक्तः स्यादिति परिभावनीयोऽयं न्यायः । ततश्च भव्यसत्त्वलोकस्य सकलकल्याणैकनिबन्धनतथाभव्यत्वभावेनोत्तमाः, भव्यत्वं नाम सिद्धिगमनयोग्यत्वम्, अनादिपारिणामिको भावः, तथाभव्यत्वमिति च विचित्रमेतत्, कालादिभेदेनात्मनां बीजादिसिद्धिभावात्, सर्वथा योग्यताऽभेदे तदभावात्, तत्सहकारिणामपि तुल्यत्वप्राप्तेः, अन्यथा योग्यताऽभेदायोगात्, तदुपनि-

१०

॥१४॥

पाताक्षेपस्यापि तन्निबन्धनत्वात्, निश्चयनयमतमेतद् अतिसूक्ष्मबुद्धिगम्यमिति लोकोत्तमाः १० ॥

तथा "लोकनाथेभ्यः" इति, इह तु लोकशब्देन तथेतरभेदाद्विशिष्ट एव तथा रागाद्युपद्रवरक्षणीयतया बीजाधानादिसंविभक्तो भव्यलोकः परिगृह्यते, अनीदृशि नाथत्वानुपपत्तेः, 'योगक्षेमकृदय'मिति विद्वत्प्रवादः, न तदुभयत्यागाद्, आश्रयणीयोऽपि परमार्थेन तल्लक्षणायोगात्, इत्थमपि तदभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गात्, महत्त्वमात्रस्येहाप्रयोजकत्वात्, विशिष्टोपकारकृत एव तत्त्वतो नाथत्वात्, औपचारिकवाग्वृत्तेश्च पारमार्थिकस्तवत्वासिद्धिः, तदिह येषामेव बीजाधानोद्भेदपोषणैर्योगः क्षेमं च तत्तदुपद्रवाद्यभावेन त एवेह भव्याः परिगृह्यन्ते, न चैते कस्यचित्सकलभव्यविषये, ततस्तत्प्राप्त्या सर्वेषामेव मुक्तिप्रसङ्गात्, तुल्यगुणा ह्येते प्रायेण, ततश्च चिरतरकालातीतादन्यतरस्माद्भगवतो बीजाधानादिसिद्धेरल्पेनैव कालेन सकलभव्यमुक्तिः स्यात्, बीजाधानमपि ह्यपुनर्बन्धकस्य, न चास्यापि, पुद्गलपरावर्त्तः संसार इतिकृत्वा, तदेवं लोकनाथाः ११ ॥ ५

तथा "लोकहितेभ्यः" इह लोकशब्देन सकलसांव्यवहारिकादिभेदभिन्नः प्राणिलोको गृह्यते, पञ्चास्तिकायात्मको वा सकल एव, एवं चालोकस्यापि लोक एवान्तर्भावः, आकाशास्तिकायस्योभयात्मकत्वात्, लोकादिव्यवस्थानिबन्धनं तूक्तमेव, तदेवंविधाय लोकाय हिताः, यथावस्थितदर्शनपूर्वकं सम्यक्प्ररूपणाचेष्टया तदायत्यबाधनेनेति च, इह यो यं याथात्म्येन पश्यति तदनुरूपं च चेष्टते भाव्यपायपरिहारसारं स तस्मै तत्त्वतो हित इति हितार्थः, इत्थमेव तदिष्टोपपत्तेः, इष्टं च सपरिणामं हितं, स्वादुपथ्यान्नवदतिरोगिणः, अतोऽन्यथा तदनिष्टत्वसिद्धिः, तत्कर्तुरनिष्टाप्तिहेतुत्वेन, अनागमं पापहेतोरपि पापभावात्, इतरेतरापेक्षः कर्तृकर्म्मप्रकारः, नाचेतनाहितयोग उपचरितः, पुनरागमकर्म्मकत्वेन सचेतनस्यापि एवंविधस्यैव नायमिति दर्शनार्थः ॥ कर्तृव्यापारा- १०

पेक्षमेव तत्र कर्म्मत्वं, न पुनः स्वविकारापेक्षं, कङ्कडुकपक्तावितथमपि दर्शनादिति लोकहिताः १२ ॥

तथा "लोकप्रदीपेभ्यः" अत्र लोकशब्देन विशिष्ट एव तद्देशनाद्यंशुभिर्मिथ्यात्वतमोऽपनयनेन यथार्हं प्रकाशितज्ञेयभावः संज्ञिलोकः परिगृह्यते, यस्तु नैवंभूतः तत्र तत्त्वतः प्रदीपत्वायोगाद्, अन्धप्रदीपदृष्टान्तेन, यथा ह्यन्धस्य प्रदीपस्तत्त्वतः अप्रदीप एव, तं प्रति स्वकार्याकरणात्, तत्कार्यकृत एव च प्रदीपत्वोपपत्तेः, अन्यथाऽतिप्रसङ्गात्, अन्धकल्पश्च यथोदितलोकव्यतिरिक्तस्तदन्यलोकः, तद्देशनाद्यंशुभ्योऽपि तत्त्वोपलम्भाभावात्, समवसरणेऽपि सर्वेषां प्रबोधाश्रवणात्, इदानीमपि तद्वचनतः प्रबोधादर्शनात्, तदभ्युपगमवतामपि तथाविधलोकदृष्ट्यनुसारप्राधान्याद्, अनपेक्षितगुरुलाधवं तत्त्वोपलम्भशून्यप्रवृत्तिसिद्धेरिति, तदेवंभूतं लोकं प्रति भगवन्तोऽपि अप्रदीपा एव, तत्कार्याकरणादित्युक्तमेतत्, न चैवमपि भगवतां भगवत्त्वायोगः, वस्तुस्वभावविषयत्वादस्य, तदन्यथाकरणे तत्तत्त्वायोगात्, स्वो भावः स्वभावः-आत्मीया सत्ता, स च अन्यथा चेति व्याहतमेतत्, किंच—एवमचेतनानामपि चेतनाऽकरणे समानमेतदित्येवमेव भगवत्त्वायोगः, इतरेतरकरणेऽपि स्वात्मन्यपि तदन्यविधानात्, यत्किञ्चिदेतदिति, यथोदितलोकापेक्षयैव लोकप्रदीपाः १३ ॥

तथा "लोकप्रद्योतकरेभ्यः" इह यद्यपि लोकशब्देन प्रक्रमाद् भव्यलोक उच्यते, 'भव्यानामालोको वचनांशुभ्योऽपि दर्शनं यस्मात् । एतेषां भवति तथा तदभावे व्यर्थ आलोकः॥१॥' इति वचनात् तथाऽप्यत्र लोकध्वनिनोत्कृष्टमतिः भव्यसत्त्वलोक एव गृह्यते, तत्रैव तत्त्वतः प्रद्योतकरणशीलत्वोपपत्तेः, अस्ति च चतुर्दशपूर्वविदामपि स्वस्थाने महान् दर्शनभेदः, तेषामपि परस्परं षट्स्थानपतितत्वश्रवणात्, न चायं सर्वथा प्रकाशाभेदे, अभिन्नो ह्येकान्तेनैकस्वभावः, तन्नास्य दर्शनभेदहेतुतेति, स हि येन स्वभावे-

नैकस्य सहकारी तत्तुल्यमेव दर्शनमकुर्वन्न तेनवापरस्य, तत्तत्त्वविरोधादिति भावनीयं, इतरेतरापेक्षो हि वस्तुस्वभावः, तदायत्ता च फलसिद्धिरिति, उत्कृष्टचतुर्दशपूर्वविल्लोकमवाधिकृत्य प्रद्योतकरा इति लोकप्रद्योतकराः १४। प्रद्योत्यं तु सप्तप्रकारं जीवादितत्त्वं, सामर्थ्यगम्यमेतत्, तथाशाब्दन्यायात्, अन्यथा अचेतनेपु प्रद्योतनायोगः, प्रद्योतनं प्रद्योत इति भावसाधनस्यासम्भवात्, अतो ज्ञानयोग्यतैवेह प्रद्योतनमन्यापेक्षयेति, तदेवं स्तवेष्वपि एवमेव वाचकप्रवृत्तिरिति स्थितम्। एतेन "स्तवेऽपुष्कलशब्दः प्रत्यवायाय" इति प्रत्युक्तं, तत्त्वेनदृशस्यापुष्कलत्वायोगादिति लोकप्रद्योतकराः १४। एवं लोकोत्तमतया लोकनाथभावतो लोकहितत्वसिद्धेर्लोकप्रदीपभावात् लोकप्रद्योतकरत्वेन परार्थकरणात् स्तोतव्यसम्पद एव सामान्येनोपयोगसम्पदिति ४।

साम्प्रतं भवनिर्वेदद्वारेणार्थतो भगवद्बहुमानादेव विशिष्टकर्म्मक्षयोपशमभावाद् अभयादिधर्म्मसिद्धिस्तद्व्यतिरेकेण नैःश्रेयसधर्म्मासम्भवाद्, भगवन्त एव तथा तथा सत्त्वकल्याणहेतव इति प्रतिपादयन्नाह—अभयदयाणमित्यादिसूत्रपञ्चकं, इह भयं सप्तधा—इहपरलोकाऽऽदानाकस्मादाजीवमरणाश्लाघाभेदेन, एतत्प्रतिपक्षतोऽभयमिति-विशिष्टमात्मनः स्वास्थ्यं, निःश्रेयसधर्म्मभूमिकानिबन्धनभूता धृतिरित्यर्थः, न ह्यस्मिन्नसति यथोदितधर्म्मसिद्धिः, सन्निहितभयोपद्रवैः प्रकामं चेतसोऽभिभवात्, चेतःस्वास्थ्यसाध्यश्चाधिकृतो धर्म्मः,तत्स्वभावत्वात्, विरुद्धश्च भयपरिणामेन, तस्य तथाऽस्वास्थ्यकारित्वात्, अतोऽस्य गुणप्रकर्षरूपत्वात् अचिन्त्यशक्तियुक्तत्वात् तथाभावेनावस्थितेः सर्वथा परार्थकरणात् भगवद्भ्य एव सिद्धिरिति। तदित्थंभूतमभयं ददतीत्यभयदाः १५॥

तथा 'चक्खुदयाणं' इह चक्षुः चक्षुरिन्द्रियं, तच्च द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्येन्द्रियं—बाह्यनिर्वृत्तिसाधकतमकरणरूपं "निर्वृत्त्युपकरणे द्रव्येन्द्रिय" (तत्त्वार्थे अ० २ सू० १७) मितिवचनात्, भावेन्द्रियं तु क्षयोपशम उपयोगश्च, "लब्ध्युपयोगौ भावेन्द्रिय"-

॥ १७ ॥

(तत्त्वार्थ अ० २ सू० १८) मितिवचनात्, तदत्र चक्षुः—विशिष्टमेवात्मधर्म्मरूपं तत्त्वावबोधनिबन्धनश्रद्धास्वभावं गृह्यते, श्रद्धाविहीनस्याचक्षुष्मत इव रूपमिव तत्त्वदर्शनायोगात्, न चेयं मार्ग्गानुसारिणी सुखमवाप्यते,सत्यां चास्यां भवत्येतन्नियोगतः कल्याणचक्षुपीव सद्रूपदर्शनं, न ह्यत्र प्रतिबन्धो नियमेन ऋते कालादिति निपुणसमयविदः, अयं चाप्रतिबन्ध एव, तथा तद्भवनोपयोगित्वात्, तमन्तरेण तत्सिद्ध्यसिद्धेः, विशिष्टस्योपादानहेतोरेव तथापरिणतिस्वभावत्वात्, तदेषाऽवन्ध्यबीजभूता धर्म्मकल्पद्रुमस्येति परिभावनीयं। इयं चेह चक्षुरिंद्रियं चोक्तवद्भगवद्भ्य इति चक्षुर्ददतीति चक्षुर्दाः १६ ॥

५

तथा 'मग्गदयाणं' इह मार्ग्गः—चेतसोऽवक्रगमनं, भुजङ्गमनलिकायामतुल्यो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रगुणः स्वरसवाही क्षयोपशमविशेषः, हेतुस्वरूपफलशुद्धा सुखेत्यर्थः, नास्मिन्नान्तरेऽसति यथोदितगुणस्थानावाप्तिः, मार्गविषमतया चेतःस्खलनेन प्रतिबन्धोपपत्तेः, सानुबन्धक्षयोपशमतो यथोदितगुणस्थानावाप्तिः, अन्यथा तदयोगात्, क्लिष्टदुःखस्य तत्र तत्त्वतो बाधकत्वात्, सानुबन्धं क्लिष्टमेतदिति तन्त्रगर्भः, तद्बाधितस्यास्य तथागमनाभावात्, भूयस्तदनुभवोपपत्तेः, न चासौ तथाऽतिराड्क्लिष्टस्तत्प्राप्ताविति प्रवचनपरमगुह्यं, न खलु भिन्नग्रन्थेर्भूयस्तद्बन्ध इति तन्त्रयुक्त्युपपत्तेः, एवमन्यनिवृत्तिगमनेनास्य भेदः, सिद्धं चैतत् प्रवृत्त्यादिशब्दवाच्यतया योगाचार्याणां, 'प्रवृत्तिपराक्रमजयानन्दऋतम्भरभेदः कर्म्मयोग' इत्यादिविचित्रवचनश्रवणादिति, न चेदं यथोदितमार्गाभावे, स चोक्तवद्भगवद्भ्य इति मार्ग्गं ददतीति मार्ग्गदाः १७ ॥

१०

तथा "सरणदयाणं" इह शरणं—भयार्त्तत्राणं, तच्च संसारकान्तारगतानां अतिप्रबलरागादिपीडितानां दुःखपरम्परासङ्क्लेशविक्षोभतः समास्वा(श्वा)सनस्थानकल्पं, तत्त्वचिन्तारूपमध्यवसानं, दिविदिषेत्यर्थः, सत्यां चास्यां तत्त्वगोचराः शुश्रूषा[1]श्रवण[2]ग्रह-

॥ १८ ॥

ण[3]धारणा[4]विज्ञानो[5]हा[6]पोह[7]तत्त्वाभिनिवेशाः[8] प्रज्ञागुणाः, प्रतिगुणमनन्तपापपरमाण्वपगमेनैते इति समयवृद्धाः। तदन्येभ्यस्तत्त्वज्ञानायोगात्, तदाभासतयैतेषां भिन्नजातीयत्वात्, बाह्याकृतिसाम्येऽपि फलभेदोपपत्तेः, सम्भवन्ति तु वस्त्वन्तरोपायतया, तद्विविदिषामन्तरेण न पुनः स्वार्थसाधकत्वेन भावसाराः, अन्येषां प्रबोधविप्रकर्षेण प्रबलमोहनिद्रोपेतत्वाद्, उक्तं चैतदन्यैरप्यध्यात्मचिन्तकैः, यदाहावधूताचार्यः—"नाप्रत्ययानुग्रहमन्तरेण तत्त्वशुश्रूषादयः, उदकपयोऽमृतकल्पज्ञानाजनकत्वात्, लोकसिद्धास्तु सुप्तनृपाख्यानकगोचरा इवान्यार्था एवेति" विषयतृडपहार्येव हि ज्ञानं विशिष्टकर्म्मक्षयोपशमजं, नान्यद्, अभक्ष्यास्पर्शनीयन्यायेनाज्ञानत्वात्, न चेदं यथोदितशरणाभावे, तच्च पूर्ववद्भगवद्भ्य इति शरणं ददतीति शरणदाः १८ ॥ ५

तथा "बोहिदयाणं", इह बोधिः—जिनप्रणीतधर्म्मप्राप्तिः, इयं पुनर्यथाप्रवृत्तापूर्वानिवृत्तिकरणत्रयव्यापाराभिव्यङ्ग्यमभिन्नपूर्वग्रन्थिभेदतः पश्चानुपूर्व्या प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणं तत्त्वार्थश्रद्धानं, सम्यग्दर्शनं विज्ञप्तिरित्यर्थः, पञ्चकमप्येतदपुनर्बन्धकस्य यथोदितस्य, अस्य पुनर्बन्धके स्वरूपेणाभावात्, इतरेतरफलमेतदिति नियमः, अनीदृशस्य तत्त्वायोगात्, न ह्यचक्षुष्फलमभयं, चक्षुर्वाऽमार्ग्गफलमित्यादि, एवं चोत्कृष्टस्थितेरा ग्रन्थिप्राप्तिमेते भवन्तोऽप्यसकृन्न तद्रूपतामासादयन्ति, विवक्षितफलयोग्यतावैकल्यात्, योग्यता चाफलप्राप्तेस्तथा क्षयोपशमवृद्धिः लोकोत्तरभावामृतास्वादरूपा वैमुख्यकारिणी विषयविपाभिलापस्य, न चेयमपुनर्बन्धकमन्तरेणेति भावनीयं, इष्यते चैतदपरैरपि मुमुक्षुभिः, यथोक्तं भगवद्गोपेन्द्रेण—" निवृत्ताधिकारायां प्रकृतौ धृतिः श्रद्धा सुखा विविदिषा विज्ञप्तिरिति तत्त्वधर्म्मयोनयः, नानिवृत्ताधिकारायां, भवन्तीनामपि तद्रूपताऽयोगादिति" विज्ञप्तिश्च बोधिः, प्रशमादिलक्षणाभेदात्, एतत्प्राप्तिश्च यथोक्तप्रपञ्चतो भगवद्भ्य एवेति बोधिं ददतीति बोधिदाः १९ ॥ १०

॥ १९ ॥

एवमभयदानचक्षुर्दानमार्गदानशरणदानबोधिदानेभ्य एव यथोदितोपयोगसिद्धेरुपयोगसम्पद एव हेतुसम्पदिति ५ ॥

सद्देशनायोग्यताविधाय्यनुग्रहसम्पादनादिना तात्त्विकधर्म्मदातृत्वादिप्रकारेण परमशास्तृत्वसम्पत्समन्विता भगवन्त इति न्यायतः प्रतिपादयन्नाह—"धम्मदयाणमित्यादिसूत्रपञ्चकं," इह धर्म्मः चारित्रधर्मः परिगृह्यते,स च श्रावकसाधुधर्म्मभेदेन द्विधा,श्रावकधर्म्मोऽणुव्रताद्युपासकप्रतिमागतक्रियासाध्यः साधुधर्म्माभिलापाशयरूपः आत्मपरिणामः, साधुधर्म्मः पुनः सामायिकादिगतविशुद्धक्रियाभिव्यङ्ग्यः सकलसत्त्वहिताशयाऽमृतलक्षणः स्वपरिणाम एव, क्षायोपशमिकादिभावस्वरूपत्वाद्धर्म्मस्य, नायं भगवदनुग्रहमन्तरेण, विचित्रहेतुप्रभवत्वेऽपि महानुभावतयाऽस्यैव प्राधान्यात्, भवत्येवैतदासन्नस्य भगवति बहुमानः, ततो हि सद्देशनायोग्यता, ततः पुनरयं नियोगतः इत्युभयतत्स्वभावतया तदाधिपत्यसिद्धेः, कारणे कार्योपचाराद्धर्म्मं ददतीति धर्मदाः २० ॥

तथा 'धर्मदेसयाणं' तत्र धर्म्मः—प्रस्तुत एव तं यथाभव्यमभिदधति, तद्यथा—प्रदीप्तगृहोदरकल्पोऽयं भवो, निवासः शारीरादिदुःखानां, न युक्त इह विदुपः प्रमादः, यतः अतिदुर्लभेयं मानुष्यावस्था, प्रधानं परलोकसाधनं, परिणामकटवो विषयाः, विप्रयोगान्तानि सत्सङ्गतानि, पातभयातुरमविज्ञातपातमायुः, तदेवं व्यवस्थिते विध्यापनेऽस्य यतितव्यं, एतच्च सिद्धान्तवासनासारो धर्ममेघो यदि परं विध्यापयति, अतः स्वीकर्त्तव्यः सिद्धान्तः, सम्यक् सेवितव्यास्तदभिज्ञाः, भावनीयं मुण्डमालालुकाज्ञातं, त्यक्तव्या खल्वसदपेक्षा, भवितव्यमाज्ञाप्रधानेन, उपादेयं प्रणिधानं, पोपणीयं साधुसेवया धर्म्मशरीरं, रक्षणीयं प्रवचनमालिन्यम्, एतच्च विधिप्रवृत्तः सम्पादयति, अतः सर्वत्र विधिना प्रवर्त्तितव्यं सूत्रात्, ज्ञातव्य आत्मभावः, प्रवृत्तावपेक्षितव्यानि निमित्तानि, यतितव्यमसम्पन्नयोगेपु, लक्षयितव्या विस्रोतसिका, प्रतिविधेयमनागतमस्याः भयशरणाद्युदाहरणेन, भवत्येवं सोपक्रमकर्म्मनाशः

निरुपक्रमानुबन्धव्यवच्छित्तिरित्येवं धर्म्मं देशयन्तीति धर्म्मदेशकाः २१ ॥

तथा "धम्मनायगाणं" इह धर्मः—अधिकृत एव, तस्य स्वामिनः, तल्लक्षणयोगेन, तद्यथा—तद्वशीकरणभावात्[1]तदुत्तमावाप्ते[2]स्तत्फलपरिभोगा[3]त्तद्विघातानुपपत्तेः[4], तथाहि—एतद्वशिनो भगवन्तः विधिसमासादनेन १ विधिनाऽयमाप्तो भगवद्भिः, तथा निरतिचारपरिपालनतया २, पालितश्चातिचारविरहेण, एवं यथोचितदानतो ३ दत्तश्च यथाभव्यं, तथा तत्रापेक्षाभावेन ४, नामीषां दाने वचनापेक्षा (१,) एवं च तदुत्तमावाप्तयश्च भगवन्तः, प्रधानक्षायिकधर्म्मावाप्त्या १ तीर्थकरत्वात्प्रधानोऽयं भगवतां, तथा परार्थसम्पादनेन २ सत्त्वार्थकरणशीलतया, एवं हीनेऽपि प्रवृत्तेः, अश्वबोधाय गमनाकर्णनात्, तथा तथाभव्यत्वयोगात् अत्युदारमेतदेतेषाम् (२)। एवं तत्फलपरिभोगयुक्ताः सकलसौन्दर्येण, निरुपमं रूपादि भगवतां, तथा प्रातिहार्ययोगात्, नान्येषामेतत्, एवं उदारद्ध्र्यनुभूतेः, समग्रपुण्यसम्भारजेयं, तथा तदाधिपत्यतो भावात्, न देवानां स्वातन्त्र्येण (३) एवं तद्विघातरहिताः, अवन्ध्यपुण्यबीजत्वात्, एतेषां स्वाश्रयपुष्टमेतत्, तथा अधिकानुपपत्तेः, नातोऽधिकं पुण्यं, एवं पापक्षयभावात्, निर्दग्धमेतत्, तथाऽहेतुकविघातासिद्धेः सदा सत्त्वादिभावेन (४)। एवं धर्मस्य नायका धर्म्मनायका इति २२ ॥

५

तथा—'धम्मसारहीणं'इहापि धर्म्मोऽधिकृत एव,तस्य स्वपरापेक्षया सम्यक् प्रवर्त्तन[1]पालन[2]दमन[3]योगतः सारथित्वं, तद्यथा—सम्यक् प्रवर्त्तनयोगेन परिपाकापेक्षणात् प्रवर्त्तकज्ञानसिद्धेः(१) अपुनर्बन्धकत्वात् प्रकृत्याभिमुख्योपपत्तेस्तथा गाम्भीर्ययोगात् साधुसहकारिप्राप्तेरनुबन्धप्रधानत्वात् अतीचारभीरुत्वोपपत्तेः, एतेन पालनाऽयोगः प्रत्युक्तः, सम्यक्प्रवर्त्तनस्य निर्वहणफलत्वात्, नान्यथा सम्यक्त्वमिति समयविदः (२)। एवं दमनयोगेन, दान्तो ह्येवं धर्म्मः कर्म्मवशितया, कृतोऽव्यभिचारी अनिवर्त्तकभावेन, नियुक्तः

१०

॥ २१ ॥

॥ २१ ॥

सकार्ये, स्वाङ्गोपचयकारितया नीतः स्वात्मीभावं, तत्प्रकर्षस्यात्मरूपत्वेन, भावधर्म्मासौ हि भवत्येवैतदेवं, तदाद्यस्थानस्याप्येवंप्रवृत्तेरवन्ध्यबीजत्वात्, सुसंवृतकाञ्चनरत्नकरण्डकप्राप्तितुल्या हि प्रथमधर्मस्थानप्राप्तिरित्यन्यैरप्यभ्युपगमात्, तदेवं धर्म्मस्य सारथयो धर्म्मसारथयः २३ ॥

तथा "धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टीणं" धर्म्मोऽधिकृत एव, स एव वरं–प्रधानं, चतुरन्तहेतुत्वात् चतुरन्तं, चक्रमिव चक्रं, तेन वर्त्तितुंशीलं येषां ते तथाविधाः,इदमत्र हृदयम्-यथोदितधर्म्म एव वरं-प्रधानं चक्रवर्तिचक्रापेक्षया लोकद्वयोपकारित्वेन कपिलादिप्रणीतधर्म्मचक्रापेक्षया वा त्रिकोटिपरिशुद्धतया चत्वारो-गतिविशेषाः नारकतिर्यग्नरामरलक्षणाः तदुच्छेदेन तदन्तहेतुत्वाच्चतुरन्तं, चतुर्भिर्वाऽन्तो यस्मिंस्तच्चतुरन्तं, कैश्चतुर्भिः १-दानशीलतपोभावनाख्यैर्द्धर्म्मैः, अन्तः प्रक्रमाद्भवान्तोऽभिगृह्यते, चक्रमिव चक्रम् अतिरौद्रमहामिथ्यात्वादिलक्षणभावशत्रुलवनात्, तथा च लूयन्त एवानेन भावशत्रवो मिथ्यात्वादय इति प्रतीतं, दानाद्यभ्यासादाग्रहनिवृत्त्यादिसिद्धेः, महात्मनां स्वानुभवसिद्धमेतत्, एतेन च वर्त्तन्ते भगवन्तः तथाभव्यत्वनियोगतो वरबोधिलाभादारभ्य तथातथौचित्येन, आसिद्धिप्राप्तेः एवमेव वर्त्तनादिति, तदेवमेतेन वर्त्तितुं शीला धर्मवरचतुरन्तचक्रवर्त्तिनः २४॥ एवं धर्म्मदत्व–धर्म्मदेशकत्व–धर्म्मनायकत्व–धर्म्मसारथित्व–धर्म्मवरचतुरन्तचक्रवर्त्तित्वैर्विशेषोपयोगसिद्धेः स्तोतव्यसम्पद एव विशेषेणोपयोगसम्पद् इति ६॥

एते च कैश्चिदिष्टतत्त्वदर्शनवादिभिर्बौद्धभेदैरन्यत्र प्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरा एवेष्यन्ते " तत्त्वमिष्टं तु पश्यतु " इतिवचनाद्, एतन्निराचिकीर्षयाऽऽह–" अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरेभ्यः " अप्रतिहते–सर्वत्राप्रतिस्खलिते क्षायिकत्वाद् वरे–प्रधाने ज्ञानदर्शने–विशेषसामान्यावबोधरूपे धारयन्तीति समासः, सर्वज्ञानदर्शनस्वभावत्वे निरावरणत्वेन, अन्यथा तत्त्वायोगात्, सर्वज्ञस्वभा-

वत्वं च सामान्येन सर्वावबोधसिद्धेः,विशेषाणामपि ज्ञेयत्वेन ज्ञानगम्यत्वात्, न चैते साक्षात्कारमन्तरेण गम्यन्ते, सामान्यरूपानतिक्रमात्, निरावरणत्वं चावरणक्षयात्, क्षयी च प्रतिपक्षसेवनया तत्तानवोपलब्धेः, तत्क्षये च सर्वज्ञानं, तत्स्वभावत्वेन, दृश्यते चावरणहानिसमुत्थो ज्ञानातिशयः, न चास्य कश्चिदविषय इति स्वार्थानतिलङ्घनमेव, इत्थं चैतद्, अन्यथा अविकलपरार्थसम्पादनासम्भवः, तदन्याशयाद्यपरिच्छेदादिति सूक्ष्मधिया भावनीयं, ज्ञानग्रहणं चादौ सर्वा लब्धयः साकारोपयोगोपयुक्तस्येति ज्ञापनार्थमिति अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधराः २५ ॥

५

एतेऽप्याजीविकनयमतानुसारिभिर्गोशालशिष्यैस्तत्त्वतः खल्वव्यावृत्तच्छद्मान एवेष्यन्ते "तीर्थनिकारदर्शनादागच्छन्तीति" वचनाद्, एतन्निवृत्त्यर्थमाह—'वियट्टछउमाणं' व्यावृत्तच्छद्मभ्यः, छादयतीति छद्म—घातिकर्माभिधीयते ज्ञानावरणादि, तद्बन्धयोग्यतालक्षणश्च भवाधिकार इति, असत्यस्मिन् कर्मयोगाभावात्, अत एवाहुरपरे—"असहजाऽविद्ये"ति, व्यावृत्तं छद्म येषां ते तथाविधा इति विग्रहः, नाक्षीणे संसारेऽपवर्गः, क्षीणे च न जन्मपरिग्रह इत्यसत्, हेत्वभावेन सदा तदापत्तेः, न तीर्थनिकारो हेतुः, अविद्याऽभावेन तत्संभवाभावात्, तद्भावे च छद्मस्थास्ते, कुतस्तेषां केवलमपवर्गो वेति? भावनीयमेतत्, न चान्यथा भव्योच्छेदेन संसारशून्यतेत्यसदालम्बनं ग्राह्यं, आनन्त्येन भव्योच्छेदासिद्धेः, अनन्तानन्तकस्यानुच्छेदरूपत्वाद्,अन्यथा सकलमुक्तिभावेनेष्टसंसारिवदुपचरितसंसारभाजः सर्वसंसारिण इति बलादापद्यते, अनिष्टं चैतदिति, व्यावृत्तच्छद्मान इति २६ ॥

१०

एवमप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरत्वेन व्यावृत्तच्छद्मतया चैतद्रूपत्वात् स्तोतव्यसम्पद एव सकारणा स्वरूपसम्पदिति ७॥

एतेऽपि कल्पिताविद्यावादिभिस्तत्त्वान्तवादिभिः परमार्थेनाजिनादय एवेष्यन्ते "भ्रान्तिमात्रमसदविद्येति" वचनाद्, एतद्व्य-

पोहायाह-"जिणाणं जावयाणं"जिनेभ्यो जापकेभ्यः, तत्र रागद्वेपकपायेन्द्रियपरीपहोपसर्ग्गघातिकर्म्मजेतृत्वाज्जिनाः, न खल्वेपामसतां जयः, असत्त्वादेव हि सकलव्यवहारगोचरातीतत्वेन जयविपयताऽयोगात्, भ्रान्तिमात्रकल्पनाऽप्येपामसङ्गतैव, निमित्तमन्तरेण भ्रान्तेरयोगात्, न चासदेव निमित्तम्, अतिप्रसङ्गात्, चितिमात्रादेव तु तदभ्युपगमेऽनुपरम इत्यनिर्मोक्षप्रसङ्गः, तथापि तदसत्त्वेऽनुभववाधा, न हि मृगतृष्णिकादावपि जलाद्यनुभवोऽनुभवात्मनाऽप्यसन्नेव, आविद्धदङ्गनादि सिद्धमेतत्, न चायं पुरुपमात्रनिमित्तः, सर्वत्र सदाऽभावानुपपत्तेः, नैवं चितिमात्रनिवन्धना रागादय इति भावनीयम्, एवं च तथाभव्यत्वादिसामग्रीसमुद्भूतचरणपरिणामतो रागादिजेतृत्वादिना तात्त्विकजिनादिसिद्धिः २७ ॥

जिनजापकाः तीर्णतारकाः

५

एते चावर्त्तकालकारणवादिभिरनन्तशिष्यैर्भावतोऽतीर्णादय एवेष्यन्ते "काल एव कृत्स्नं जगदावर्त्तयती" तिवचनाद्, एतन्निरासायाह-"तीर्णेभ्यस्तारकेभ्यः" ज्ञानदर्शनचारित्रपोतेन भवार्णवं तीर्णवन्तस्तीर्णाः, नैतेषां जीवितावर्त्तवद्भवावर्त्तो, निवन्धनाभावात्, न ह्यस्यायुष्कान्तरवद्भवाधिकारान्तरं, तद्भावेऽत्यन्तमरणवन्मुक्त्यसिद्धेः, तत्सिद्धौ च तद्भावेन भवनाभावः, हेत्वभावात्, न हि मृतः तद्भावेन भवति, मरणभावविरोधात्, एतेन ऋत्त्वावर्त्तनिदर्शनं प्रत्युक्तं, न्यायानुपपत्तेः, तदावृत्तौ तदवस्थाभावेन परिणामान्तरायोगात्, अन्यथा तस्यावृत्तिरित्ययुक्तं, तस्य तदवस्थानिवन्धनत्वात्, अन्यथा तदहेतुकत्वोपपत्तेः, एवं न मुक्तः पुनर्भवे भवति, मुक्तत्वविरोधात्, सर्वथा भवाधिकारनिवृत्तिरेव मुक्तिरिति, तद्भावेन भावतस्तीर्णादिसिद्धिः २८ ॥

१०

एतेऽपि परोक्षज्ञानवादिभिर्मीमांसकभेदैर्नीत्या अवुद्धादय एवेष्यन्ते, "अप्रत्यक्षा च नो वुद्धिः, प्रत्यक्षोऽर्थः" इति वचनाद्, एतद्व्यवच्छेदार्थमाह-"वुद्धेभ्यः वोधकेभ्यः" अज्ञाननिद्राप्रसुप्ते जगत्यपरोपदेशेन जीवाजीवादिरूपं तत्त्वं वुद्धवन्तो वुद्धाः, स्वसं-

॥ २४ ॥

विदितेन ज्ञानेन, अन्यथा बोधायोगात्, नास्वसंविदिताया बुद्धेरवगमे कश्चिदुपायः, अनुमानादिबुद्धेरविषयत्वात्, न ज्ञानव्यक्ति-
विषयः, तदा तदसत्त्वात्, न तत्सामान्यं, तदात्मकत्वात्, न च व्यक्त्यग्रहे तद्ग्रह इत्यपि चिन्त्यं, नार्थप्रत्यक्षता लिङ्गं, यत्प्रत्य-
क्षपरिच्छेद्योऽर्थ एवार्थप्रत्यक्षता, प्रत्यक्षकर्मरूपतामापन्नोऽर्थ एव,न चेयमस्य विशिष्टावस्था विशेषणाप्रतीतौ प्रतीयत इति परिभा-
वनीयम् ॥ एवं चेन्द्रियवदज्ञातस्वरूपैवेयं स्वकार्यकारिणीत्यप्ययुक्तमेव, तत्कार्यप्रत्यक्षत्वेन वैधर्म्म्याद्, अतोऽर्थप्रत्यक्षताऽर्थपरि-
च्छेद एवेति नीत्या बुद्धादिसिद्धिः २९ ॥ ५

एतेऽपि जगत्कर्तृलीनमुक्तवादिभिः सन्तपनविनेयैस्तत्त्वतोऽमुक्तादय एवेष्यन्ते, "ब्रह्मवद्ब्रह्मसङ्गतानां स्थिति" रिति वचनाद्,
एतन्निराचिकीर्षयाऽऽह-"मुत्ताणं मोयगाणं" मुक्तेभ्यो मोचकेभ्यः,चतुर्गतिविपाकचित्रकर्म्मबन्धमुक्तत्वान्मुक्ताः,कृतकृत्या निष्ठि-
तार्था इति योऽर्थः, न जगत्कर्त्तरि लये निष्ठितार्थत्वं, तत्करणेन कृतकृत्यत्वायोगात्, हीनादिकरणे चेच्छाद्वेषादिप्रसङ्गः, तद्व्य-
तिरेकेण तथाप्रवृत्त्यसिद्धेः, एवं सामान्यसंसारिणोऽविशिष्टतरं मुक्तत्वमिति चिन्तनीयं, निमित्तकर्तृत्वाभ्युपगमे तु तत्त्वतोऽकर्तृत्वं,
स्वातन्त्र्यासिद्धेः, न च द्वयोरेकीभावोऽन्यतराभावप्रसङ्गात्, न सत्तायाः सत्तान्तरप्रवेशेऽनुपचयः, उपचये च सैव सेत्ययुक्तं, तद- १०
न्तरमासन्नः स इति नीतिः, नैवमन्यस्यान्यत्र लय इति मोहविषप्रसरकटकबन्धः, तदेवं निमित्तकर्तृत्वपरभावनिवृत्तिभ्यां तत्त्वतो
मुक्तादिसिद्धिः ३० ॥ एवं जिनजापकतीर्णतारकबुद्धबोधकमुक्तमोचकभावेन स्वपरहितसिद्धेरात्मतुल्यपरफलकर्त्तृत्वसम्पदिति ८॥

एतेऽपि बुद्धियोगज्ञानवादिभिः कापिलैरसर्वज्ञा असर्वदर्शिनश्चेष्यन्ते, "बुद्ध्यध्यवसितमर्थं पुरुषश्चेतयते" इति वचनाद्,एतन्निराक-
रणायाह-"सर्वज्ञेभ्यः सर्वदर्शिभ्यः" सर्वं जानन्तीति सर्वज्ञाः,सर्वं पश्यन्तीति सर्वदर्शिनः,तत्स्वभावत्वे सति निरावरणत्वात्,मत्तो-

॥ २५ ॥

ऽन्ये मदर्थाश्च गुणा इत्यतस्तत्तत्स्वभावत्वसिद्धिः, उक्तं च–" स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या भावशुद्धया। चन्द्रिकावच्च विज्ञानं, तदावरणमभ्रवद् ॥१॥" इत्यादि, न करणाभावे कर्त्ता तत्फलसाधक इत्यनैकान्तिकं, परिनिष्ठितप्लवकस्य तरण्डकाभावे प्लवनसंदर्शनादिति, न चौदयिकक्रियाभावरहितस्य ज्ञानमात्राद् दुःखादयः, तथाऽनुभवतस्तत्स्वभावत्वोपपत्तेः। अन्यस्त्वाह–ज्ञानस्य विशेषविषयत्वाद्दर्शनस्य च सामान्यविषयत्वात्तयोः सर्वार्थविषयत्वमयुक्तं, तदुभयस्य सर्वार्थविषयत्वादिति, उच्यते, नहि सामान्यविशेषयोर्भेद एव, किन्तु त एव पदार्थाः समविषमतया सम्प्रज्ञायमानाः सामान्यविशेषशब्दाभिधेयतां प्रतिपद्यन्ते, ततश्च त एव ज्ञायन्ते त एव दृश्यन्ते इति युक्तं ज्ञानदर्शनयोः सर्वार्थविषयत्वमिति, आह-एवमपि ज्ञानेन विषमताधर्म्मविशिष्टा एव गम्यन्ते, न समताधर्म्मविशिष्टा अपि, तथा दर्शनेन च समताधर्म्मविशिष्टा एव गम्यन्ते, न विषमताधर्म्मविशिष्टा अपि, ततश्च ज्ञानेन समताख्यधर्माग्रहणा द् दर्शनेन विषमताख्यधर्म्माग्रहणाद् धर्म्माणामपि चार्थत्वाद् अयुक्तमेव तयोः सर्वार्थविषयत्वमिति, न, धर्म्मधर्मिणोः सर्वथा भेदानभ्युपगमात्, ततश्चाभ्यन्तरीकृतसमताख्यधर्माण एव विषमताधर्म्मविशिष्टा ज्ञानेन गम्यन्ते, तथा अभ्यन्तरीकृतविषमताख्यधर्म्माण एव च समताधर्म्मविशिष्टा दर्शनेन गम्यन्ते इत्यतो न दोषः, एतदुक्तं भवति–जीवस्वाभाव्यात् सामान्यप्रधानं उपसर्जनीकृतविशेषमर्थग्रहणं दर्शनमुच्यते, तथा प्रधानविशेषमुपसर्जनीकृतसामान्यं च ज्ञानमिति कृतं विस्तरेण। अपर आह–मुक्तात्मनोऽमूर्त्तत्वात् ज्ञानस्यापि तद्धर्म्मत्वेन तत्त्वात् विषयाकारताऽयोगतस्तत्त्वतो ज्ञानाभावः, निस्तरङ्गमहोदधिकल्पो ह्यसौ, तत्तरङ्गतुल्याश्च महदादिपवनयोगतो वृत्तय इति तदभावात्तदभावः, एवं सर्वज्ञत्वाद्यनुपपत्तिरेवेति, एतदप्यसत्, विषयग्रहणपरिणामस्याकारत्वात्, तस्य चामूर्त्तेऽप्यविरोधात्, अनेकविषयस्यापि चास्य सम्भवात्, चित्रास्तरणादौ तथोपलब्धेरिति ॥

॥ २६ ॥

एतेन विषयाकाराप्रतिसङ्क्रमादिना ज्ञानस्य प्रतिबिम्बाकारताप्रतिक्षेपः प्रत्युक्तः, विषयग्रहणपरिणामस्यैव प्रतिबिम्बत्वेनाभ्युपगमात्, एवं साकारं ज्ञानमनाकारं च दर्शनमित्यपि सिद्धं भवति, ततश्च सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनस्तेभ्यो नम इति क्रियायोगः ३१ ॥

एते च सर्वेऽपि सर्वगतात्मवादिभिर्द्रव्यादिवादिभिस्तत्त्वेन सदा लोकान्तशिवादिस्थानस्था एवेष्यन्ते, "विभुर्नित्य आत्मे"ति वचनाद्, एतदपोहायाह-"**शिवमचलमरुजमनन्तमक्षयमव्याबाधमपुनरावृत्ति सिद्धिगतिनामधेयं स्थानं सम्प्राप्तेभ्यः**" इह तिष्ठन्त्यस्मिन्निति स्थानं व्यवहारतःसिद्धिक्षेत्रं, 'इह बोंदिं चइत्ताणं,तत्थ गंतूण सिज्झइ'त्तिवचनात्,निश्चयतस्तु तत्स्वरूपमेव, 'सर्वे भावा आत्मभावे तिष्ठन्ती' तिवचनात्, एतदेव विशेष्यते, तत्र "शिवम्" इति सर्वोपद्रवरहितत्वाच्छिवं, तथा स्वाभाविकप्रायोगिकचलनक्रियापोहान्न चलम् अचलं,तथा रुजाशब्देन व्याधिवेदनाभिधानं,ततश्चाविद्यमानरुजमरुजं, तन्निबन्धनयोः शरीरमनसोरभावात्, तथा नास्यान्तो विद्यत इत्यनन्तं, केवलात्मनोऽनन्तत्वात्, तथा नास्य क्षयो विद्यत इत्यक्षयं, विनाशकारणाभावात्, सततमनश्वरमित्यर्थः, तथा अविद्यमानव्याबाधमव्याबाधं, अमूर्त्तत्वात्, तत्स्वभावत्वादिति भावना, तथा न पुनरावृत्तिः, आवर्त्तनमावृत्तिः, भवार्णवे तथा तथाऽऽवर्त्तनमित्यर्थः, तथा सिध्यन्ति-निष्ठितार्था भवन्त्यस्यां प्राणिन इति सिद्धिः-लोकान्तक्षेत्रलक्षणा, सैव च गम्यमानत्वाद्गतिः, सिद्धिगतिरेव नामधेयं यस्य तत्तथाविधमिति, स्थानं प्रागुक्तमेव, इह च स्थानस्थानिनोरभेदोपचारादेवमाहेति, "सम्प्राप्ताः" इति सम्यग्-अशेषकर्म्मविच्युत्या स्वरूपगमनेन परिणामान्तरापत्त्या प्राप्ताः, न विभूनां नित्यानां चैवं प्राप्तिसम्भवः, सर्वगतत्वे सति सदैकस्वभावत्वात्, विभूनां सदा सर्वत्र भावः, नित्यानां चैकरूपतयाऽवस्थानं, तद्भावाव्ययस्य नित्यत्वाद्,अतः क्षेत्रासर्वगतपरिणामिनामेवैवं प्राप्तिसम्भव इति भावनीयं, तत्तेभ्यो नम इति क्रियायोग इति ३२ ॥

शिवादि-
स्थानप्राप्तिः

५

१०

॥ २७ ॥

एवंभुता एव प्रेक्षावतां नमस्काराहाः, आद्यन्तसङ्गतश्च नमस्कारो मध्यव्यापीति भावना, जितभया अप्येत एव नान्ये इति प्रतिपादयन्नाह—"नमो जिनेभ्यः जितभयेभ्यः" नम इति पूर्ववत्, जिना इतिच, जितभयाः-भवप्रपञ्चनिवृत्तेः क्षपितभया इत्युक्तं भवति, अनेनाद्वैतमुक्तव्यवच्छेदः, तत्र हि क्षेत्रज्ञाः परमब्रह्मविस्फुलिङ्गकल्पाः, तेषां च ततः पृथग्भावेन ब्रह्मसत्तात एव कश्चिदपरो हेतुरिति, सा तल्लयेऽपि तथाविधैव, तद्वदेव भूयः पृथक्त्वापत्तिः, एवं हि भूयो भवभावेन न सर्वथा जितभयत्वं, सहजभवभावव्यवच्छित्तौ तु तत्तत्स्वभावतया भवति उक्तवत् शक्तिरूपेणापि सर्वथा भयपरिक्षय इति निरुपचरितमेतत्, न सकृद्विचटनस्वभावत्वकल्पनयाऽद्वैतेऽप्येवमेवादोष इति न्याय्यं वचः, अनेकदोषोपपत्तेः, तथाहि—तद्विचटनं शुद्धादशुद्धाद्वा ब्रह्मण इति निरूपणीयमेतत्, शुद्धविचटने कुतस्तेषामिहाशुद्धिः?, अशुद्धविचटने तु तत्र लयोऽपार्थकः, न चैवमेकमविभागं च तदिति, अनेकत्वे च परमताङ्गीकरणमेव, तद्विभागानामेव नीत्या आत्मत्वादिति, एतेन यदाह—परमब्रह्मण एते क्षेत्रविदोऽंशा व्यवस्थिता वचनात्। वह्निस्फुलिङ्गकल्पाः समुद्रलवणोपमास्त्वन्ये ॥१॥ सादिपृथक्त्वममीषामनादि वाऽहेतुकादि वा चिन्त्यम्। युक्त्या ह्यतीन्द्रियत्वात् प्रयोजनाभावतश्चैव ॥२॥ कूपे पतितोत्तारणकर्तुस्तदुपायमार्गणं न्याय्यम्। नतु पतितः कथमयमिति हन्त तथादर्शनादेव ॥३॥ भवकूपपतितसत्त्वोत्तारणकर्तुरपि युज्यते ह्येवम्। तदुपायमार्गणमलं वचनाच्छेपव्युदासेन ॥४॥ एवं चाद्वैते सति वर्णविलोपाद्यसङ्गतं नीत्या। ब्रह्मणि वर्णाभावात् क्षेत्रविदां द्वैतभावाच्च ॥५॥" इत्यादि, एतदपि प्रतिक्षिप्तं, श्रद्धामात्रगम्यत्वात्, दृष्टेष्टाविरुद्धस्य वचनस्य वचनत्वाद्, अन्यथा ततः प्रवृत्त्यसिद्धेः, वचनानां बहुत्वात् मिथो विरुद्धोपपत्तेः, विशेषस्य दुर्लक्षत्वात्, एकप्रवृत्तेरपरबाधितत्वात्, तत्त्यागादितरप्रवृत्तौ यदृच्छा, वचनस्याप्रयोजकत्वात्, तदन्तरनिराकरणादिति, न ह्यदुष्टं ब्राह्मणं प्रव्रजितं वा अवमन्य-

मानो दुष्टं वा मन्यमानः तद्भक्त इत्युच्यते, न च दुष्टेतरावगमो विचारणमन्तरेण, विचारश्च युक्तिगर्भ इत्यालोचनीयमेतत्, कूपपतितोदाहरणमप्युदाहरणमात्रं, न्यायानुपपत्तेः, तदुद्भूतादेरपि तथादर्शनाभावात्, तत्र चोत्तारणे दोषसम्भवात्, तथा कर्त्तुमशक्यत्वात्, प्रयासनैष्फल्यात्, न चोपायमार्गणमपि न विचाररूपं, तदिहापि विचारोऽनाश्रयणीय एव, दैवायत्तं च तद्, अतीन्द्रियं च दैवमिति युक्तेरविषयः, शकुनाद्यागमयुक्तिविषयतायां तु समान एव प्रसङ्ग इतरत्रापीति, तस्माद्यथाविषयं त्रिकोटिपरिशुद्धविचारशुद्धितः प्रवर्त्तितव्यमिति, उक्तं च—"आगमेनानुमानेन, ध्यानाभ्यासरसेन च। त्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञां, लभते तत्त्वमुत्तमम् ॥१॥ आगमश्चोपपत्तिश्च, सम्पूर्णं दृष्टिलक्षणम्। अतीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भावप्रतिपत्तये ॥ २ ॥ आगमो ह्याप्तवचनमाप्तं दोषक्षयाद्विदुः। वीतरागोऽनृतं वाक्यं, न ब्रूयाद्धेत्वसम्भवात् ॥ ३ ॥ तच्चैतदुपपत्त्यैव, गम्यते प्रायशो बुधैः। वाक्यलिङ्गा हि वक्तारः, सद्वाक्यं चोपपत्तिमत् ॥ ४ ॥ अन्यथाऽतिप्रसङ्गः स्यात्, तत्तया रहितं यदि। सर्वस्यैव हि तत्प्राप्तेरित्यनर्थो महानयम् ॥५॥" इत्यलं प्रसङ्गेन, तदेवमर्हतां बहुत्वसिद्धिः, विषयबहुत्वेन च नमस्कर्त्तुः फलातिशयः, सदाशयस्फातिसिद्धेः। आह—एकया क्रियया अनेकविषयीकरणे कैवाशयस्फातिः?, नन्वियमेव यदेकया अनेकविषयीकरणं,विवेकफलमेतत्, आह—एवं ह्येकक्रिययाऽनेकसन्मानानं बहुब्राह्मणैकरूपकदानतुल्यं, तत् कथं नाल्पत्वम्?, उच्यते, क्रियाभेदभावात्, सा हि रत्नावलीदर्शनक्रियेवैकरत्नदर्शनक्रियातो भिद्यते, हेतुफलभेदात्, सर्वार्हदालम्बनेयमिति हेतुभेदः, प्रमोदातिशयजनिकेति च फलभेदः, कथमित्थमल्पत्वं?, ब्राह्मणैकरूपकदानोदाहरणं त्वनुपन्यसनीयमेव, रूपकादिव नमस्कारात् ब्राह्मणानामिवार्हतामुपकारायोगात्, कथं तर्हि तत्फलमिति?, उच्यते, तदालम्बनचित्तवृत्तेः, तदाधिपत्यतः तत एव तद्भावात्, चिन्तामणिरत्नादौ तथा दर्शनादिति वक्ष्यामः, क्रथ-

५

१०

॥ २९ ॥

मेकपूजया सर्वपूजाभिधानं ?, तथा चागमः-"एगम्मि पूइयंमी, सव्वे ते पूइया होंति"। अस्ति एतद्, विशेषविषयं तु तुल्यगुणत्वज्ञापनेनै-
पामनुदारचित्तप्रवर्त्तनार्थं तदन्येषां सर्वसम्पत्परिग्रहार्थं सङ्घपूजादावाशयव्याप्तिप्रदर्शनार्थं च, एवंभूतश्चायमाशय इति, तदाऽपरागत-
हर्षादिलिङ्गसिद्धेर्भावश्रावकस्य विज्ञेय इति, एवमात्मनि गुरुषु च बहुवचनमित्यपि सफलं वेदितव्यं, तत्तुल्यापरगुणसमावेशेन तत्तु-
ल्यानां परमार्थेन तत्त्वात्, कुशलप्रवृत्तेश्च सूक्ष्माभोगपूर्वकत्वात्, अतिनिपुणबुद्धिगम्यमेतदिति पर्याप्तं प्रसङ्गेन। नमो जिनेभ्यो जितभ-
येभ्य इति। सर्वज्ञसर्वदर्शिनामेव शिवाचलादिस्थानसंप्राप्तेर्जितभयत्वाभिधानेन प्रधानगुणापरिक्षयप्रधानफलाप्त्यभयसम्पदुक्तेति ९॥ ५

इह चादौ प्रेक्षापूर्वकारिणां प्रवृत्त्यङ्गत्वात्, अन्यथा तेषां प्रवृत्त्यसिद्धेः, प्रेक्षापूर्वकारित्वविरोधात् स्तोतव्यसम्पदुपन्यासः,
तदुपलब्धावस्या एव प्रधानां साधारणासाधारणरूपां हेतुसम्पदं प्रति भवति विदुषां जिज्ञासा, तद्भाजनमेते इति तदुपन्यासः, तद-
वगमेऽप्यस्या एवासाधारणरूपां हेतुसम्पदं प्रति परम्परया मूलशुद्ध्यन्वेषणपरा एते इति तदुपन्यासः, तत्परिज्ञानेऽपि तस्या एव
सामान्येनोपयोगसम्पदं प्रति परम्परया फलप्रधानारम्भप्रवृत्तिशीला एते इति तदुपन्यासः, तत्परिच्छेदेऽपि उपयोगसम्पद एव
हेतुसम्पदं प्रति विशुद्धिनिपुणारम्भभाज एते इति तदुपन्यासः, एतद्बोधेऽपि स्तोतव्यसम्पद एव विशेषेणोपयोगसम्पदं प्रतीति १०
सामान्यविशेषरूपफलदर्शिन एत इति तदुपन्यासः, एतद्विज्ञानेऽपि स्तोतव्यसम्पद एव सकारणां स्वरूपसम्पदं प्रति विशेषनिश्च-
यप्रिया एते इति तदुपन्यासः, एतत्संवेदनेऽप्यात्मतुल्यपरफलकर्तृत्वसम्पदं प्रतीति अतिगम्भीरोदारा एते इति तदुपन्यासः, एत-
त्प्रतीतावपि प्रधानगुणापरिक्षयप्रधानफलाप्त्यभयसम्पदं प्रति भवति विदुषां जिज्ञासा, दीर्घदर्शिन इति तदुपन्यासः, अनेनैव
क्रमेण प्रेक्षापूर्वकारिणां जिज्ञासाप्रवृत्तिरित्येवं सम्पदामुपन्यासः, एतावत्सम्पत्समन्विताश्च निःश्रेयसनिबन्धनमेते एतद्गुणबहुमान-

॥ ३० ॥

सारं विशेषप्रणिधाननीतितस्तत्तद्वीजाक्षेपसौविहित्येन सम्यगनुष्ठानमिति च ज्ञापनार्थं, एकानेकस्वभाववस्तुप्रतिबद्धश्चायं प्रपञ्च इति सम्यगालोचनीयं, अन्यथा कल्पनामात्रमेता इति फलाभावः, एकानेकस्वभावत्वं तु वस्तुनो वस्त्वन्तरसम्बन्धाविर्भूतानेकसम्बन्धिरूपत्वेन पितृपुत्रभ्रातृभागिनेयादिविशिष्टैकपुरुषवत्, पूर्वापरान्तरितानन्तरितदूरासन्ननवपुराणसमर्थासमर्थदेवदत्तकृतचैत्रस्वामिकलब्धक्रीतहृतादिरूपघटवद्वा, सकललोकसिद्धश्चेह पित्रादिव्यवहारः, भिन्नश्च मिथः, तथा प्रतीतेः, तत्तत्त्वनिबन्धनश्च, अत एव हेतोः, वासनाभेदादेवायमित्ययुक्तं, तासामपि तन्निबन्धनत्वात्, नैकस्वभावादेव ततस्ता इतिरूपात्, रसादिवासनापत्तेः, जातिभेदतो नैतदित्यप्ययुक्तं, नीलात्पीतादिवासनाप्रसङ्गात्, तत्तत्स्वभावत्वान्नैतदित्यप्यसत्, वाङ्मात्रत्वेन युक्त्यनुपपत्तेः, न हि नीलवासनायाः पीतादिवत् पित्रादिवासनाया न भिन्ना पुत्रादिवासनेति निरूपणीयं, नोपादानभेदोऽप्यत्र परिहारः, एकस्यानेकनिमित्तत्वायोगात्, न दर्शनादेवाविरोध इति, अभ्युपगमे विचारोपपत्तेः, न च सोऽप्येवं न विरुध्यत एव, तदेकस्वभावत्वेन विरोधात्, न चैकानेकस्वभावेऽप्ययमिति, तथा दर्शनोपपत्तेरिति, न हि पितृवासनानिमित्तस्वभावत्वमेव पुत्रवासनानिमित्तस्वभावत्वं, नीलपीतादावपि तद्भावापत्तेरिति, परिभावनीयमेतत्, एवं उभयथाऽपि उपादाननिमित्तभेदेन न सर्वथैकस्वभावादेकतोऽनेकफलोदयः, केषाञ्चिदहेतुकत्वोपपत्तेः, एकस्यैकत्रोपयोगेनापरत्राभावात्, अनेककार्यकरणैकस्वभावत्वकल्पना तु शब्दान्तरेणैतदभ्युपगमानुपातिन्येव, निरूपितमेतदन्यत्र, 'यतः स्वभावतो जातमेकं नान्यत्ततो भवेत्। कृत्स्नं प्रतीत्य तं भूतिभावत्वात्तत्स्वरूपवत् ॥ १ ॥ अन्यच्चैवंविधं चेति, यदि स्यात्किं विरुध्यते ?। तत्स्वभावस्य कार्त्स्न्येन, हेतुत्वं प्रथमं प्रति ॥ २ ॥' इत्यादिना ग्रन्थेनेति नेह प्रतन्यते। तदेवं निरुपचरितयथोदितसम्पत्सिद्धौ सर्वसिद्धिरिति व्याख्यातं प्रणिपातदण्डकसूत्रम् ॥ तदेत-

॥ ३१ ॥

दसौ साधुः श्रावको वा यथोदितं पठन् पञ्चाङ्गप्रणिपातं करोति, भूयश्च पादपुञ्छनादिनिषण्णो यथाभावं स्थानवर्णार्थालम्बनगत-चित्तः सर्वसाराणि यथाभूतान्यसाधारणगुणसङ्गतानि भगवतां दुष्टालङ्कारविरहेण प्रकृष्टशब्दानि भाववृद्धयेऽपरयोगव्याघातवर्जनेन परिशुद्धामापादयन् योगवृद्धिमन्येषां सद्विधानतः सर्वज्ञप्रणीतप्रवचनोन्नतिकराणि भावसारं परिशुद्धगम्भीरेण ध्वनिना सुनिभृताङ्गः सम्यगनभिभवन् गुरुध्वनिं, तत्प्रवेशात्, अगणयन् दंशमशकादीन् देहे योगमुद्रया रागादिविषपरममन्त्ररूपाणि महास्तोत्राणि पठति, एतानि च तुल्यान्येव प्रायशः, अन्यथा योगव्याघातः, तदज्ञस्य तदपरश्रवणं, एवमेव शुभचित्तलाभः, तद्व्याघातोऽन्यथेति योगाचार्याः, योगसिद्धिरेव अत्र ज्ञापकं, द्विविधमुक्तं—शब्दोक्तमर्थोक्तं च, तदेतदर्थोक्तं वर्त्तते, शुभचित्तलाभार्थत्वाद्वन्दनाया इति, एवं च सति तन्न किञ्चिद् यदुच्यते परैरुपहासबुद्ध्या प्रस्तुतस्यासारतापादनाय, तद्यथा—'अलमनेन क्षपणकवन्दनाकोलाहलकल्पेन अभाविताभिधानेन,' उक्तवदभाविताभिधानायोगात्, स्थानादिगर्भतया भावसारत्वात्, तदपरस्याऽऽगमबाह्यत्वात्, पुरुषप्रवृत्त्या तु तद्बाधाऽयोगात्, अन्यथाऽतिप्रसङ्गादिति न किञ्चिदेव। एवंभूतैः स्तोत्रैर्वक्ष्यमाणप्रतिज्ञोचितं चेतोभावमापाद्य पञ्चाङ्गप्रणिपातपूर्वकं प्रमोदवृद्धिजनकानभिवन्द्याचार्यादीन् गृहीतभावः सहृदयनटवत् अधिकृतभूमिकासम्पादनार्थं चेष्टते वन्दनासम्पादनाय ॥ इति प्रणिपातसूत्रव्याख्या ॥

स चोत्तिष्ठति जिनमुद्रया पठति चैतत्सूत्रम्—

॥ ३२ ॥ अरिहंतचेइयाणं करेमि काउस्सग्गं वंदणवत्तियाए पूअणवत्तिआए सक्कारवत्तिआए सम्माणवत्तिआए बोहिलाभवत्तिआए निरुवसग्गवत्तिआए सद्धाए मेहाए धिइए धारणाए अणुप्पेहाए वड्ढमाणीए ठामि काउस्सग्गं।' ॥ ३२ ॥

अनेन विधिनाऽऽराधयति स महात्मा वन्दनाभूमिकां, आराध्य चैनां परम्परया नियोगतो निर्वृत्तिमेति, इतरथा तु कूटनटनृत्तवत् अभावितानुष्ठानप्रायं, न विदुषामास्थानिबन्धनम्, अतो यतितव्यमत्रेति, सूत्रार्थस्त्वयम्—अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यादिरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तः—तीर्थंकराः तेषां चैत्यानि—प्रतिमालक्षणानि अर्हच्चैत्यानि, चित्तम्—अन्तःकरणं तस्य भावः कर्म्म वा वर्णदृढादिलक्षणे ष्यञि (वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च पा० ५-१-१२३) कृते चैत्यं भवति, तत्रार्हतां प्रतिमाः प्रशस्तसमाधिचित्तोत्पादकत्वादर्हच्चैत्यानि भण्यन्ते तेषां, किम् ?—'करोमि' इत्युत्तमपुरुषैकवचननिर्देशेनात्माभ्युपगमं दर्शयति, किमित्याह—कायः—शरीरं तस्योत्सर्ग्गः—कृताकारस्य स्थानमौनध्यानक्रियाव्यतिरेकेण क्रियान्तराध्यासमधिकृत्य परित्याग इत्यर्थः, तं कायोत्सर्ग्गम् । आह—कायस्योत्सर्ग्ग इति षष्ठ्या समासः कृतः, अर्हच्चैत्यानामिति च प्रागावेदितं, तत्किमर्हच्चैत्यानां कायोत्सर्गं करोमीति, नेत्युच्यते, षष्ठीनिर्दिष्टं तत्पदं पदद्वयमतिक्रम्य मण्डूकप्लुत्या वन्दनप्रत्ययमित्यादिभिरभिसम्बध्यते, ततश्चार्हच्चैत्यानां वन्दनप्रत्ययं करोमि कायोत्सर्ग्गमिति द्रष्टव्यं, तत्र वन्दनम्—अभिवादनं, प्रशस्तकायवाङ्मनःप्रवृत्तिरित्यर्थः, तत्प्रत्ययं—तन्निमित्तं, तत्फलं मे कथं नाम कायोत्सर्ग्गादेव स्यादित्यतोऽर्थमिति, एवं सर्वत्र भावना कार्या, तथा "पूयणवत्तियाएत्ति" पूजनप्रत्ययं—पूजननिमित्तं, पूजनं—गन्धमाल्यादिभिः समभ्यर्चनं । तथा "सक्कारवत्तियाएत्ति" सत्कारप्रत्ययं-सत्कारनिमित्तं, प्रवरवस्त्राभरणादिभिरभ्यर्चनं सत्कारः। क आह साधुः श्रावको वा ?, तत्र साधोस्तावत्पूजनसत्कारावनुचितावेव, द्रव्यस्तवत्वात्, तस्य च तत्प्रतिषेधात् "तो कसिणसञ्जमविऊ पुप्फाईयं न इच्छन्ति" इतिवचनात्, श्रावकस्तु सम्पादयत्येवैतौ यथाविभवं, तस्य तत्प्रधानत्वात्, तत्र तत्त्वदर्शित्वात्, 'जिणपूयाविभववुड्ढि'त्तिवचनात्, तत्कोऽनयोर्विषय इति, उच्यते, सामान्येन द्वावपि साधुश्रावकौ, साधोः स्वकरणमधिकृत्य

५

१०

॥ ३३ ॥

द्रव्यस्तवप्रतिपेधः, न पुनः सामान्येन, तदनुमतिभावात्, भवति च भगवतां पूजासत्कारावुपलभ्य साधोः प्रमोदः, साधु शोभनमिदमेतावज्जन्मफलमविरतानामितिवचनलिङ्गगम्यः, तदनुमतिरियं, उपदेशदानतः कारणापत्तेश्च, ददाति च भगवतां पूजासत्कारविपयं सदुपदेशं–कर्त्तव्या जिनपूजा, न खलु वित्तस्यान्यच्छुभतरं स्थानमितिवचनसन्दर्भेण, तत्कारणमेतत्, अनवद्यं च तद्, दोषान्तरनिवृत्तिद्वारेण, अयमत्र प्रयोजकोऽंशः, तथाभावतः प्रवृत्तेः, उपायान्तराभावात्, नागभयसुतगर्त्ताकर्षणज्ञातेन भावनीयमेतत्, तदेवं साधुरित्थमेवैतत्सम्पादनाय कुर्वाणो नाविपयः, वचनप्रामाण्यात्, इत्थमेवेष्टसिद्धेः, अन्यथाऽयोगादिति, ५ श्रावकस्तु सम्पादयन्नप्येतौ भावातिशयात् अधिकसम्पादनार्थमाह, न तस्यैतयोः सन्तोषः, तद्धर्म्मस्य तथास्वभावत्वात्, जिनपूजनसत्कारयोः करणलालसः खल्वाद्यो देशविरतिपरिणामः, औचित्यप्रवृत्तिसारत्वेन, उचितौ चारम्भिण एतौ, सदारम्भरूपत्वात्, औचित्याज्ञाऽमृतयोगात्, असदारम्भनिवृत्तेः, अन्यथा तदयोगादतिप्रसङ्गादिति, तथाहि–द्रव्यस्तव एवैतौ, स च भावस्तवाङ्गमिष्टः, तदन्यस्याप्रधानत्वात्, तस्याभव्येष्वपि भावात्, अतः आज्ञयाऽसदारम्भनिवृत्तिरूप एवायं स्यात्, औचित्यप्रवृत्तिरूपत्वेऽप्यल्पभावत्वाद् द्रव्यस्तवः, गुणाय चायं कूपोदाहरणेन, न चैतदप्यनीदृशं इष्टफलसिद्धये, किं त्वाज्ञाऽमृतयुक्तमेव, स्थाने विधिप्रवृत्तेरिति सम्य- १० गालोचनीयमेतत् ॥ तदेवमनयोः साधुश्रावकावेव विपय इत्यलं प्रसङ्गेन। तथा "सम्माणवत्तियाएत्ति" सन्मानप्रत्ययं-सन्माननिमित्तं, स्तुत्यादिगुणोन्नतिकरणं सन्मानः, तथा मानसः प्रीतिविशेप इत्यन्ये। अथ वन्दनपूजनसत्कारसन्मानाः किंनिमित्तमित्यत आह–"बोहिलाभवत्तियाए" बोधिलाभप्रत्ययं–बोधिलाभनिमित्तं, जिनप्रणीतधर्म्मप्राप्तिर्बोधिलाभोऽभिधीयते, अथ बोधिलाभ एव किंनिमित्तमित्यत आह—"निरुवसग्गवत्तियाए" " निरुवसग्गवत्तियाए " निरुपसर्गप्रत्यय–निरुपसर्गनिमित्तं,

निरुपसर्गो–मोक्षः,जन्माद्युपसर्गाभावेन, आह–साधुश्रावकयोर्बोधिलाभोऽस्त्येव, कथं तत्प्रत्ययं ?, सिद्धस्यासाध्यत्वात्, एवं तन्निमित्तो निरुपसर्गोऽपि तथाऽनभिलषणीय एवेति किमर्थमनयोरुपन्यास इति ?, उच्यते, क्लिष्टकर्म्मोदयवशेन बोधिलाभस्य प्रतिपातसम्भवाज्जन्मान्तरेऽपि तदर्थित्वसिद्धेः, निरुपसर्गस्यापि तदायत्तत्वात् सम्भवत्येवं भावातिशयेन रक्षणमित्येतदर्थमनयोरुपन्यासः, न चाप्राप्तप्राप्तावेवेह प्रार्थना, प्राप्तभ्रष्टस्यापि प्रयत्नप्राप्यत्वात्, क्षायिकसम्यग्दृष्ट्यपेक्षयाऽप्यक्षेपफलसाधकबोधिलाभापेक्षयैवमुपन्यासः। अयं च कायोत्सर्गः क्रियमाणोऽपि श्रद्धादिविकलस्य नाभिलषितार्थप्रसाधनायालमित्यत आह–"सद्धाए मेहाए धीइए धारणाए अणुप्पेहाए, वड्ढमाणीए ठामि काउस्सग्गंति" श्रद्धया–हेतुभूतया,न वलाभियोगादिना, श्रद्धा-निजोऽभिलापः, मिथ्यात्वमोहनीयकर्म्मक्षयोपशमादिजन्यश्चेतसःप्रसाद इत्यर्थः,अयं च जीवादितत्त्वार्थानुसारी समारोपविघातकृत् कर्म्मफलसम्बन्धास्तित्वादिसम्प्रत्ययाकारश्चित्तकालुष्यापनायी धर्म्मः, यथोदकप्रसादको मणिः सरसि प्रक्षिप्तः पङ्कादिकालुष्यमपनीयाच्छतामापादयति एवं श्रद्धामणिरपि चित्तसरस्युपपन्नः सर्वं चित्तकालुष्यमपनीय भगवदर्हत्प्रणीतमार्गं सम्यग्भावयतीति, एवं मेधया, न जडत्वेन, मेधा ग्रन्थग्रहणपटुः परिणामः, ज्ञानावरणीयकर्म्मक्षयोपशमजः चित्तधर्म्म इति भावः, अयमपीह सद्ग्रन्थप्रवृत्तिसारः पापश्रुतावज्ञाकारी गुरुविनयादिविधिवल्लभ्यो महाँस्तदुपायेन परिणामः आतुरौषधाप्त्युपादेयतानिदर्शनेन, यथा प्रेक्षावदातुरस्य तथा तथोत्तमौषधाप्तौ विशिष्टफलभव्यतयेतरापोहेन तत्र महानुपादेयभावो ग्रहणादरश्च एवं मेधाविनो मेधासामर्थ्यात् सद्ग्रन्थ एवोपादेयभावो ग्रहणादरश्च, नान्यत्र, अस्यैव भावौषधत्वादिति,एवं च धृत्या–न रागाद्याकुलतया, धृतिर्मनःप्रणिधानं, विशिष्टा प्रीतिः, इयमप्यत्र मोहनीयकर्मक्षयोपशमादिभूता रहिता दैन्यौत्सुक्याभ्यां धीरगम्भीराशयरूपा अवन्ध्यकल्याणनिबन्धनवस्त्वाप्त्युपमया,

५

१०

॥ ३५ ॥

यथा—दौर्गत्योपहतस्य चिन्तामण्याद्यवाप्तौ विज्ञाततद्गुणस्य गतमिदानीं दौर्गत्यमिति विदिततद्विघातभावं भवति धृतिः, एवं जिनधर्म्मचिन्तारत्नप्राप्तावपि विदिततन्माहात्म्यस्य क इदानीं संसार इति तद्दुःखचिन्तारहिता सञ्जायत एवेयमुत्तमालम्बनत्वादिति, एवं धारणया, न चित्तशून्यत्वेन, धारणा—अधिकृतवस्त्वविस्मृतिः, इयं चेह ज्ञानावरणीयकर्म्मक्षयोपशमसमुत्था अविच्युत्यादिभेदवती प्रस्तुतवस्त्वानुपूर्व्वीगोचरा चित्तपरिणतिः, जात्यमुक्ताफलमालाप्रोतकदृष्टान्तेन तस्य यथा तथोपयोगदार्ढ्यात्, अविक्षिप्तस्य सतो यथार्हं विधिवदेतत्प्रोतनेन गुणवती निष्पद्यते अधिकृतमाला, एवमेतद्बलात् स्थानादियोगप्रवृत्तस्य यथोक्तनीत्यैव निष्पद्यते योगगुणमाला, पुष्टिनिबन्धनत्वादिति। एवम् 'अनुप्रेक्षया' न प्रवृत्तिमात्रतया, अनुप्रेक्षा नाम तत्त्वार्थानुचिन्ता, इयमप्यत्र ज्ञानावरणीयकर्म्मक्षयोपशमसमुद्भवोऽनुभूतार्थाभ्यासभेदः परमसंवेगहेतुस्तद्दार्ढ्यविधायी उत्तरोत्तरविशेषसम्प्रत्ययाकारः केवलालोकोन्मुखश्चित्तधर्म्मः, यथा रत्नशोधकोऽनलः रत्नमभि सम्प्राप्तः रत्नमलं दग्ध्वा शुद्धिमापादयति तथा अनुप्रेक्षानलोऽप्यात्मरत्नमुपसंप्राप्तः कर्ममलं दग्ध्वा कैवल्यमापादयति, तथा तत्स्वभावत्वादिति। एतानि श्रद्धादीन्यपूर्वकरणाख्यमहासमाधिबीजानि, तत्परिपाकातिशयतस्तत्सिद्धेः, परिपाचना त्वेषां कुतर्कप्रभवमिथ्याविकल्पव्यपोहतः श्रवणपाठप्रतिपत्तीच्छाप्रवृत्त्यादिरूपा, अतिशयस्त्वस्यास्तथा स्थैर्यसिद्धिलक्षणः प्रधानसत्त्वार्थहेतुरपूर्वकरणावह इति परिभावनीयं स्वयमित्थम्, एतदुच्चारणं त्वेवमेवोपधाशुद्धं सदनुष्ठानं भवतीति, एतद्वानेव चास्याधिकारीति ज्ञापनार्थं, वर्द्धमानया—वृद्धिं गच्छन्त्या, नावस्थितया, प्रतिपदोपस्थाप्येतत्, श्रद्धया वर्द्धमानया एवं मेधयेत्यादि, लाभक्रमादुपन्यासः श्रद्धादीनां, श्रद्धायां सत्यां मेधा, तद्भावे धृतिः, ततो धारणा, तदन्वनुप्रेक्षा, वृद्धिरप्यनेनैव क्रमेण, एवं तिष्ठामि कायोत्सर्गमित्यनेन प्रतिपत्तिं दर्शयति, प्राक् "करोमि" करिष्यामि इति क्रियाभिमुख्यमुक्तं,

साम्प्रतं त्वासन्नतरत्वात्क्रियाकालनिष्ठाकालयोः कथञ्चिद्भेदात्तिष्ठाम्येवाहं, अनेनाभ्युपगमपूर्वं श्रद्धादिसमन्वितं च सदनुष्ठानमिति दर्शयति । आह—श्रद्धादिविकलस्यैवमभिधानं मृषावादः, को वा किमाहेति, सत्यम्, इत्थमेवैतदिति तन्त्रज्ञाः,किन्तु न श्रद्धादिविकलः प्रेक्षावानेवमभिधत्ते, तस्यालोचितकारित्वात्, मन्दतीव्रादिभेदाश्चैते, तथादरादिलिङ्गा इति, नातद्वत आदरादीति, अतस्तदादरादिभावेऽनाभोगवतोऽप्येत इति । इक्षुरसगुडखण्डशर्करोपमाश्चित्तधर्म्मा इत्यन्यैरप्यभिधानात्, इक्षुकल्पं च तदादरादीति भवत्यतः क्रमेणोपायवतः शर्करादिप्रतिमं श्रद्धादीति, कषायादिकटुकत्वनिरोधतः शममाधुर्योपादनसाम्येन चेतस एवमुपन्यास इति, एतदनुष्ठानमेव चैवमिहोपायः, तथा तथा सद्भावशोधनेनेति परिभावनीयं, उक्तं च परैरपि—"आदरः करणे प्रीतिरविघ्नः संपदागमः । जिज्ञासा तज्ज्ञसेवा च, सदनुष्ठानलक्षणम् ॥१॥ अतोऽभिलषितार्थाप्तिस्तत्तद्भावविशुद्धितः । यथेक्षोः शर्कराप्तिः स्यात्, क्रमात्सद्धेतुयोगतः ॥ २ ॥ इत्यादि" अप्रेक्षावतस्तु यदृच्छाप्रवृत्तेः नटादिकल्पस्य गुणद्वेषिणो मृषावाद एव, अनर्थयोगात्, तत्परितोषस्तु तदन्यजनाधःकारी मिथ्यात्वग्रहविकारः, यथोक्तमन्यैः—"दण्डीखण्डनिवसनं, भस्मादिविभूषितं सतां शोच्यम् । पश्यत्यात्मानमलं, ग्रही नरेन्द्रादपि ह्यधिकम् ॥१॥ मोहविकारसमेतः, पश्यत्यात्मानमेवमकृतार्थम् । तद्व्यत्ययलिङ्गरतं कृतार्थमिति तद्ग्रहावेशात् ॥२॥ इत्यादि" । तस्मात्प्रेक्षावन्तमङ्गीकृत्यैतत्सूत्रं सफलं प्रत्येतव्यमिति । किं सर्व्वथा तिष्ठति कायोत्सर्ग्गमुत नेति, आह—

अण्णत्थ ऊससिएणं नीससिएणं खासिएणं छीएणं जंभाइएणं उड्डुएणं वायनिसग्गेणं भमलीए पित्तमुच्छाए सुहुमेहिं अंगसंचालेहिं सुहुमेहिं खेलसंचालेहिं सुहुमेहिं दिट्ठिसंचालेहिं एवमाइएहिं आगारेहिं अभग्गो अविराहिओ हुज्ज मे काउस्सग्गो जाव अरिहंताणं भगवंताणं नमुक्कारेणं न पारेमि ताव कायं ठाणेणं मोणेणं झाणेणं

अप्पाण वोसिरामि ॥

अन्यत्रोच्छ्वसितेन, उच्छ्वसितं मुक्त्वा योऽन्यो व्यापारस्तेनाव्यापारवत इत्यर्थः, एवं सर्वत्र भावनीयं, तत्रोर्ध्वं प्रबलं वा श्वसितमुच्छ्वसित तेन, "नीसासिएण"मिति अधः श्वसितं निःश्वसितं तेन, "खासिएणं"ति कासितेन, कासितं प्रतीतं, "छीएणं"ति क्षुतेन, इदमपि प्रतीतमेव, "जंभाइएणं"ति जृम्भितेन, विवृतवदनस्य प्रबलपवननिर्ग्गमो जृम्भितमुच्यते, "उड्डुएणं"ति उद्गारित प्रतीतं तेन, "वायनिसग्गेणं"ति अधिष्ठानेन पवननिर्ग्गमो वातनिसर्ग्गो भण्यते तेन, "भमलीए"ति भ्रमल्या, इयं चाऽऽकस्मिकी शरीरभ्रमिः प्रतीतैव, "पित्तमुच्छाए"त्ति पित्तमूर्च्छया, पित्तप्राबल्यात् मनाङ् मूर्च्छा भवति, "सुहुमेहिं अङ्गसञ्चालहिं"ति सूक्ष्मैः अङ्गसञ्चारैः, लक्ष्यालक्ष्यैर्गात्रविचलनप्रकारै रोमोद्गमादिभिः, "सुहुमेहिं खेलसञ्चालेहिं"ति सूक्ष्मैः खेलसञ्चारैः, यस्माद् वीर्यसयोगिसद्द्रव्यतया खल्वन्तर्भवन्ति, "सुहुमेहिं दिट्ठिसञ्चालेहि"न्ति सूक्ष्मैर्दृष्टिसञ्चारैः-निमेपादिभिः, "एवमाइएहिं आगारेहिं अभग्गो अविराहिओ हुज्ज मे काउस्सग्गो"त्ति एवमादिभिरिति आदिशब्दाद् यदा ज्योतिः स्पृशति तदा प्रावरणाय कल्पग्रहणं कुर्व्वतोऽपि न कायोत्सर्गभङ्गः, आह—नमस्कारमभिधाय किमिति तद्ग्रहणं न करोति ? येन तद्भङ्गो न भवति, उच्यते, नात्र नमस्कारेण पारणमित्येतावदेव अविशिष्टं कायोत्सर्गमानं क्रियते, किन्तु यो यत्परिमाणो यत्र कायोत्सर्ग उक्तः तत ऊर्ध्वं समाप्तेऽपि तस्मिन् नमस्कारमपठतो भङ्गः, अपरिसमाप्तेऽपि पठतो भङ्ग एव, स चात्र न भवतीति, न चैतत्स्वमनीषिकयैवोच्यते, यत उक्तमार्षे—"अगणी उ छिंदिज्ज व, बोहियखोभाइ दीहडको वा। आगारेहिँ अभग्गो, उस्सगो एवमादीहिं ॥१॥" आक्रियन्त इत्याकाराः, आगृह्यन्त इति भावना, सर्वथा कायोत्सर्गापवादप्रकारा इत्यर्थः, तैः-आकारैर्विद्यमानैरपि, न भग्नोऽभग्नः, भग्नः-सर्वथा नाशितः, न विराधितोऽविराधितः, विरा-

५

१०

धितो–देशभग्नोऽभिधीयते, भूयात्, 'मे' मम कायोत्सर्गः। तत्रानेन सहजा[1]स्तथा अल्पेतरनिमित्ता आगन्तवो[2-3] नियमभाविनश्चाल्पाः बाह्यनिबन्धना[4] बाह्याश्चातिचारजातय [5]इत्युक्तं भवति, उच्छ्वासनिःश्वासग्रहणात् सहजाः,सचित्तदेहप्रतिबद्धत्वात्[1],कासितक्षुतजृम्भितग्रहणात्त्वल्पनिमित्ता आगन्तवः, स्वल्पपवनक्षोभादेस्तद्भावात्[2],उद्गारवातनिसर्गभ्रमिपित्तमूर्च्छाग्रहणात् पुनर्बहुनिमित्ता आगन्तव एव, महाऽजीर्णादेस्तदुपपत्तेः[3],सूक्ष्माङ्गखेलदृष्टिसञ्चारग्रहणाच्च नियमभाविनोऽल्पाः, पुरुषमात्रे सम्भवात्[4], एवमाद्युपलक्षितग्रहणाच्च बाह्यनिबन्धना बाह्यास्तद्द्वारेण प्रसूतेरिति[5],उपाधिशुद्धं परलोकानुष्ठानं निःश्रेयसनिबन्धनमिति ज्ञापनार्थममीपामिहोपन्यासः, उक्तं चागमे–"वयभंगे गुरुदोसो, थेवस्सवि पालणा गुणकरी उ। गुरुलाघवं च णेयं, धम्मंमि अओ उ आगारा ॥१॥" इति,एतेनार्हच्चैत्यवन्दनायोद्यतस्योच्छ्वासादिसापेक्षत्वमशोभनम्,अभक्तेः,न हि भक्तिनिर्भरस्य क्वचिदपेक्षा युज्यत इत्येतदपि प्रत्युक्तं, उक्तवदभक्त्ययोगात्, तथाहि–का खल्वत्रापेक्षा?, अभिष्वङ्गाभावात्, आगमप्रामाण्याद्, उक्तं च–"उस्सासं न निरुंभइ, आभिग्गहिओऽवि किमुय चिट्ठाए?। सज्जमरणं णिरोहे, सुहुमुस्सासं तु जयणाए ॥१॥" न च मरणमविधिना प्रशस्यत इति, अर्थहानेः, शुभभावनाद्ययोगात् स्वप्राणातिपातप्रसङ्गात्, तस्य चाविधिना निषेधात्, उक्तं च–सव्वत्थ सञ्जमं सञ्जमाओ अप्पाणमेव रक्खिज्जा। मुच्चइ अइवायाओ, पुणो विसोही न याविरई ॥१॥" कृतं प्रसङ्गेन, कियन्तं कालं यावत्तिष्ठामीत्यत्राह—"जाव अरहंताण"मित्यादि, यावदिति कालावधारणे, अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यलक्षणां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तेषामर्हतां, भगः-समग्रैश्वर्यादिलक्षणः स विद्यते येषां ते भगवन्तः तेषां सम्बन्धिना नमस्कारेण–'नमो अरिहन्ताणं'त्यनेन "न पारयामि" न पारं गच्छामि, तावत्किमित्याह—"ताव कायं ठाणेणं मोणेणं झाणेणं अप्पाणं वोसिरामि" तावच्छब्देन कालनिर्देशमाह, कायं-देहं स्थानेन-ऊर्ध्वस्थानेन

आकार-
हेतवः

५

१०

॥ ३९ ॥

हेतुभूतेन, तथा मौनेन-वाग्निरोधलक्षणेन, तथा ध्यानेन-धर्मध्यानादिना "अप्पाणं"ति प्राकृतशैल्या आत्मीयम्, अन्ये न पठन्त्ये-
वैनमालापकं "व्युत्सृजामि" परित्यजामि, इयमत्र भावना-कायं स्थानमौनध्यानक्रियाव्यतिरेकेण क्रियान्तराध्यासमधिकृत्य
व्युत्सृजामि, नमस्कारपाठं यावत्प्रलम्बभुजो निरुद्धवाक्प्रसरः प्रशस्तध्यानानुगतस्तिष्ठामीति, ततः कायोत्सर्गं करोतीति। जघ-
न्योऽपि तावदष्टोच्छ्वासमानः। इह च प्रमादमदिरामदापहृतचेतसो यथावस्थितं भगवद्वचनमनालोच्य तथाविधजनासेवनमेव प्रमाण-
यन्तः पूर्वापरविरुद्धमित्थमभिदधति-उत्सूत्रमेतत्, साध्वादिलोकेनानाचरितत्वात्, एतच्चायुक्तं, अधिकृतकायोत्सर्गसूत्रस्यैवार्था-
न्तराभावात्, उक्तार्थतायां चोक्ताविरोधात्, अथ भवत्वयमर्थः कायोत्सर्गकरणे, न पुनरयं स इति, किमर्थमुच्चारणमिति वाच्यं,
वन्दनार्थमिति चेत्, न, अतदर्थत्वात्, अतदर्थोच्चारणे चातिप्रसङ्गात्, कायोत्सर्गयुक्तमेव वन्दनमिति चेत्, कर्त्तव्यस्तर्हि स इति,
भुजप्रलम्बमात्रः क्रियत एवेति चेत्, न, तस्य नित्यप्रमाणत्वात्, चेष्टाऽभिभवभेदेन द्विप्रकारत्वाद्, उक्तं च—"सो उस्सग्गो
दुविहो, चेट्ठाए अभिभवे य णायव्वो। भिक्खायरियाइ पढमो, उवसग्गभिओजणे बीओ ॥१॥" अयमपि चानयोरेवान्यतरः स्यात्,
अन्यथा कायोत्सर्गत्वायोगः, न चाभिभवकायोत्सर्ग एषः, तल्लक्षणायोगात्,एकरात्रिक्यादौ तद्भावात्, चेष्टाकायोत्सर्गस्य चाणी-
यसोऽप्युक्तमानत्वात्, उक्तं च-"उद्देससमुद्देसे, सत्तावीसं अणुण्णवणियाए। अट्ठेव य उस्सासा, पट्ठवणपडिक्कमणमादी ॥१॥"
अत्रायं न गृहीत इति चेत्, न, आदिशब्दावरुद्धत्वाद्, उपन्यस्तगाथासूत्रस्योपलक्षणत्वाद्, अन्यत्रापि चागमे एवंविधसूत्रादनु-
क्तार्थसिद्धेः, उक्तं च-"गोसमुहणंतगादी, आलोइय देसिए य अइयारे। सव्वे समाणइत्ता, हियए दोसे ठवेज्जाहि ॥ १ ॥" अत्र
मुखवस्त्रिकामात्रोक्तेः आदिशब्दाच्छेपोपकरणादिपरिग्रहोऽवसीयते, सुप्रसिद्धत्वात् प्रतिदिवसोपयोगाच्च न भेदेनोक्त इति, अनिय-

तत्वात् दिवसातिचारस्य युज्यत एवेहादिशब्देन सूचनं, नियतं च वन्दनं, तत्कथं तदसाक्षाद्ग्रह इति चेत्, न, तत्रापि रजोहरणाद्युपधिप्रत्युपेक्षणस्य नियतत्वात्, समानजातीयोपादानादिह एतद्ग्रहणमस्त्येव, समानजातीयं च मुखवस्त्रिकायाः शेषोपकरणमिति चेत्, तत्रापि तन्मानकायोत्सर्गलक्षणं समानजातीयत्वमस्त्येवेति मुच्यतामभिनिवेशः, न चेदं साध्वादिलोकेनानाचरितमेव, क्वचित्तदाचरणोपलब्धेः आगमविदाचरणश्रवणाच्च, न चैवंभूतमाचरितमपि प्रमाणं, तल्लक्षणायोगाद्, उक्तं च—"असढेण समाइण्णं, जं कत्थइ केणई असावज्जं। ण णिवारियमण्णेहि य, बहुमणुमयमेयमायरियं ॥१॥" न चैतद् सावद्यं, सूत्रार्थाविरोधात्, सूत्रार्थस्य प्रतिपादितत्वात्, तस्य चाधिकतरगुणान्तरभावमन्तरेण तथाऽकरणविरोधात्, न चान्यैरनिवारितं, तदासेवनपरैरागमविद्भिर्निवारितत्वाद्, अत एव न बहुमतमपीति भावनीयम्, अलं प्रसङ्गेन, यथोदितमान एवेह कायोत्सर्ग इति। इहोच्छ्वासमानमित्थ, न पुनर्ध्येयनियमः, यथापरिणामेनैतत्स्थापने च गुणाः तत्त्वानि वा स्थानवर्णार्थालम्बनानि वा आत्मीयदोषप्रतिपक्षो वा, एतद्विद्याजन्मबीजं तत्पारमेश्वरं, अत इत्थमेवोपयोगशुद्धेः,शुद्धभावोपात्तं कर्म्मावन्ध्यं सुवर्णघटाद्युदाहरणात्, एतदुदयतो विद्याजन्म, कारणानुरूपत्वेन, युक्त्यागमसिद्धमेतत् तल्लक्षणानुपाति च, "वर्चोगृहकृमेर्यद्वद्, मानुष्यं प्राप्य सुन्दरम्। तत्प्राप्तावपि तत्रेच्छा, न पुनः सम्प्रवर्त्तते ॥ १ ॥ विद्याजन्माप्तितस्तद्वद्, विषयेषु महात्मनः। तत्त्वज्ञानसमेतस्य, न मनोऽपि प्रवर्त्तते ॥ २ ॥ विषग्रस्तस्य मन्त्रेभ्यो, निर्विषाङ्गोद्भवो यथा। विद्याजन्मन्यलं मोहविपत्यागस्तथैव हि ॥३॥ शैवे मार्ग्गेऽत्त एवासौ, याति नित्यमखेदितः। न तु मोहविषग्रस्त, इतरस्मिन्निवेतरः ॥४॥ क्रियाज्ञानात्मके योगे, सातत्येन प्रवर्त्तनम्। वीतस्पृहस्य सर्वत्र, यानं चाहुः शिवाध्वनि ॥५॥" इतिवचनात्, अवसितमानुपङ्गिकं, प्रकृतं प्रस्तुमः, स हि कायोत्सर्गान्ते यद्येक एव ततो "नमो अरहंताणं"ति नमस्कारेणोत्सार्य

॥ ४१ ॥

स्तुतिं पठति,अन्यथा प्रतिज्ञाभङ्गः, 'जाव अरहंताणं' इत्यादिनाऽस्यैव प्रतिज्ञातत्वात्, नमस्कारत्वेनास्यैव रूढत्वाद्, अन्यथैतदर्थाभिधानेऽपि दोषसम्भवात्, तदन्यमन्त्रादौ तथादर्शनादिति, अथ बहवस्तत एक एव स्तुतिं पठति, अन्ये तु कायोत्सर्गेणैव तिष्ठन्ति, यावत्स्तुतिपरिसमाप्तिः, अत्र चैवं वृद्धा वदन्ति—यत्र किलाऽऽयतनादौ वन्दनं चिकीर्षितं तत्र यस्य भगवतः सन्निहितं स्थापनारूपं तं पुरस्कृत्य प्रथमकायोत्सर्गः स्तुतिश्च, तथा शोभनभावजनकत्वेन तस्यैवोपकारित्वात्, ततः सर्वेऽपि नमस्कारोच्चारणेन पारयन्तीति व्याख्यातं वन्दनाकायोत्सर्गसूत्रं ॥ ५

पुनरत्रान्तरेऽस्मिन्नेवावसर्प्पिणीकाले ये भारते तीर्थकृतस्तेषामेवैकक्षेत्रनिवासादिनाऽऽसन्नतरोपकारित्वेन कीर्त्तनाय चतुर्विंशतिस्तवं पठति पठन्ति वा, स चायम्—

लोगस्स उज्जोअगरे, धम्मतित्थयरे जिणे। अरिहंते कित्तइस्सं, चउवीसंपि केवली ॥ १ ॥

लोकस्योद्योतकरानित्यत्र विज्ञानाद्वैतव्युदासेनोद्योत्योद्योतकयोर्भेदसंदर्शनार्थं भेदेनोपन्यासः, लोक्यत इति लोकः, लोक्यते प्रमाणेन दृश्यत इति भावः, अयं चेह तावत्पञ्चास्तिकायात्मको गृह्यते, तस्य लोकस्य किम्?, उद्योतकरणशीला उद्योतकरास्तान्, केवलालोकेन तत्पूर्वकवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाशकरणशीलानित्यर्थः, तथा दुर्ग्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्म्मः, उक्तं च—"दुर्ग्गतिप्रसृताञ्जीवान्, यस्माद्धारयते ततः। धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म्म इति स्मृतः ॥ १ ॥" १० इत्यादि, तथा तीर्यतेऽनेनेति तीर्थं, धर्म्म एव धर्म्मप्रधानं वा तीर्थं धर्म्मतीर्थं, तत्करणशीला धर्म्मतीर्थकरास्तान्, तथा रागादिजेतारो जिनास्तान्, तथाऽशोकाद्यष्टप्रातिहार्यादिरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तानर्हतः, 'कीर्त्तयिष्यामि' इति स्वनामभिः स्तोष्ये इत्यर्थः,

'चतुर्विंशति'मिति सङ्ख्या, अपिशब्दो भावतस्तदन्यसमुच्चयार्थ इति, केवलज्ञानमेषां विद्यत इति केवलिनस्तान् केवलिनः। अत्राह—लोकस्योद्योतकरानित्येतावदेव साधु, धर्म्मतीर्थकरानिति न वाच्यं,गतार्थत्वात्, तथाहि—ये लोकस्योद्योतकरास्ते धर्म्मतीर्थकरा एवेति,अत्रोच्यते, इह लोकैकदेशेऽपि ग्रामैकदेशे ग्रामवत् लोकशब्दप्रवृत्तेः मा भूत् तदुद्योतकरेष्ववधिविभङ्गज्ञानिष्वर्कचन्द्रादिपु वा सम्प्रत्यय इत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं धर्म्मतीर्थकरानिति। आह—यद्येवं धर्म्मतीर्थकरानित्येतावदेवास्तु लोकस्योद्योतकरानिति न वाच्यमिति, अत्रोच्यते, इह लोके येऽपि नद्यादिविषमस्थानेपु मुग्धिकया धर्म्मार्थमवतरणतीर्थकरणशीलास्तेऽपि धर्मतीर्थकरा एवोच्यन्ते, तन्मा भूदतिमुग्धबुद्धीनां तेपु सम्प्रत्यय इति तदपनोदाय लोकस्योद्योतकरानप्याहेति। अपरस्त्वाह–जिनानित्यतिरिच्यते, तथाहि–यथोक्तप्रकारा जिना एव भवन्तीति, अत्रोच्यते, मा भूत्कुनयमतानुसारिपरिकल्पितेपु यथोक्तप्रकारेपु सम्प्रत्यय इत्यतस्तदपोहायाह–जिनानिति, श्रूयते च कुनयदर्शने–"ज्ञानिनो धर्म्मतीर्थस्य, कर्त्तारः परमं पदम्। गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥१॥" इत्यादि, तन्नूनं ते न रागादिजेतार इति, अन्यथा कुतो निकारतः पुनरिह भवाङ्कुरप्रभवो ?, बीजाभावात्, तथा चान्यैरप्युक्तम्–"अज्ञानपांशुपिहितं, पुरातनं कर्म्मबीजमविनाशि। तृष्णाजलाभिषिक्तं, मुञ्चति जन्माङ्कुरं जन्तोः॥१॥" तथा–"दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः। कर्म्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाङ्कुरः ॥ १ ॥" इत्यादि, आह—यद्येवं जिनानित्येतावदेवास्तु, लोकस्योद्योतकरानित्याद्यतिरिच्यते, अत्रोच्यते, इह प्रवचने सामान्यतो विशिष्टश्रुतधरादयोऽपि जिना एवोच्यन्ते, तद्यथा–श्रुतजिनाः अवधिजिनाः मनःपर्यायजिनाः छद्मस्थवीतरागाश्च, तन्मा भूत्तेष्वेव सम्प्रत्यय इति तद्व्युदासार्थं लोकस्योद्योतकरानित्याद्यप्यदुष्टमिति, अपरस्त्वाह—अर्हत इति न वाच्यं, न ह्यनन्तरोदितस्वरूपा अर्हद्व्यतिरेकेणापरे भवन्तीति,

अत्रोच्यते, अर्हतामेव विशेष्यत्वान्न दोष इति। आह–यद्येवं हन्त तर्ह्यर्हत इत्येतावदेवास्तु, लोकस्योद्योतकरानित्यादि पुनरपार्थकं, न, तस्य नामाद्यनेकभेदत्वात् भावार्हत्सङ्ग्रहार्थत्वादिति, अपरस्त्वाह–केवलिन इति न वाच्यं, यथोदाहृततत्स्वरूपाणां अर्हतां केवलित्वे अव्यभिचारित्वात्, सति च व्यभिचारसम्भवे विशेषणोपादानसाफल्यात्, तथाच सम्भवे व्यभिचारस्य विशेषणमर्थवद्भवति, यथा नीलोत्पलमिति,व्यभिचाराभावे तु तदुपादीयमानमपि यथा कृष्णो भ्रमरः शुक्लो बलाहक इत्यादि ऋते प्रयासात् कमर्थं पुष्णातीति, तस्मात्केवलिन इत्यतिरिच्यते, न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, इह केवलिन एव यथोक्तस्वरूपा अर्हन्तो नान्ये इति नियमार्थत्वेन स्वरूपज्ञापनार्थमेवेदं विशेषणमित्यनवद्यं, न चैकान्ततो व्यभिचारसम्भवे एव विशेषणोपादानसाफल्यं, उभयपदव्यभिचारे एकपदव्यभिचारे स्वरूपज्ञापने (च) शिष्टोक्तिषु तत्प्रयोगदर्शनात्,तत्र उभयपदव्यभिचारे यथा नीलोत्पलमिति,तथैकपदव्यभिचारे यथा अब्द्रव्यं पृथिवी द्रव्यमिति, तथा स्वरूपज्ञापने यथा परमाणुरप्रदेश इत्यादि, यतश्चैवमतः केवलिन इति न दुष्टं, आह—यद्येवं केवलिन इत्येतावदेव सुन्दरं,शेषं तु लोकस्योद्योतकरानित्याद्यपि न वाच्यमिति, अत्रोच्यते, इह श्रुतकेवलिप्रभृतयो अन्येऽपि विद्यन्त एव केवलिनः तन्मा भूत्तेष्वेव सम्प्रत्यय इति तत्प्रतिक्षेपार्थं लोकस्योद्योतकरानित्याद्यपि वाच्यमिति, एवं द्व्यादिसंयोगापेक्षयाऽपि विचित्रनयमताभिज्ञेन स्वधिया विशेषणसाफल्यं वाच्यमित्यलं विस्तरेण, गमनिकामात्रमेतदिति। तत्र यदुक्तं 'कीर्त्तयिष्यामी'ति तत्कीर्त्तनं कुर्वन्नाह—

५

१०

उसभमजिअं च वंदे, संभवमभिणंदणं च सुमइं च। पउमप्पहं सुपासं, जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥२॥ सुविहिं च पुप्फदंतं, सीअल सिज्जंस वासुपुज्जं च। विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संतिं च वंदामि ॥३॥ कुंथुं अरं च मल्लिं,

॥ ४४ ॥

वंदे मुणिसुव्वयं नमिजिणं च। वंदामि रिट्ठनेमिं, पासं तह वद्धमाणं च॥४॥

एता निगदसिद्धा एव, नामान्वर्थनिमित्तं त्वावश्यके "ऊरूसु उसभलञ्छण, उसभं सुमिणंमि तेण उसभजिणो" इत्यादिग्रन्थादवसेयमिति॥ कीर्त्तनं कृत्वा चेतःशुद्ध्यर्थं प्रणिधिमाह—

एवं मए अभिथुआ, विहुअरयमला पहीणजरमरणा। चउवीसंपि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीयंतु॥५॥

"एवम्" अनन्तरोदितेन विधिना 'मये'त्यात्मनिर्देशमाह 'अभिष्टुता' इति आभिमुख्येन स्तुता अभिष्टुताः, स्वनामभिः कीर्तिता इत्यर्थः, किंविशिष्टास्ते-? विधूतरजोमलाः, तत्र रजश्च मलं च रजोमले विधूते-प्रकम्पिते अनेकार्थत्वाद्धातूनाम् अपनीते रजोमले यैस्ते तथाविधाः, तत्र वध्यमानं कर्म्म रजो भण्यते, पूर्वबद्धं तु मलमिति, अथवा बद्धं रजः निकाचितं मलः, अथवा ऐर्यापथं रजः साम्परायिकं मलमिति, यतश्चैवंभूता अत एव प्रक्षीणजरामरणाः, कारणाभावादित्यर्थः, तत्र जरा-वयोहानिलक्षणा, मरणं-प्राणत्यागलक्षणं, प्रक्षीणे जरामरणे येषां ते तथाविधाः, चतुर्विंशतिरपि, अपिशब्दादन्येऽपि,जिनवराः-श्रुतादिजिनप्रधानाः, ते च सामान्यकेवलिनोऽपि भवन्ति अत आह-"तीर्थकरा" इति एतत्समानं पूर्वेण, मे-मम, किं?, प्रसीदन्तु-प्रसादपरा भवन्तु, आह-किमेषा प्रार्थना अथ नेति, यदि प्रार्थना न सुन्दरैषा आशंसारूपत्वात्, अथ न, उपन्यासोऽस्या अप्रयोजन इतरो वा?, अप्रयोजनश्चेदचारु वन्दनसूत्रं, निरर्थकोपन्याससयुक्तत्वात्, अथ सप्रयोजनः, कथमयथार्थतया तत्सिद्धिरिति, अत्रोच्यते, न प्रार्थनैषा, तल्लक्षणानुपपत्तेः, तदप्रसादाक्षेपिकैषा, तथा लोकप्रसिद्धत्वात्, अप्रसन्नं प्रति प्रसादनदर्शनात्, अन्यथा तदयोगात्, भाव्यप्रसादविनिवृत्त्यर्थं च, उक्तादेव हेतोरिति, उभयथाऽपि तदवीतरागता, अत एव स्तवधर्म्मव्यतिक्रमः, अर्थापत्त्याऽऽक्रोशात्, अनिरूपिताभिधानद्वा-

रेण, न खल्वयं वचनविधिरार्याणां, तत्त्वबाधनात्, वचनकौशलोपेतगम्योऽयं मार्ग्गः, अप्रयोजनसप्रयोजनचिन्तायां तु न्याय्य उपन्यासः, भगवत्स्तवरूपत्वात्, उक्तं च—"क्षीणक्लेशा एते न हि प्रसीदन्ति न स्तवोऽपि वृथा। तत्स्वभाव(सद्भाव)विशुद्धेः प्रयोजनं कर्म्मविगम इति ॥१॥ स्तुत्या अपि भगवन्तः परमगुणोत्कर्षरूपतो ह्येते। दृष्टा ह्यचेतनादपि मन्त्रादिजपादितः सिद्धिः ॥ २॥ यस्तु स्तुतः प्रसीदति रोषमवश्यं स याति निन्दायाम्। सर्वत्रासमचित्तः स्तुत्यो मुख्यः कथं भवति ? ॥३॥ शीतार्दितेषु हि यथा द्वेषं वह्निर्न याति रागं वा। नाह्वयति वा तथापि च तमाश्रिताः स्वेष्टमश्नुवते ॥४॥ तद्वत्तीर्थकरान् ये त्रिभुवनभावप्रभावकान् भक्त्या। समुपाश्रिता जनास्ते, भवशीतमपास्य यान्ति शिवम् ॥५॥" एतदुक्तं भवति—यद्यपि ते रागादिभी रहितत्वान्न प्रसीदन्ति तथापि तानुद्दिश्याचिन्त्यचिन्तामणिकल्पान् अन्तःकरणशुद्ध्याऽभिष्टवं कर्त्तॄणां तत्पूर्विकैवाभिलषितफलावाप्तिर्भवतीति गाथार्थः ॥५॥ तथा

कित्तियवन्दियमहिया, जेए लोगस्स उत्तमा सिद्धा। आरुग्गबोहिलाभं, समाहिवरमुत्तमं दिंतु ॥ ६ ॥

कीर्त्तिताः—स्वनामभिः प्रोक्ताः, वन्दिताः—त्रिविधयोगेन सम्यक् स्तुताः, महिताः—पुष्पादिभिः पूजिताः, क एते इत्यत आह—य एते लोकस्य—प्राणिलोकस्य मिथ्यात्वादिकर्म्ममलकलङ्काभावेनोत्तमाः—प्रधानाः, ऊर्द्ध्वं वा तमस इत्युत्तमसः, 'उत्प्राबल्योर्ध्वगमनोच्छेदनेषु' इति वचनात्, प्राकृतशैल्या पुनरुत्तमा उच्यन्ते, 'सिद्धा' इति सितं—ध्मातमेषामिति सिद्धाः, कृतकृत्या इत्यर्थः, अरोगस्य भावः आरोग्यं—सिद्धत्वं तदर्थं बोधिलाभः आरोग्यबोधिलाभः, जिनप्रणीतधर्म्मप्राप्तिर्बोधिलाभोऽभिधीयते तं, स चानिदानो मोक्षायैव प्रशस्यते इति, तदर्थमेव च तावत्किम् ?, अत आह—समाधानं समाधिः, स च द्रव्यभावभेदाद् द्विविधः, तत्र द्रव्यसमाधिः यदुपयोगात् स्वास्थ्यं भवति, येषां वाऽविरोध इति, भावसमाधिस्तु ज्ञानादिसमाधानमेव, तदुपयोगादेव परमस्वास्थ्ययो-

गादिति, यतश्चायमित्थं द्विधा अतो द्रव्यसमाधिव्यवच्छेदार्थं आह—'वरं' प्रधानं, भावसमाधिमित्यर्थः, असावपि तारतम्यभेदे-नानेकधैव अत आह—'उत्तमं' सर्वोत्कृष्टं 'ददतु' प्रयच्छन्तु। आह—किमिदं निदानमुत नेति, यदि निदानमलमनेन, सूत्रप्रति-षिद्धत्वात्, न चेत् सार्थकमनर्थकं वा ?, यद्याद्यः पक्षस्तेषां रागादिमत्त्वप्रसङ्गः,प्रार्थनाप्रवीणे प्राणिनि तथादानात्, अथ चरमः तत आरोग्यादिदानविकला एते इति जानानस्यापि प्रार्थनायां मृषावादप्रसङ्ग इति, अत्रोच्यते, न निदानमेतत्, तल्लक्षणायोगात्, द्वेषा-भिष्वङ्गमोहगर्भं हि तत्, तथा तन्त्रप्रसिद्धत्वात्, धर्म्माय हीनकुलादिप्रार्थनं मोहः, अतद्धेतुकत्वात्, ऋद्ध्यभिष्वङ्गतो धर्म्मप्रार्थना-ऽपि मोहः, अतद्धेतुकत्वादेव, तीर्थंकरत्वेऽप्येतदेवमेव प्रतिषिद्धमिति, अत एवेष्टभावबाधकृदेतत्, तथेच्छाया एव तद्विघ्नभूतत्वात्, तत्प्रधानतयेतरत्रोपसर्जनबुद्धिभावात्, अतत्त्वदर्शनमेतत्, महदपायसाधनं, अविशेषज्ञता हि गर्हिता, पृथग्जनानामपि सिद्धमेतत्, योगिबुद्धिगम्योऽयं व्यवहारः, सार्थकानर्थकचिन्तायां भाज्यमेतत्, चतुर्थभाषारूपत्वात्, तदुक्तं—"भासा असच्चमोसा णवरं भत्तीएँ भासिया एसा। न हु खीणपेज्जदोसा देंति समाहिं च बोहिं च ॥१॥ तप्पत्थणाएँ तहवि य, ण मुसावाओवि एत्थ विण्णेओ। तप्पणिहाणाओ च्चिय तग्गुणओ हंदि फलभावा ॥ २ ॥ चिंतामणिरयणादीहिं, जहा उ भव्वा समीहियं वत्थुं। पावंति तह जिणेहिं तेसिं रागादभावेऽवि ॥ ३ ॥ वत्थुसहावो एसो अउव्वचिन्तामणी महाभागो। थोऊणं तित्थयरे पाविज्जइ बोहिलाभोत्ति ॥ ४ ॥ भत्तीएँ जिणवराणं खिज्जन्ती पुव्वसंचिया कम्मा। गुणपगरिसबहुमाणोउण कम्मवणदवाणलो जेण ॥५॥" एतदुक्तं भवति—यद्यपि ते भगवन्तो वीतरागत्वादारोग्यादिं न प्रयच्छन्ति, तथाप्येवंविधवाक्यप्रयोगतः प्रवचनाराधनया सन्मार्गवर्त्तिनो महासत्त्वस्य तत्सत्तानिबन्धनमेव तदुपजायत इति गाथार्थः ॥ ६ ॥

५

१०

॥ ४७ ॥

चंदेसु निम्मलयरा आइच्चेसु अहिअं पयासयरा। सागरवरगंभीरा, सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ॥ ७ ॥

इह प्राकृतशैल्या आर्षत्वाच्च पञ्चम्यर्थे सप्तमी द्रष्टव्येति, चन्द्रेभ्यो निर्मलतराः, पाठान्तरं वा "चंदेहिं निम्मलयर"त्ति, तत्र सकलकर्म्ममलापगमाच्चन्द्रेभ्यो निर्म्मलतरा इति, तथा आदित्येभ्योऽधिकं प्रकाशकराः, केवलोद्योतेन विश्वप्रकाशनादिति, उक्तं च—"चंदाइच्चगहाणं पहा पगासेइ परिमियं खेत्तं। केवलियणाणलंभो लोयालोयं पगासेइ ॥ १ ॥" तथा 'सागरवरगम्भीराः' तत्र सागरवरः—स्वयम्भूरमणोऽभिधीयते, परीषहोपसर्गाद्यक्षोभ्यत्वात्, तस्मादपि गम्भीरा इति भावना, सितं—ध्मातमेषामिति सिद्धाः, कर्म्मविगमात्कृतकृत्या इत्यर्थः, सिद्धिं—परमपदप्राप्तिं मम दिशन्तु—अस्माकं प्रयच्छन्त्विति गाथार्थः ॥७॥

इति ललितविस्तरावृत्तौ चतुर्विंशतिस्तवव्याख्या

एवं चतुर्विंशतिस्तवमुक्त्वा सर्व्वलोक एवार्हच्चैत्यानां कायोत्सर्गकरणायेदंपठति पठन्ति वा—

"सव्वलोए अरिहंतचेइयाणं करेमि काउस्सग्गमित्यादि जाव वोसिरामि"

व्याख्या पूर्ववत्; नवरं 'सर्वलोके अर्हच्चैत्यानां' इत्यत्र लोक्यते-दृश्यते केवलज्ञानभास्वतेति लोकः-चतुर्दशरज्ज्वात्मकः परिगृह्यते इति, उक्तं च—"धर्म्मादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रम्। तैर्द्रव्यैः सह लोकस्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यम् ॥१॥" सर्वः खल्वधस्तिर्यगूर्ध्वभेदभिन्नः, सर्व्वश्चासौ लोकश्च सर्व्वलोकस्तस्मिन् सर्वलोके, त्रैलोक्य इत्यर्थः, तथाहि—अधोलोके चमरादिभवनेषु तिर्यग्लोके द्वीपाचलज्योतिष्कविमानादिषु ऊर्ध्वलोके सौधर्म्मादिषु सन्त्येवार्हच्चैत्यानि, ततश्च मौलं चैत्यं समाधेः कारणमिति मूलप्रतिमायाः प्राक्, पश्चात्सर्वेऽर्हन्तस्तद्गुणा इति सर्वलोकग्रहः, कायोत्सर्गचर्चः पूर्ववत्. तथैव स्तुतिः, नवरं सर्वतीर्थकराणाम्, अन्य-

थाऽन्यः कायोत्सर्गः अन्या स्तुतिरिति न सम्यक्, एवमप्येतदभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गः, स्याद् एवमन्योद्देशेऽन्यपाठः, तथा च निरर्थका उद्देशादयः सूत्रे इति यत्किञ्चिदेतत्, व्याख्यातं लोकस्योद्योतकरानित्यादिसूत्रम् ॥ इति चतुर्विंशतिस्तववृत्तिः ॥

पुनश्च प्रथमपदकृताभिख्यं पुष्करवरद्वीपार्द्धं विधिवत् पठति पठन्ति वा, तस्येदानीमभिसम्बन्धो विवरणं चोन्नीयते—सर्वतीर्थकराणां स्तुतिरुक्ता, इदानीं तैरुपदिष्टस्यागमस्य येन ते भगवन्तस्तदभिहिताश्च भावाः स्फुटमुपलभ्यन्ते तत्प्रदीपस्थानीयं सम्यक्श्रुतमर्हति कीर्तनम्, अत इदमुच्यते—

पुक्खरवरदीवड्ढे धायइसंडे य जंबुदीवे य । भरहेरवयविदेहे धम्माइगरे नमंसामि ॥१॥

पुष्कराणि—पद्मानि तैर्वरः पुष्करवरः, पुष्करवरश्चासौ द्वीपश्चेति समासः, तस्यार्द्धं—मानुषोत्तराचलार्वाग्भागवर्त्ति तस्मिन्, तथा धातकीनां खण्डानि यस्मिन् स धातकीखण्डो द्वीपः तस्मिंश्च, तथा जम्ब्वा उपलक्षितस्तत्प्रधानो वा द्वीपो जम्बूद्वीपः तस्मिंश्च, एतेष्वर्द्धतृतीयेषु द्वीपेषु महत्तरक्षेत्रप्राधान्याङ्गीकरणतः पश्चानुपूर्व्योपन्यस्तेषु यानि भरतैरावतविदेहानि, प्राकृतशैल्या त्वेकवचननिर्देशः, द्वन्द्वैकवद्भावाद्वा भरतैरावतविदेह इत्यपि भवति, तत्र धर्मादिकरान्नमस्यामि, 'दुर्गतिप्रसृतान् जीवा'नित्यादिश्लोकोक्तनिरुक्तो धर्म्मः, स च द्विभेदः-श्रुतधर्म्मश्चारित्रधर्म्मश्च, श्रुतधर्म्मेणेहाधिकारः, तस्य च भरतादिष्वादौ करणशीला आदिकराः-तीर्थकरा एव। आह—श्रुतज्ञानस्य स्तुतिः प्रस्तुता कोऽवसरस्तीर्थकृतां ? येनोच्यते—धर्म्मादिकरान्नमस्यामीति, उच्यते, श्रुतज्ञानस्य तत्प्रभवत्वात्, अन्यथा तदयोगात्, पितृभूतत्वेनावसर एषामिति, एतेन सर्वथा अपौरुषेयवचननिरासः, यथोक्तम्—"असम्भव्यपौरुषेयं, वान्ध्येयखरविषाणतुल्यं अपुरुषकृतं वचनं, विदुषामनुपन्यसनीयं विद्वत्समवाये, स्वरूपनिराकरणात्, तथाहि—उक्तिर्वचनम् उच्यत इति चेति, पुरुषक्रि-

यानुगतं रूपमस्य, एतत्क्रियाऽभावे कथं तद्भवितुमर्हति ?,न चैतत्केवलं क्वचिद् ध्वनदुपलभ्यते,उपलब्धावप्यदृश्यवक्त्राशङ्कासम्भवात्, तन्निवृत्त्युपायाभावात्, अतीन्द्रियार्थदर्शिसिद्धेः, अन्यथा तदयोगात्, पुनस्तत्कल्पनावैयर्थ्यादसारमेत"दिति, स्यादेतत्—भवतोऽपि तत्त्वतोऽपौरुषेयमेव वचनं, सर्वस्य सर्वदर्शिनस्तत्पूर्वकत्वात् "तप्पुव्विया अरहया" इतिवचनात्, तदनादित्वेऽपि तदनादित्वतस्तथात्वसिद्धेः, अवचनपूर्वकत्वं चैकस्य, तदपि तन्त्रविरोधि, न्यायतोऽनादिशुद्धवादापत्तेरिति, न, अनादित्वेऽपि पुरुषव्यापाराभावे वचनानुपपत्त्या तथात्वासिद्धेः, न चावचनपूर्वकत्वं कस्यचित्, तदादित्वेन तदनादित्वविरोधादिति, बीजाङ्कुरवदेतत्, ततश्चानादित्वेऽपि प्रवाहतः सर्वज्ञानां भूतभवनवद्वक्तृव्यापारपूर्वकत्वमेवाखिलवचनस्येति, नन्वेवं सर्वज्ञ एवास्य वक्ता सदा,नान्यः, तदसाधुत्वप्रसङ्गादिति, सोऽवचनपूर्वक एव कश्चिन्नीतितः, ननु बीजाङ्कुरवत् इत्यनेन प्रत्युक्तं, परिभावनीयं तु यत्नतः, तथाऽर्थज्ञानशब्दरूपत्वादधिकृतवचनस्य शब्दवचनापेक्षया नावचनपूर्वकत्वेऽपि कस्यचिद्दोषः,मरुदेव्यादीनां तथाश्रवणात्, वचनार्थप्रतिपत्तित एव तेषामपि तथात्वसिद्धेस्तत्त्वतस्तत्पूर्वकत्वमिति, भवति च विशिष्टक्षयोपशमादितो मार्ग्गानुसारिबुद्धेर्वचनमन्तरेणापि तदर्थप्रतिपत्तिः, क्वचित्तथादर्शनात्, संवादसिद्धेः, एवं च व्यक्त्यपेक्षया नानादिशुद्धवादापत्तिः, सर्वस्य तथा तत्पूर्वकत्वात्, प्रवाहतस्त्विष्यत एवेति, न ममापि तत्त्वतोऽपौरुषेयमेव वचनमिति, प्रपञ्चितमेतदन्यत्रेति नेह प्रयासः। तदेवं श्रुतधर्म्मादिकराणां स्तुतिमभिधायाधुना श्रुतधर्म्मस्याभिधित्सुराह—

तमतिमिरपडलविद्धंसणस्स सुरगणनरिंदमहिअस्स। सीमाधरस्स वंदे पप्फोडिअमोहजालस्स ॥२॥

तमः—अज्ञानं तदेव तिमिरं तमस्तिमिरं, अथवा तमः—बद्धस्पृष्टनिधत्तं ज्ञानावरणीयं निकाचितं तिमिरं तस्य पटलं—वृन्दं

॥ ५० ॥

तमस्तिमिरपटलं तद् विध्वंसयति–विनाशयतीति तमस्तिमिरपटलविध्वंसनः तस्य, तथा चाज्ञाननिरासेनैवास्य प्रवृत्तिः, तथा सुरगणनरेन्द्रमहितस्य तथाहि–आगममहिमां (मानं) कुर्वन्त्येव सुरादयः,तथा सीमां–मर्यादां धारयतीति सीमाधरः तस्येति,कर्म्मणि षष्ठी, तं वन्दे, तस्य वा यन्माहात्म्यं तद् वन्दे, अथवा तस्य वन्द इति तद्वन्दनं करोमि,तथाहि–आगमवन्त एव मर्यादां धारयन्ति, किंभूतस्य ?–प्रकर्षेण स्फोटितं मोहजालं–मिथ्यात्वादि येन स तथोच्यते तस्य, तथा चास्मिन् सति विवेकिनो मोहजालं विलयमुपयाति इति ॥ इत्थं श्रुतमभिवन्द्याधुना तस्यैव गुणोपदर्शनद्वारेणाप्रमादगोचरतां प्रतिपादयन्नाह— ५

जाईजरामरणसोगपणासणस्स, कल्लाणपुक्खलविसालसुहावहस्स । को देवदाणवनरिंदगणच्चिअस्स, धम्मस्स सारमुवलब्भ करे पमायं ? ॥ ३ ॥"

जातिः–उत्पत्तिः जरा–वयोहानिलक्षणा मरणं–प्राणनाशः शोकः–मानसो दुःखविशेषः, जातिश्च जरा च मरणं च शोकश्चेति द्वन्द्वः, जातिजरामरणशोकान् प्रणाशयति–अपनयति जातिजरामरणशोकप्रणाशनस्तस्य, तथा च श्रुतधर्म्मोक्तानुष्ठानाज्जात्यादयः प्रणश्यन्त्येव, अनेन चास्यानर्थप्रतिघातित्वमाह, कल्यम्–आरोग्यं, कल्यमणतीति कल्याणं, कल्यं शब्दयतीत्यर्थः, पुष्कलं–सम्पूर्णं, न च तदल्पं, किन्तु ?, विशालं–विस्तीर्णं सुखं–प्रतीतं, कल्याणं पुष्कलं विशालं सुखमावहति–प्रापयति कल्याणपुष्कलविशालसुखावहः तस्य, तथा च श्रुतधर्म्मोक्तानुष्ठानादुक्तलक्षणमपवर्गसुखमवाप्यत एव, अनेन चास्य विशिष्टार्थप्रसाधकत्वमाह, कः प्राणी देवदानवनरेन्द्रगणार्च्चितस्य श्रुतधर्म्मस्य सारं—सामर्थ्यं उपलभ्य–दृष्ट्वा विज्ञाय कुर्यात् प्रमादं, सेवेत, सचेतसश्चारित्रधर्म्मे प्रमादः कर्त्तुं न युक्त इति हृदयं, आह–सुरगणनरेन्द्रमहितस्येत्युक्तं पुनर्देवदानवनरेन्द्रगणार्च्चितस्येति किमर्थम् ?, उच्यते, १०

॥ ५१ ॥

प्रस्तुतभावान्वयफलतन्निगमनत्वाददोषः, तस्यैवंगुणस्य धर्म्मस्य सारं—सामर्थ्यमुपलभ्य कः सकर्ण्णः प्रमादी भवेत् चारित्रधर्म्मे इति ॥ यतश्चैवमतः—

सिद्धे भो! पयओ नमो जिणमए नन्दी सया संजमे, देवंनागसुवण्णकिण्णरगणस्सब्भूअभावच्चिए। लोगो जत्थ पइट्ठिओ जगमिणं तेलोक्कमच्चासुरं, धम्मो वड्ढउ सासओ विजयओ धम्मुत्तरं वड्ढउ ॥४॥

सिद्धे प्रतिष्ठिते प्रख्याते, तत्र सिद्धः फलाव्यभिचारेण, प्रतिष्ठितः सकलनयव्याप्तेः, प्रख्यातस्त्रिकोटीपरिशुद्धत्वेन, भो इत्येतदतिशयिनामामन्त्रणं पश्यन्तु भवन्तः, प्रयतः अहं यथाशक्त्येतावन्तं कालं प्रकर्षेण यतः,इत्थं परसाक्षिकं प्रयतो भूत्वा पुनर्नमस्करोति‘—नमो जिनमते’ सुपां सुपो भवन्तीति चतुर्थ्यर्थे सप्तमी, नमो जिनमताय, तथा चास्मिन् सति जिनमते ‘नन्दिः’ समृद्धिः ‘सदा’ सर्वकालं, क?—‘संयमे’ चारित्रे, तथा चोक्तं—“पढमं नाणं तओ दये”त्यादि, किंभूते संयमे?—देवनागसुवर्णकिन्नरगणैः सद्भूतभावेनार्चिते, तथा च संयमवन्तः अर्च्यन्त एव देवादिभिः, किंभूते जिनमते?—लोकनं लोकः—ज्ञानमेव, स यत्र प्रतिष्ठितः, तथा जगदिदं ज्ञेयतया,केचिन्मनुष्यलोकमेव जगन्मन्यन्त इत्यत आह—‘त्रैलोक्यं मनुष्यासुरं’ आधाराधेयभावरूपमित्यर्थः, अयमित्थम्भूतः श्रुतधर्म्मो वर्धतां—वृद्धिमुपयातु, शाश्वतमिति क्रियाविशेषणमेतत्, शाश्वतं वर्द्धतामित्यप्रच्युत्येति भावना, विजयतः, अनर्थप्रवृत्तपरप्रवादिविजयेनेति हृदयं, तथा धर्म्मोत्तरं—चारित्रधर्म्मोत्तरं वर्द्धतां, पुनर्वृद्ध्यभिधानं मोक्षार्थिना प्रत्यहं ज्ञानवृद्धिः कार्येति प्रदर्शनार्थं, तथा च तीर्थकरनामकर्महेतून् प्रतिपादयतोक्तं “अप्पुव्वनाणगहणे” इति, प्रणिधानमेतत्, अनाशंसाभावबीजं, मोक्षप्रतिबन्धेन अप्रतिबन्ध एष प्रतिबन्धः, असङ्गफलसंवेदनात्, यथोदितश्रुतधर्म्मवृद्धेर्मोक्षः,सिद्धत्वेन नेह फले व्यभि-

५

१०

॥ ५२ ॥

चारः, असङ्गेन चैतत्फलं संवेद्यते, एवं च सद्भावारोपणात्तद्वृद्धिः, शुभमेतदध्यवसानमत्यर्थं, शालिबीजारोपणवच्छालिहेतुः, दृष्टा ह्येवं पौनःपुन्येन तद्वृद्धिः, एवमिहाप्यत इष्टवृद्धिरिति, एवं विवेकग्रहणमत्र जलम्, अतिगम्भीरोदार एष आशयः, अत एव संवेगामृतास्वादनं, नाविज्ञातगुणे चिन्तामणौ यत्नः, न चान्यथाऽतोऽपि समीहितसिद्धिः, प्रकटमिदं प्रेक्षापूर्वकारिणां, एकान्ताविषयो गोयोनिवर्ग्गस्य, परमगर्भ एष योगशास्त्राणां, अभिहितमिदं तैस्तैश्चारुशब्दैःमोक्षाध्वदुर्ग्गग्रहणमिति कैश्चित् तमोग्रन्थिभेदानन्द इति चान्यैः गुहान्धकारालोककल्पमपरैः भवोदधिद्वीपस्थानं चान्यैरिति, न चैतद्यथावदवबुध्यते महामिथ्यादृष्टिः, तद्भावाऽऽच्छादनात्, अहृदयवत् काव्यभावमिति, तत्प्रवृत्त्याद्येव ह्यत्र सल्लिङ्गं, तद्भाववृद्धिश्च काव्यभावज्ञवत्, अत एव हि महामिथ्यादृष्टेः प्राप्तिरप्यप्राप्तिः, तत्फलाभावात्, अभव्यचिन्तामणिप्राप्तिवत्, मिथ्यादृष्टेस्तु भवेद्द्रव्यप्राप्तिः, राऽऽदरादिलिङ्गा अनाभोगवती, न त्वस्यास्थान एवाभिनिवेशः, भव्यत्वयोगात्, तच्चैवंलक्षणं, प्राप्तं चैतदभव्यैरप्यसकृत्, वचनप्रामाण्यात्, न च ततः किञ्चित्, प्रस्तुतफललेशस्याप्यसिद्धेः, परिभावनीयमेतदागमज्ञैर्वचनानुसारेणेति । एवमन्येषामपि सूत्राणामर्थो वेदितव्य इति, दिग्मात्रप्रदर्शनमेतत्, एवं प्रणिधानं कृत्वैतत्पूर्विका क्रिया फलायेति श्रुतस्यैव कायोत्सर्गसंपादनार्थं पठति पठन्ति वा—

सुयस्स भगवओ करेमि काउसग्गमित्यादि यावद्वोसिरामि ॥

व्याख्या पूर्ववत्, नवरं श्रुतस्येति–प्रवचनस्य सामायिकादिचतुर्दशपूर्वपर्यन्तस्य 'भगवतः' समग्रैश्वर्यादियुक्तस्य, शुद्धत्वेन समग्रैश्वर्यादियोगः, न ह्यतो विधिप्रवृत्तः फलेन वञ्च्यते, व्याप्ताश्च सर्वे प्रवादा एतेन, विधिप्रतिषेधानुष्ठानपदार्थाविरोधेन च वर्त्तते, स्वर्गकेवलार्थिना तपोध्यानादि कर्त्तव्यं, सर्वे जीवा न हन्तव्या इतिवचनात्, "समितिगुप्तिशुद्धा क्रिया असपत्नो योग" इति वच-

नात्, "उत्पादविगमध्रौव्ययुक्तं सत्", "एकं द्रव्यमनन्तपर्यायमर्थं" इतिवचनादिति, कायोत्सर्गप्रपञ्चः प्राग्वत्, तथैव च स्तुतिः, यदि परं श्रुतस्य, समानजातीयबृंहकत्वात्, अनुभवसिद्धमेतत् तज्ज्ञानां, चलति समाधिरन्यथेति प्रकटं, ऐतिह्यं चैतदेवमतो न बाधनीयमिति ॥ व्याख्यातं पुष्करवरद्वीपार्द्धे इत्यादिसूत्रम् ॥

पुनरनुष्ठानपरम्पराफलभूतेभ्यस्तथाभावेन तत्क्रियाप्रयोजकेभ्यश्च सिद्धेभ्यो नमस्करणायेदं पठति पठन्ति वा—

सिद्धाणं बुद्धाणं, पारगयाणं परंपरगयाणं। लोयग्गमुवगयाणं, नमो सया सव्वसिद्धाणं ॥ १ ॥

५

सितं ध्मातमेषामिति सिद्धाः, निर्दग्धानेकभवकर्मेन्धना इत्यर्थः, तेभ्यो नम इति योगः, ते च सामान्यतः कर्मादिसिद्धा अपि भवन्ति, यथोक्तम्—"कम्मे सिप्पे य विज्जा य, मंते जोगे य आगमे। अत्थ जत्ता अभिप्पाए, तवे कम्मक्खए इय ॥ १ ॥" इत्यादि, अतः कर्म्मादिसिद्धव्यपोहायाह—'बुद्धेभ्यः' अज्ञाननिद्राप्रसुप्ते जगति अपरोपदेशेन जीवादिरूपं तत्त्वं बुद्धवन्तो बुद्धाः, सर्वज्ञसर्वदर्शिस्वभावबोधरूपा इत्यर्थः, एतेभ्यः, एते च संसारनिर्वाणोभयपरित्यागेन स्थितवन्तः कैश्चिदिष्यन्ते "न संसारे न निर्वाणे, स्थितो भुवनभूतये। अचिन्त्यः सर्वलोकानां, चिन्तारत्नाधिको महान् ॥ १ ॥" इति वचनात्, एतन्निरासायाह—'पारगतेभ्यः' पारं-पर्यन्तं संसारस्य प्रयोजनव्रातस्य वा गताः पारगताः, तथाभव्यत्वाक्षिप्तसकलप्रयोजनसमाप्त्या निरवशेषकर्त्तव्यशक्तिविप्रमुक्ता इति यदुक्तं भवति, एतेभ्यः, एते च यदृच्छावादिभिः कैश्चिदक्रमसिद्धत्वेनापि गीयन्ते, यथोक्तम्—"नैकादिसङ्ख्याक्रमतो, वित्तप्राप्तिर्नियोगतः। दरिद्रराज्याप्तिसमा, तद्वन्मुक्तिः क्वचिन्न किम् ? ॥ १ ॥" इत्येतद्व्यपोहायाह—'परम्परगतेभ्यः' परम्परया-ज्ञानदर्शनचारित्ररूपया मिथ्यादृष्टिसास्वादनसम्यग्मिथ्यादृष्टिअविरतसम्यग्दृष्टिविरताविरतप्रमत्ताप्रमत्तनिवृत्त्यनिवृत्तिबा-

१०

दरसूक्ष्मोपशान्तक्षीणमोहसयोग्ययोगिगुणस्थानभेदभिन्नया गताः परम्परगता एतेभ्यः, एतेऽपि कश्चिदनियतदेशा अभ्युपगम्यन्ते, "यत्र क्लेशक्षयस्तत्र, विज्ञानमवतिष्ठते । बाधा च सर्वथाऽस्येह, तदभावान्न जातुचित् ॥१॥" इति वचनाद्, एतन्निराचिकीर्षयाऽऽह–'लोकाग्रमुपगतेभ्यः' लोकाग्रम्–ईषत्प्राग्भाराख्यं तत् उप–सामीप्येन निरवशेषकर्म्मविच्युत्या तदपराभिन्नप्रदेशतया गताः–उपगताः, उक्तश्च—"जत्थ य एगो सिद्धो, तत्थ अणंता भवक्खयविमुक्का । अन्नोन्नमणाबाहं, चिट्ठंति सुही सुहं पत्ता ॥ १ ॥" तेभ्यः,आह–कथं पुनरिह सकलकर्म्मविप्रमुक्तानां लोकान्तं यावद्गतिर्भवति,भावे वा सर्वदैव कस्मान्न भवतीति, अत्रोच्यते, पूर्वावेशवशाद् दण्डादिचक्रभ्रमणवत् समयमेवैकमविरुद्धेति न दोष इति, एतेभ्यः, एवंभूतेभ्यः किमित्याह–"नमः सदा सर्वसिद्धेभ्यः" नम इति क्रियापदं, 'सदा' सर्वकालं, प्रशस्तभावपूरणमेतद् अयथार्थमपि फलवत्,चित्राभिग्रहभाववदित्याचार्याः,'सर्वसिद्धेभ्यः' तीर्थसिद्धादिभेदभिन्नेभ्यः,यथोक्तम्—"तित्थसिद्धा १ अतित्थसिद्धा २ तित्थगरसिद्धा ३ अतित्थगरसिद्धा ४ सयंबुद्धसिद्धा ५ पत्तेयबुद्धसिद्धा ६ बुद्धबोहियसिद्धा ७ थीलिंगसिद्धा ८ पुरिसलिंगसिद्धा ९ नपुंसकलिंगसिद्धा १० सलिंगसिद्धा ११ अण्णलिंगसिद्धा १२ गिहिलिंगसिद्धा १३ एगसिद्धा १४ अणेगसिद्धा १५" इति, तत्र तीर्थ–प्राग् व्यावर्णितस्वरूपं, तच्चतुर्विधः श्रमणसङ्घः, तस्मिन्नुत्पन्ने ये सिद्धास्ते तीर्थसिद्धाः, अतीर्थे सिद्धा अतीर्थसिद्धाः, तीर्थान्तरसिद्धा इत्यर्थः, श्रूयते च "जिणंतरे साहुवोच्छेओ" त्ति, तत्रापि जातिस्मरणादिनाऽवाप्तापवर्गमार्गाः सिध्यन्त्येव,मरुदेवीप्रभृतयो वा अतीर्थसिद्धाः,तदा तीर्थस्यानुत्पन्नत्वात्,तीर्थकरसिद्धाः तीर्थकरा एव, अतीर्थकरसिद्धा अन्ये सामान्यकेवलिनः, स्वयंबुद्धसिद्धाः स्वयंबुद्धाः सन्तो ये सिद्धाः, प्रत्येकबुद्धसिद्धाः प्रत्येकबुद्धाः सन्तो ये सिद्धाः, अथ स्वयंबुद्धप्रत्येकबुद्धसिद्धयोः कः प्रतिविशेष इति, उच्यते, बोध्युपधिश्रुतलिङ्गकृतो विशेषः, तथाहि–स्वयं-

५

१०

बुद्धा बाह्यप्रत्ययमन्तरेण बुध्यन्ते, प्रत्येकबुद्धास्तु न तद्विरहेण, श्रूयते च बाह्यवृषभादिप्रत्ययसापेक्षा करकण्ड्वादीनां प्रत्येकबुद्धानां बोधिः, नैवं स्वयंबुद्धानां जातिस्मरणादिमतामिति, उपधिस्तु स्वयंबुद्धानां द्वादशविधः पात्रादिः, प्रत्येकबुद्धानां तु नवविधः प्रावरणवर्जः, स्वयंबुद्धानां पूर्वाधीतश्रुतेऽनियमः, प्रत्येकबुद्धानां तु नियमतो भवत्येव, लिङ्गप्रतिपत्तिः स्वयंबुद्धानामाचार्यसन्निधावपि भवति, प्रत्येकबुद्धानां तु देवता प्रयच्छतीत्यलं विस्तरेण, बुद्धबोधितसिद्धा बुद्धा—आचार्यास्तैर्बोधिताः सन्तो ये सिद्धास्ते इह गृह्यन्ते, एते च सर्वेऽपि स्त्रीलिङ्गसिद्धाः केचित् केचित्पुँल्लिङ्गसिद्धाः केचिन्नपुंसकलिङ्गसिद्धा इति। आह—तीर्थकरा अपि स्त्रीलिङ्गसिद्धा भवन्ति ?, भवन्तीत्याह, यत उक्तं सिद्धप्राभृते-सव्वत्थोवा तित्थयरिसिद्धा, तित्थगरितित्थे णोतित्थगरसिद्धा असंखेज्जगुणा, तित्थगरितित्थे णोतित्थगरसिद्धाओ संखेज्जगुणाओ" इति, न नपुंसकलिङ्गसिद्धाः, प्रत्येकबुद्धास्तु पुंल्लिङ्गा एव, स्वलिङ्गसिद्धा द्रव्यलिङ्गं प्रति रजोहरणगोच्छधारिणः, अन्यलिङ्गसिद्धाः परिव्राजकादिलिङ्गसिद्धाः, गृहिलिङ्गसिद्धा मरुदेवीप्रभृतयः, 'एगसिद्धा' इति एकस्मिन् समये एक एव सिद्धः, 'अणेगसिद्धा' इति एकस्मिन् समये यावदष्टशतं सिद्धं, यत उक्तम्—"बत्तीसा अडयाला सट्ठी बावत्तरी य बोद्धव्वा। चुलसीई छण्णउई दुरहिय अट्ठुत्तरसयं च ॥१॥" अत्राह चोदकः-ननु सर्व एवैते भेदास्तीर्थसिद्धअतीर्थसिद्धभेदद्वयान्तर्भाविनः, तथाहि—तीर्थसिद्धा एव तीर्थकरसिद्धाः, अतीर्थकरसिद्धा अपि तीर्थसिद्धा वा स्युरतीर्थसिद्धा वा, इत्येवं शेषेष्वपि भावनीयमित्यतः किमेभिरिति, अत्रोच्यते. अन्तर्भावे सत्यपि पूर्वभेदद्वयादेवोत्तरोत्तरभेदाप्रतिपत्तेरज्ञातज्ञापनार्थं भेदाभिधानमित्यदोषः॥ इत्थं सामान्येन सर्वसिद्धनमस्कारं कृत्वा पुनरासन्नोपकारित्वाद्वर्त्तमानतीर्थाधिपतेः श्रीमन्महावीरवर्धमानस्वामिनः स्तुतिं (करोति) कुर्वन्ति (वा)-

जो देवाणवि देवो, जं देवा पंजली नमंसंति। तं देवदेवमहिअं, सिरसा वंदे महावीरं ॥ २ ॥

॥ ५६ ॥

'यो' भगवान् वर्द्धमानः 'देवानामपि' भवनवास्यादीनां देवः, पूज्यत्वात्,तथा चाह—'यं देवाः प्राञ्जलयो नमस्यन्ति' विनयरचितकरपुटाः सन्तः प्रणमन्ति तं देवदेवमहितं, देवदेवाः–शक्रादयः तैर्महितः–पूजितः, 'शिरसा' उत्तमाङ्गेनेत्यादरप्रदर्शनार्थमाह, वंदे, कं ?–'महावीरम्' 'ईर गतिप्रेरणयो'रित्यस्य विपूर्वस्य विशेषेण ईरयति कर्म्म गमयति याति चेह शिवमिति वीरः, महांश्चासौ वीरश्च महावीरः,उक्तश्च–"विदारयति यत् कर्म्म, तपसा च विराजते। तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥१॥" तं, इत्थं स्तुतिं कृत्वा पुनः परोपकारायाऽऽत्मभाववृद्ध्यै फलप्रदर्शनपरमिदं पठति पठन्ति वा—

एक्कोऽवि णमोक्कारो, जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स। संसारसागराओ, तारेइ नरं व नारिं वा ॥ ३ ॥

एकोऽपि नमस्कारः,तिष्ठन्तु बहवः,'जिनवरवृषभाय' वर्धमानाय यत्नात् क्रियमाणः सन् , किम् ?–संसरणं संसारः-तिर्यग्नरनारकामरभवानुभवलक्षणः स एव भवस्थितिकायस्थितिभ्यामनेकधाऽवस्थानेनालब्धपारत्वात् सागर इव संसारसागरः तस्मात् तारयति, अपनयतीत्यर्थः, 'नरं व नारिं वा' पुरुषं वा स्त्रियं वा, पुरुषग्रहणं पुरुषोत्तमधर्म्मप्रतिपादनार्थं, स्त्रीग्रहणं तासामपि तद्भव एव संसारक्षयो भवतीति ज्ञापनार्थं, वचः यथोक्तं यापनीयतन्त्रे–"णो खलु इत्थी अजीवो ण यावि अभवा ण यावि दंसणविरोहिणी णो अमाणुसा णो अणारिउप्पत्ती णो असंखेज्जाउया णो अइकूरमई णो ण उवसन्तमोहा णो ण सुद्धाचारा णो असुद्धबोंदी णो वचसायवज्जिया णो अपुव्वकरणविरोहिणी णो णवगुणठाणरहिया णो अजोगा लद्धीए णो अकल्लाणभायणंति कहं न उत्तमधम्मसाहिग"-त्ति, तत्र 'न खल्वि'ति नैव स्त्री अजीवो वर्त्तते, किन्तु जीव एव, जीवस्य चोत्तमधर्म्मसाधकत्वाविरोधः तथादर्शनात्, न जीवोऽपि सर्व्व उत्तमधर्म्मसाधको भवति, अभव्येन व्यभिचारात्, तद्व्यपोहायाह—न चाप्यभव्या, जातिप्रतिषेधोऽयं, यद्यपि काचि-

॥ ५७ ॥

दभव्या तथापि सर्वैवाभव्या न भवति, संसारनिर्वेदनिर्वाणधर्म्माद्वेषशुश्रूषादिदर्शनात्, भव्योऽपि कश्चिद्दर्शनविरोधी यो न सेत्स्यति तन्निरासायाह—नो दर्शनविरोधिनी, दर्शनमिह सम्यग्दर्शनं परिगृह्यते तत्त्वार्थश्रद्धानरूपं, न तद्विरोधिन्येव, आस्तिक्यादिदर्शनात्, दर्शनाविरोधिन्यपि अमानुषी नेष्यत एव, तत्प्रतिषेधायाह—नो अमानुषी, मनुष्यजातौ भावात्, विशिष्टकरचरणोरुग्रीवाद्यवयवसन्निवेशदर्शनात्, मानुष्यप्यनार्योत्पत्तिरनिष्टा तदपनोदायाह—नो अनार्योत्पत्तिः, आर्येष्वप्युत्पत्तेः, तथादर्शनात्, आर्योत्पत्तिरप्यसंख्येयायुर्नाधिकृतसाधनायेत्येतदधिकृत्याह—नो असङ्ख्येयायुः, सर्वैव, सङ्ख्येयायुर्युक्ताया अपि भावात्, तथादर्शनात्, सङ्ख्येयायुरपि अतिक्रूरमतिः प्रतिषिद्धा, तन्निराचिकीर्षयाऽह—नातिक्रूरमतिः, सप्तमनरकायुर्निबन्धनरौद्रध्यानाभावात्, तद्वत्प्रकृष्टशुभध्यानाभाव इति चेत्, न, तेन तस्य प्रतिबन्धाभावात्, तत्फलवद् इतरफलभावेनानिष्टप्रसङ्गात्, अक्रूरमतिरपि रतिलालसाऽसुन्दरैव, तदपोहायाह—नो न उपशान्तमोहा, काचित् उपशान्तमोहाऽपि सम्भवति, तथादर्शनात्, उपशान्तमोहाऽप्यशुद्धाचारा गर्हिता, तत्प्रतिक्षेपायाह—नो न शुद्धाचारा, कदाचित् शुद्धाचाराऽपि भवति, औचित्येन परोपकरणार्ज्जनाद्याचारदर्शनात्, शुद्धाचाराऽप्यशुद्धबोन्दिरसाध्वी, तदपनोदायाह—नो अशुद्धबोन्दिः, काचित् शुद्धतनुरपि भवति, प्राक्कर्म्मानुवेधतः संसजनाद्यदर्शनात् कक्षास्तनादिदेशेषु, शुद्धबोन्दिरपि व्यवसायवर्जिता निन्दितैव तन्निरासायाह—नो व्यवसायवर्जिता, काचित्परलोकव्यवसायिनी, शास्त्रात्तत्प्रवृत्तिदर्शनात्, सव्यवसायाऽप्यपूर्वकरणविरोधिनी विरोधिन्येव, तत्प्रतिषेधमाह—नो अपूर्वकरणविरोधिनी, अपूर्वकरणविरोधसम्भवस्य स्त्रीजातावपि प्रतिपादितत्वात्, अपूर्वकरणवत्यपि नवगुणस्थानरहिता नेष्टसिद्धये (इति) इष्टसिद्ध्यर्थमाह—नो नवगुणस्थानरहिता, तत्सम्भवस्य तस्याः प्रतिपादितत्वात्, नवगुणस्थानसंङ्गताऽपि लब्ध्ययोग्या अकारणमधिकृतविधेरित्येतत्प्रतिक्षेपायाह—नायोग्या लब्धेः, आमर्षौषध्या-

॥ ५८ ॥

दिरूपायाः, कालौचित्येनेदानीमपि दर्शनात्, कथं द्वादशाङ्गप्रतिषेधः ?, तथाविधविग्रहे ततो दोषात्, श्रेणिपरिणतौ तु कालगर्भवद् भावतो भावोऽविरुद्ध एव, लब्धियोग्याऽप्यकल्याणभाजनोपघातान्नाभिलषितार्थसाधनायालमित्यत आह—नाकल्याणभाजनं, तीर्थकरजननात्, नातः परं कल्याणमस्ति, यत एवमतः कथं नोत्तमधर्म्मसाधिकेति, उत्तमधर्म्मसाधिकैव, अनेन तत्तत्कालापेक्षयैतावद्गुणसम्पत्समन्वितैवोत्तमधर्म्मसाधिकेति विद्वांसः, केवलसाधकश्चायं, सति च केवले नियमान्मोक्षप्राप्तिरित्युक्तमानुषङ्गिकं, तस्मान्नमस्कारः कार्य इति। आह—किमेष स्तुत्यर्थवादो यथा-'एकया पूर्णाहुत्या सर्वान् कामानवाप्नोती'ति,उत विधिवाद एव, यथा-'अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम' इति, किं चातः ?, यद्याद्यः पक्षः ततो यथोक्तफलशून्यत्वात् फलान्तरभावे च तदन्यस्तुत्यविशेषादलमिहैव यत्नेन,न च यक्षस्तुतिरप्यफलैवेति,प्रतीतमेवैतत्,अथ चरमो विकल्पः ततः सम्यक्त्वाणुव्रतमहाव्रतादिचारित्रपालनावैयर्थ्यं, तत एव मुक्तिसिद्धेः, न च फलान्तरसाधकमिष्यते सम्यक्त्वादि, मोक्षफलत्वेनेष्टत्वात् 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग' (तत्त्वार्थे अ० १ सू० १) इतिवचनादिति, अत्रोच्यते, विधिवाद एवायं, न च सम्यक्त्वादिवैयर्थ्यं, तत्त्वतस्तद्भाव एवास्य भावात्, दीनारादिभ्यो भूतिन्याय एषः, तदवन्ध्यहेतुत्वेन तथा तद्भावोपपत्तेः, अवन्ध्यहेतुश्चाधिकृतफलसिद्धौ भावनमस्कार इति, अर्थवादपक्षेऽपि न सर्वा स्तुतिः समानफलेत्यतो विशिष्टफलहेतुत्वेनात्रैव यत्नः कार्यः, तुल्ययत्नादेव विषयभेदेन फलभेदोपपत्तेः,बब्बूलकल्पपादपादौ प्रतीतमेतत्, भगवन्नमस्कारश्च परमात्मविषयतयोपमातीतो वर्त्तते, यथोक्तम्—"कल्पद्रुमः परो मन्त्रः, पुण्यं चिन्तामणिश्च यः। गीयते स नमस्कारस्तथैवाहुरपण्डिताः ॥१॥ कल्पद्रुमो महाभागः,कल्पनागोचरं फलम्। ददाति न च मन्त्रोऽपि, सर्वदुःखविषापहः ॥ २ ॥ न पुण्यमपवर्गाय, न च चिन्तामणिर्यतः। तत्कथं ते नमस्कार, एभिस्तुल्योऽभिधीयते ? ॥ ३ ॥

॥ ५९ ॥

इत्यादि" ॥ एतास्तिस्रः स्तुतयो नियमेनोच्यन्ते, केचित्तु अन्या अपि पठन्ति, न च तत्र नियम इति न तद्व्याख्यानक्रिया। एवमेतत्पठित्वा उपचितपुण्यसंभारा उचितेषूपयोगफलमेतदिति ज्ञापनार्थं पठन्ति—

वेयावच्चगराणं संतिगराणं सम्मद्दिट्ठिसमाहिगराणं करेमि काउस्सग्गमित्यादि यावद्वोसिरामि

पूर्ववत्, नवरं वैयावृत्त्यकराणां—प्रवचनार्थं व्यापृतभावानां, यथाऽम्बाकूष्माण्ड्यादीनां, शान्तिकराणां क्षुद्रोपद्रवेषु सम्यग्दृष्टीनां, सामान्येनान्येषां, समाधिकराणां, स्वपरयोस्तेषामेव, स्वरूपमेतदेवैषामिति वृद्धसम्प्रदायः, एतेषां सम्बन्धिनं, ससम्यर्थे वा षष्ठी, एतद्विषयं—एतानाश्रित्य, करोमि कायोत्सर्गमिति, कायोत्सर्गविस्तरः पूर्ववत्, स्तुतिश्च नवरमेषां वैयावृत्त्यकराणां, तथा तद्भाववृद्धेरित्युक्तप्रायं, तदपरिज्ञानेऽप्यस्मात् तच्छुभसिद्धाविदमेव वचनं ज्ञापकं, न चासिद्धमेतद्, अभिचारुकादौ तथेक्षणात्, सदौचित्यप्रवृत्त्या सर्वत्र प्रवर्त्तितव्यमित्यैदम्पर्यमस्य, तदेतत् सकलयोगबीजं, वन्दनादिप्रत्ययमित्यादि न पठ्यते, अपि त्वन्यत्रोच्छ्वसितेनेत्यादि, तेषामविरतत्वात्, सामान्यप्रवृत्तेरित्थमेवोपकारदर्शनात्, वचनप्रामाण्यादिति, व्याख्यातं सिद्धेभ्य इत्यादि सूत्रम् ॥

पुनः संवेगभावितमतयो विधिनोपविश्य पूर्ववत् प्रणिपातदण्डकादि पठित्वा स्तोत्रपाठपूर्वकं ततः सकलयोगाक्षेपाय प्रणिधानं करोति कुर्वन्ति वा मुक्ताशुक्त्या, उक्तं च—"पंचंगो पणिवाओ, थयपाढो होइ जोगमुद्दाए। वंदण जिणमुद्दाए, पणिहाणं मुत्तसुत्तीए ॥ १ ॥ दो जाणू दोण्णि करा, पंचमगं होइ उत्तमंगं तु। संमं संपणिवाओ णेओ पंचंगपणिवाओ ॥ २ ॥ अण्णोण्णंतरियंगुलिकोसागारेहिं दोहिं हत्थेहिं। पेट्टोवरिकोप्परसंठिएहिं तह जोगमुद्दत्ति ॥ ३ ॥ चत्तारि अंगुलाइं, पुरओ ऊणाइँ जत्थ पच्छिमओ। पायाणं उस्सगो, एसा पुण होइ जिणमुद्दा ॥ ४ ॥ मुत्तासुत्ती मुद्दा, समा जहिं दोवि गब्भिया हत्था। ते पुण निला-

॥ ६० ॥

डंदेसे, लग्गा अन्ने अलग्गत्ति ॥५॥"॥ प्रणिधानं यथाशयं यद्यस्य तीव्रसंवेगहेतुः, ततोऽत्र सद्योगलाभः,यथाहुरन्ये–"तीव्रसंवेगानामासन्नः समाधिः,मृदुमध्याधिमात्रत्वात्, ततोऽपि विशेष इत्यादि", प्रथमगुणस्थानस्थानां तावत् एवंविधमुचितमिति सूरयः।

जय वीयराय! जगगुरु! होउ मम तुहप्पभावओ भयवं। भवनिव्वेओ मग्गाणुसारिया इट्ठफलसिद्धी ॥१॥ लोगविरुद्धच्चाओ, गुरुजणपूया परत्थकरणं च। सुहगुरुजोगो तव्वयणसेवणा आभवमखंडा ॥२॥

जय वीतराग! जगद्गुरो!,भगवतस्त्रिलोकनाथस्याऽऽमन्त्रणमेतत् भावसन्निधानार्थं,'भवतु मम त्वत्प्रभावतो' जायतां मे त्वत्सामर्थ्येन भगवन्!, किं तदित्याह–'भवनिर्वेदः' संसारनिर्वेदः, न ह्यतोऽनिर्विण्णो मोक्षाय यतते, अनिर्विण्णस्य तत्प्रतिबन्धात्, तत्प्रतिबद्धयत्नस्य च तत्त्वतोऽयत्नत्वात्, निर्जीवक्रियातुल्य एवः, तथा मार्ग्गानुसारिता, असद्ग्रहविजयेन तत्त्वानुसारितेत्यर्थः, तथा इष्टफलसिद्धिः–अविरोधिफलनिष्पत्तिः, अतो ह्रीच्छाविघाताभावेन सौमनस्यं, तत उपादेयादरः, न त्वयमन्यत्रानिवृत्तौत्सुक्यस्येत्ययमपि विद्वज्जनवादः, तथा लोकविरुद्धत्यागः, लोकसंक्लेशकरणेन तदनर्थयोजनया महदेतदपायस्थानं, तथा गुरुजनपूजा, मातापित्रादिपूजेतिभावः, तथा परार्थकरणं च, जीवलोकसारं पौरुषचिह्नमेतत्, सत्येतावति लौकिके सौन्दर्ये लोकोत्तरधर्म्माधिकारीत्यत आह–'शुभगुरुयोगो' विशिष्टचारित्रयुक्ताचार्यसम्बन्धः, अन्यथाऽपान्तराले सदोषपथ्यलाभतुल्योऽयमित्ययोग एव, तथा 'तद्वचनसेवना' यथोदितगुरुवचनसेवना,न जातुचिदयमहितमाहेति, न सकृत् नाप्यल्पकालमित्याह–'आभवमखण्डा' आजन्म आसंसारं वा सम्पूर्णा भवतु ममेति, एतावत्कल्याणावाप्तौ द्रागेव नियमादपवर्ग्गः, फलति चैतदचिन्त्यचिन्तामणेर्भगवतः प्रभावेनेति गाथाद्वयार्थः ॥ सकलशुभानुष्ठाननिबन्धनमेतत्, अपवर्ग्गफलमेव, अनिदानं, तल्लक्षणायोगादिति दर्शितं, असङ्गतासक्तचित्तव्यापार एष

महान्, न च प्रणिधानादृते प्रवृत्त्यादयः, एवं कर्त्तव्यमेवैतदिति, प्रणिधानप्रवृत्तिविघ्नजयफलविनियोगानामुत्तरोत्तरभावात्, आशयानुरूपः कर्म्मबन्ध इति, न खलु तद्विपाकतोऽस्यासिद्धिः स्यात्, युक्त्यागमसिद्धमेतत्, अन्यथा प्रवृत्त्याद्ययोगः, उपयोगाभावादिति, नानधिकारिणामिदं, अधिकारिणश्चास्य य एव वन्दनाया उक्ताः, तद्यथा—एतद्बहुमानिनो विधिपरा उचितवृत्तयश्चोक्तलिङ्गा एव, प्रणिधानलिङ्गं तु विशुद्धभावनादि, यथोक्तं—" विशुद्धभावनासारं, तदर्थार्प्पितमानसम्। यथाशक्तिक्रियालिङ्गं, प्रणिधानं मुनिर्जगौ ॥१॥" इति, स्वल्पकालमपि शोभनमिदं, सकलकल्याणाक्षेपात्, अतिगम्भीरोदाररूपमेतत्, अतो हि प्रशस्तभावलाभाद्विशिष्टक्षयोपशमादिभावतः प्रधानधर्म्मकायादिलाभः, तत्रास्य सकलोपाधिविशुद्धिः, दीर्घकालनैरन्तर्यसत्कारासेवनेन श्रद्धावीर्यस्मृतिसमाधिप्रज्ञावृद्ध्या, न हि समग्रसुखभाक् तदङ्गहीनो भवति, तद्वैकल्येऽपि तद्भावेऽहेतुकत्वप्रसङ्गात्, न चैतदेवं भवतीति योगाचार्यदर्शनम्, सेयं भवजलधिनौ प्रशान्तवाहितेति परैरपि गीयते, अयमज्ञातज्ञापनफलः सदुपदेशो हृदयानन्दकारी परिणमत्येकान्तेन, ज्ञाते त्वखण्डनमेव भावतः, अनाभोगतोऽपि मार्ग्गगमनमेव सदन्धन्यायेनेत्यध्यात्मचिन्तकाः ॥ तदेवंविधशुभफलप्रणिधानपर्यन्तं चैत्यवन्दनं, तदनु आचार्यादीनभिवन्द्य यथोचितं करोति कुर्वन्ति वा कुग्रहविरहेण। एतत्सिद्धये तु यतितव्यमादिकर्म्मणि, परिहर्त्तव्योऽकल्याणमित्रयोगः, सेवितव्यानि कल्याणमित्राणि, न लङ्घनीयोचितस्थितिः, अपेक्षितव्यो लोकमार्ग्गः, माननीया गुरुसंहतिः, भवितव्यमेतत्तन्त्रेण, प्रवर्त्तितव्यं दानादौ, कर्त्तव्योदारपूजा भगवतां, निरूपणीयः साधुविशेषः, श्रोतव्यं विधिना धर्मशास्त्रं, भावनीयं महायत्नेन, प्रवर्त्तितव्यं विधानतः, अवलम्बनीयं धैर्य, पर्यालोचनीया आयतिः, अवलोकनीयो मृत्युः, भवितव्यं परलोकप्रधानेन, सेवितव्यो गुरुजनः, कर्त्तव्यं योगपटदर्शनं, स्थापनीयं तद्रूपादि चेतसि, निरूपयितव्या धारणा, परिहर्त्तव्यो विक्षेपमार्ग्गः, यतितव्यं योग-

सिद्धौ, कारयितव्या भगवत्प्रतिमाः, लेखनीयं भुवनेश्वरवचनं, कर्त्तव्यो मङ्गलजापः, प्रतिपत्तव्यं चतुःशरणं, गर्हितव्यानि दुष्कृतानि, अनुमोदनीयं कुशलं, पूजनीया मन्त्रदेवताः, श्रोतव्यानि सच्चेष्टितानि, भावनीयमौदार्यं, वर्त्तितव्यमुत्तमज्ञातेन, एवंभूतस्य येह प्रवृत्तिः सा सर्वैव साध्वी, मार्गानुसारी ह्ययं नियमादपुनर्बन्धकादिः, तदन्यस्यैवंभूतगुणसम्पदोऽभावात्, अत आदित आरभ्यास्य प्रवृत्तिः सत्प्रवृत्तिरेव, नैगमानुसारेण चित्रापि प्रस्थकप्रवृत्तिकल्पा, तदेतदधिकृत्याहुः—"कुठारादिप्रवृत्तिरपि रूपनिर्म्माणप्रवृत्तिरेव" तद्वदादिधार्म्मिकस्य धर्म्मे कात्स्न्येन तद्गामिनी, न तद्बाधिनीति हार्दाः ॥ तत्त्वाविरोधकं हृदयमस्य, ततः समन्तभद्रता, तन्मूलत्वात्सकलचेष्टितस्य, एवमतोऽपि विनिर्गततत्तद्दर्शनानुसारतः सर्वमिह योज्यं, सुप्तमण्डितप्रबोधदर्शनादि, न ह्येवं प्रवर्त्तमानो नेष्टसाधक इति, भग्नोऽप्येतद्यत्नलिङ्गोऽपुनर्बन्धक इति तं प्रत्युपदेशसाफल्यं, नानिवृत्ताधिकारायां प्रकृतावेवंभूत इति कापिलाः, न अनवाप्तभवविपाक इति च सौगताः, अपुनर्बन्धकास्त्वेवंभूता इति जैनाः, तच्छ्रोतव्यमेतदादरेण, परिभावनीयं सूक्ष्मबुद्ध्या, शुष्केक्षुचर्वणप्रायमविज्ञातार्थमध्ययनं, रसतुल्यो ह्यत्रार्थः, स खलु प्रीणयत्यन्तरात्मानं, ततः संवेगादिसिद्धिः, अन्यथात्वदर्शनात्, तदर्थं चैष प्रयास इति, न प्रारब्धप्रतिकूलमासेवनीयं, प्रकृतिसुन्दरं चिन्तामणिरत्नकल्पं संवेगकार्यं चैतदिति, महाकल्याणविरोधि न चिन्तनीयं, चिन्तामणिरत्नेऽपि सम्यग्ज्ञातगुण एव श्रद्धाद्यतिशयभावतोऽविधिविरहेण महाकल्याणसिद्धिरित्यलं प्रसङ्गेन ॥

आचार्यहरिभद्रेण, दृब्धा सन्न्यायसङ्गता। चैत्यवन्दनसूत्रस्य, वृत्तिर्ललितविस्तरा ॥१॥ य एनां भावयत्युच्चैर्मध्यस्थेनान्तरात्मना। सद्वन्दनां सुबीजं वा, नियमादधिगच्छति ॥ २ ॥ पराभिप्रायमज्ञात्वा, तत्कृतस्य न वस्तुनः। गुणदोषौ सता वाच्यौ, प्रश्न एव तु युज्यते ॥३॥ प्रष्टव्योऽन्यः परीक्षार्थमात्मनो वा परस्य च। ज्ञानस्य वाऽभिवृद्ध्यर्थं, त्यागार्थं संशयस्य च ॥ ४ ॥ कृत्वा यदर्जितं

पुण्यं, मयैनां शुभभावतः। तेनास्तु सर्व्वसत्त्वानां, मात्सर्यविरहः परः ॥५॥

इति ललितविस्तरा नाम चैत्यवन्दनवृत्तिः समाप्ता, कृतिर्धर्म्मतो याकिनीमहत्तरासूनोराचार्यहरिभद्रस्येति॥

॥ ६४